KÁDÁR ZSOMBOR

A SZÉKELYFÖLD ERDÉSZETTÖRTÉNETE

(Rövid áttekintés az 1400-as évektől 1948-ig)

Erdészettörténeti Közlemények
XIV.

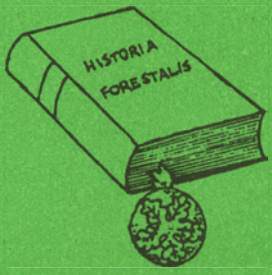

1994.

KÁDÁR ZSOMBOR

A SZÉKELYFÖLD ERDÉSZETTÖRTÉNETE

(Rövid áttekintés

az 1400-as évektől 1948-ig)

Erdészettörténeti Közlemények
XIV.

Országos Erdészeti Egyesület,
Erdészettörténeti Szakosztály
Budapest, 1994.

OESZ Erdészeti Egyesület
KÖNYVTÁRA

© Kádár Zsombor
Lektor: Oroszi Sándor, a mezőgazdasági tudomány kandidátusa

ISBN 963-8251-17-4
ISSN 0866-3181

Felelős kiadó: dr. Oroszi Sándor,
az OEE Erdészettörténeti Szakosztály elnöke

Ez a könyv az
Ember az Erdőért Alapítvány
anyagi támogatásával jelent meg

Műszaki szerkesztő: Sébor és Tsa., Budapest

Előszó

„Az erdészeti író feladata csak a népszerűsítés lehet." (1880) *Fekete Lajos* (1837–1916) erdészprofesszor, az MTA levelező tagja

Nemrég a *Korunk* 1992. áprilisi számában olvashattunk arról, hogy miképpen segít élni a múlt – vagyis: történelmünk megismerését a *jelen hasznára* kell fordítani. A folyóirat egy másik írásában pedig *Imreh István* alábbi eligazító véleménye ragadhatta meg mindazok figyelmét, akik a történetírás valamely ágával foglalatoskodnak: „történész vagyok, akarva-nem akarva ítélkeznem kell" (9. old.).

Az erdélyi magyarság ezeréves ittlétének újabb válságos korszakát éli át, amikor mindenek fölött a polgárjogot nyert *exodus*t már megemlíteni sem illik, és az ahhoz csatlakozott, hasonlóképpen az egyéni szuverenitás elfogadásának jegyében fogant *egykézés* immár általánossá vált.

Ismerjük az 1992. januári *népszámlálás* legaggasztóbb adatait, és igyekszünk a bajok okát elsősorban a hatalomban keresni, miközben az a számára kedvező eddigi kisebbségi politikáját folytatni akarja. (Többek között azáltal is, hogy érzékelteti: ittlétünkre a többségnek nincs szüksége.)

Lehet-e ilyen körülmények között itteni megmaradásunk érdekében valamit is tenni? Mindazok, akik vallják: nincs jogunk kisebbségi helyzetünket csupán sötéten látni, hiszik, hogy nemzetiségünk kedvező sorsának kialakítása a mi kezünkben is van, és járható útként elsősorban *gazdasági fellendülés*ünket jelölik meg. (Mert a demokrácia hazai alkalmazása azt kisebbségvédelemre alkalmatlanná tette.)

A gazdaság – a vállalkozás, a kereskedelem, a magánkezdeményezés stb. –, az újjászületőfalu kialakításához, a szegénység elleni küzdelemhez pedig elsősorban ismeretekre van szükségünk, melyek *nemzeti önismeret*ünk tartozékai is.

„A falu különösen életképes történeti képződménynek bizonyult", írja az idézett folyóirat jelzett számában *Egyed Ákos* (39. old.). Falvaink többségében pedig az *erdő* évszázadokon keresztül nemcsak népünk fizikai létének megőrzésében játszott vitathatatlan szerepet, hanem megélhetésének egyik legfontosabb forrása is volt.

Kétségbeejtően keveset tudunk önmagunkról, s ez a megállapításunk *erdészettörténeti*[1] ismereteinkre még fokozott mértékben érvényes. Holott a szakma tudományának története 1578-ig nyúlik vissza (*Melius* 141., 146. old.); az erdészek első erdélyi magyar felsőfokú szakképzett nemzedéke már 1849 előtt jelentkezett[2]; 1848 őszén, a legkisebb székely székhez – Aranyosszékhez – tartozó Alvinc szülötte, *Lázár Jakab* a selmecbányai *Erdészeti Akadémiá*n előadásait magyarrul tartotta; 1872-ben ugyanitt indult a négyéves erdőmérnökképzésünk is, 1876-ban pedig *Kolozsvár*t megjelent *Fekete Lajos*nak a Mezőség kopárainak befásítása c. jelentős, úttörő erdészeti munkája. (Mindezek magyarázzák a mottó eszmei tartalmát: csak az írás fegyverével is fokozva a nagyközönség érdeklődését és rokonszenvét az erdészeti tevékenység iránt, válhat ez közüggyé, és valósítható meg az erdő, a természet védelme, megőrzése.)

Az *erdészettörténet* nemcsak nehányak kedvtelése, a múlt megismerési vágyát kielégítő érdekes, gondolatébresztő tantárgya az erdőmérnökképzésnek, hanem a művelt szakember munkáját is megkönnyítheti, miközben a foglalkozásával kapcsolatos tévedésektől megóvhatja. Kettős: szakmai és nemzetiségi jelentősége napjainkban elsősorban a *Székelyföldön*[3] élő magyarság számára pedig akkor válhat valósággá, ha képes lesz az itteni évszázados erdő–ember kapcsolat tanulságait figyelembe venni, és a jó hagyományokat tovább fejlesztve *falvaink életképessé tételében részt vállani.* (Ebben látjuk erdészettörténetünk jelentőségét! Vagyis, a tényeket rögzítve – munkánkban erre elsősorban a táblázatok közreadásával kerül sor –: a történelmi leckét témánkkal kapcsolatosan is fel kell mondani, hogy a jelenkor nemzedéke tanulhasson belőle. Még akkor is, ha a következtetések levonása a tévedés veszélyével jár, és ha tudjuk: az erdőgazdálkodásban is a múlt több jó gondolatot ad, mint sikeres „receptet".)

Az erdészettörténetnél szerényebb tematikájú és szűkebb problematikájú rokon szakmunka, a rendszerint hasznos *technikatörténeti* anyagot bemutató *erdészeti üzemismertetés.*[4] Mindez pedig azt jelenti, hogy tudományágunk érdekeit mindkét „műfaj" a maga során sikeresen szolgálhatja, és azt a „több"-et, amit a mi esetünkben az *erdészettörténet* nyújt, a vele szemben támasztott *sajátos igény* kielégítése révén vagyunk képesek teljesíteni. (A kérdés az, hogy a beígért teljesebb tájékoztatás egy *új falupolitikánk* megalkotásában, falvaink újjászervezésében részt vállaló erdészeti, faluközösségi szakembereinknek jelent-e gyakorlati hasznot? Például akkor, amikor a „kollektivizmus" fogalmának lejáratása közepette is, sikerül mind saját magukat, mind az érdekelteket a közbirtokossági erdőkezelés előnyeiről meggyőzniük.) (Vö. *Kádár* 1990; *Kádár* 1992.)[5]

Sajátos célkitűzésünk – megmaradásunkkal egyetemben az „örök erdő" magasztos eszméjének szolgálata – természetesen módszeres összpontosítást, a maga mivoltában jellemző erdészettörténeti anyag feltárását jelenti, miközben számos olyan *egykori gyakorlat* felelevenítésére kerül sor, melyet megismételni immár merénylet lenne nemzetiségünk érdekei ellen; mindez azonban nem minősíthető „szájbarágó" oktatásnak, belemagyarázásnak. (Az egykori káros praktikák közül már az előszóban az erdőnek lábon történő eladását, valamint a tarra vágott erdőnek a fakitermelő cégek által történő „beültetését" említjük meg.) (→ VI. A székelykérdés és az erdő c. fejezetet is.)

Erdészeti múltunk tudományos megidézése egy bizonyos – elfogadható, azaz még éppen kielégítő – forrásanyag ismeretét tételezi fel. (Mert csak így állíthatjuk: ez a valóság.) Ennek birtokában került sor e *rövid áttekintés* összeállítására, magának az alcímnek a meghatározására, mely eleve arra utal, hogy a szerző a témával kapcsolatosan csak a leglényegesebbet magába foglaló erdészettörténeti ismesretek közlésére vállalkozhatott. Egy szintézisre került végtére is sor, figyelembe véve a munka előre megszabott, korlátolt terjedelmét is.

Habár *Tagányi Károly* (1858–1924), legnagyobb erdészettörténészünk, három kötetes, 1896-ban megjelent „Magyar Erdészeti Oklevéltár"-ában, mind a terjedelmes bevezetés, mind a székely székekre vonatkozó anyag rendkívül értékes és útbaigazító; valamint az utóbbi időben több magyar nyelvű erdészettörténet is megjelent – példaként megemlítjük Penyigey Dénes: Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében (Bp., 1980.) c. munkát[6] –, mégis rövid áttekintésünk összeállításakor a szerző saját elgondolásai szerint kényszerült eljárni. (Tette ezt így, mert kötelezték megfogalma-

zott célkitűzései, a székelység sajátos jogi helyzete következtében kialakult erdőbirtokviszonyok; a rendelkezésére álló forrásanyag milyensége, és sok minden más.) Mindez természetesen nem azt jelentette, hogy a szerző nem keresett eligazítást a jelentős romániai erdészettörténetekben is – utalunk *Dumitru Ivanescu* erdőmérnök, *Constantin C. Giurescu* történész-akadémikus és mások munkásságára (→ Rövidítések jegyzéke) –; valamint azt, hogy a *kortárs szépirodalom erdőféltése* nem lett volna hatással a sokévi erdészeti múltbúvárlás és a vizsgálódás szempontjainak kialakulására:

„Egy fenyő, egy bükk,
Egy nyír, egy juhar –
Nyúzott rudakon
Elindult a hegy, le a völgybe.
Mennyire gyűlölöm ezt az erdei utat,
Ezt a felázott utat,
Ezeket a kamionokat,
Amelyek a leláncolt
Erdőt szállítják."

(Marin Sorescu: Erdei út. Részlet.
Barabás Zoltán fordítása.)

Kötetünk folytatása és szerves része a szerző „Székelyföldi erdészet- és faipartörténeti jegyzetek" (Szefj.) című, 1993-ban, hasonlóképpen az Erdészettörténeti Közlemények sorozat keretében megjelent munkájának. Takarékossági szempontból is indokolttá vált ez utóbbi könyvében utalásokkal megkönnyíteni a két dolgozat közötti kapcsolatot, a gyors tájékozódást, ami esetenként a „Szefj." rövidítés és az oldalszám megadásával történik, és elsősorban az *erdőtörténeti* ismeretekre vonatkozik.

Szerző ezúton is háláját fejezi ki mind az *Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME)* vezetőségének – különösképpen Jakó Zsigmond és Imreh István akadémikus professzoroknak – mind az *Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya* elnökének, Oroszi Sándor kandidátusnak. Az EME 1993. évi pályázatán a Székelyföld erdészettörténete c. munkámat II. díjjal jutalmazta. Oroszi Sándor pedig elvégezte a könyv lektorálását, és irányította a kiadási munkálatokat. Köszönet illeti továbbá dr. László Gábor ny. vezérigazgatót és Pál-Antal Sándor megyei főlevéltárost szakmai támogatásukért és nem utolsósorban az *Ember az Erdőért Alapítványt* az anyagi támogatásnyújtásért.

Végül abban reménykedve, hogy egy *kedvezőbb kor* majdan a téma végleges megfogalmazását lehetővé fogja tenni, *Kozma Ferenc*nek (1844–1920), a méltatlanul elfelejtett szakírónak alábbi soraival bocsátjuk útjára áttekintésünket: „Az író joga, sőt kötelessége, hogy mielőtt művét olvasásra bocsátotta, tájékozást nyújtson az alapról, a melyen áll, – vezérelvről, a melyet követett, és az eszközökről, a melyeket czéljára felhasznált. Az olvasó teendője aztán megítélni: helyes alapra van-e fektetve a mű s ezen alapon, az elv és eszközök természete szerint, a feladat mennyiben tekinthető megoldottnak." (*Kozma*, 1. old.)

Marosvásárhely, 1994. szeptember 15.

A szerző

Jegyzetek

[1] *Erdészet*en „az erdők élővilágának gondozásával és hasznosításával foglalkozó *termelési ág*"-at vagy *„erdőgazdasági üzem"*-et értünk (ÉKsz). A szakirodalom (ELex) az erdészet címszónak még egy harmadik magyarázatát is adja, amikor azt *tudomány*ágnak is tekinti. Az *erdészettörténet* elnevezéssel kapcsolatosan tudnunk kell, hogy újabban mint gyűjtőfogalmat használják, aamelynek része az *erdőtörténet* – amely egy meghatározott terület erdeinek különböző korokban végbement kiterjedésével, összetételével és változásával foglalkozik –, az *erdőgazdálkodás története* és a *szűkebb értelemben vett erdészettörténet*. (Ide soroljuk az erdészeti jog, igazgatás, tudományok, irodalom és erdészeti oktatás történetét.) (*Csőre* 11-17. old., *Kádár* 1987.).

[2] *Benkő Samu:* Az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéséről c. 1956-ban megjelent vázlatában méltán említette *Kiss Józsefet*, mint a születő erdélyi erdészeti értelmiség képviselőjét, ki „a selmeczi bányász és egyesült erdész institum" előadásait feltételezhetően már 1807-ben hallgatta.

[3] Habár *Székelyföld* elnevezése a hivatalos földrajzban már több mint egy évszázada nem használatos, *Tulogdy János*nak: A Székelyföld földrajza c. dolgozatában (Ekv Sszgy II. 533. old.) megadott meghatározása: *„A Székelyföld a Kárpátok ívének délkeleti szögletében a belső oldalon levő terület"* alkalmas annak a vidéknek a térbeli meghatározására, melynek erdészettörténete rövid áttekintésünk témája. Természetesen az idők folyamán a vizsgált területre vonatkozó más meghatározás is ismertté vált:

„A Székelyföldön **(1. táblázat)** értsd alatta

1-ör Udvarhelyszéket a hozzá tartozó Keresztúr és Bardocz fiúszékekkel;

2-or Háromszéket, mely alakult a Sepsii, Kézdi és Orbai, valamint a később ezekhez járult Miklósvárszékből;

3-or Csíkszéket, Gyergyó és Kászon fiúszékekkel;

4-er Marosszéket és

5-ör Aranyosszéket, a melyet 1289-ben IV. László király a magyar földből kiszakítva ajándékozott vitézségökért a székelyeknek [...]" (Corpus I. 19.)

[4] A két világháború között A. Gociman, az egykori kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára, a kutatott terület erdő- és fűrésziparára vonatkozóan két üzemismertetést állított össze és jelentetett meg. (*Gociman* 1929, *Gociman* 1932.) (Vö. *Jakó* 6. old., vö. *Kádár* 1990. IX.)

[5] Munkánk értékének elbírálásánál természetesen elsősorban nem a tárgyalt események és közölt adatok mennyisége a döntő – habár a tények hangyaszorgalmú egybehordása emelheti egy tanulmány hasznosságát –, hanem a kutatott területen élő ember–erdő viszony komplex vizsgálatának minősége; az erdővel kapcsolatos sorskérdések elemzésekor tanúsított igényesség; az önálló (eredeti) forráskutatások, a konkrét vizsgálati tárgyak szakavatott kiválasztása stb. Mindezen elvárások pedig a romániai magyarság esetében fokozott mértékben jelentkeznek, mert az érdeklődésével az erdő múltja felé forduló igényesebb olvasó jogosan elvárhatja, hogy az erdészettörténész munkájában választ adjon például arra, hogy a Székelyföldön az említett kapcsolatban ki az adós, ki kapott kevesebbet a másiknál, a jólét vagy a szegénység kialakulása kinek az

érdeme vagy mulasztása, a „sok" *erdő*nek tulajdonítható-e, vagy a versenyképes készterméket gyártó faipart, a gazdaságos szállítást, az eredményes fakereskedelmet megteremteni képtelen embernek. (Vö. *Haáz* 58-61. old., *Kádár* 1987, *Kádár* 1992.) **(2-4. táblázat.)**

[6] Mind *Lesenyi Ferenc* erdőmérnök, az Erdőgazdasági Politikai és Jogi Tanszék egykori egyetemi tanára, mind *Jakó Zsigmond*, az MTA tagja, történészprofesszor – az előbbi az Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történelmi alapjai (Sopron 1940.) c., az utóbbi a jelzett, 1956-ban megjelent tanulmányában – *Juhász Lajos* dolgozatát *(Juhász)* ajánlotta a korszerű erdészettörténeti kutatások problematikájára és irodalmára vonatkozóan.

I. A törvényhozás és az igazgatás erdőügyi intézkedéseinek rövid története

„A népi erdészeti kultúra kiépülése szép rendet teremtett, s okos szabályokkal fékezte azokat, akik veszélyeztették az utódok életlehetőségeit." (*Imreh István,* 1973. 116. old.)

1. Werbőczi Hármaskönyve (Tripartituma)

Az 1514-ben hozott törvény 1848-ig Erdélyben *Decreta* néven törvénykönyv volt. *D. Ivanescu* erdészettörténetében hivatkozott rá (*Ivanescu* 77. old.). Kitért az erdőkárok megtorlására és az erdők országos becsűjére.

A törvény jellegét a III. rész 33. címének 5. §-ból ítélhetjük meg: „Ha pedig a jobbágy lopva vagy nyíltan erőszakosan erdőt vágna vagy annak fáit bántaná és ezen rajta lehetne kapni, mindenét, a mi nála van, elveszti és azonfelül erőszakosságáért díján marad." (A szöveget megtaláljuk az EO I. 34. oldalán is, a 106. számú erdészeti oklevél részeként.)

Az erdők szerepét a régi magyar gazdasági életben a *Hármaskönyv* I. része 133. címe 25-33. pontjában közölt *becslési tarifá*ból ítélhetjük meg. E szerint legnagyobb értéke a *makktermő erdő*nek volt, mert ez adta a legbiztosabb jövedelmet.

2. Az „Approbatae Constitutiones" és a „Compilatae Constitutiones" (AC), (Comp)

Az 1653-ban összeállított erdélyi jogszabálygyűjtemény (AC) a *közhatárok* (közerdők) használatát a „régi telkek mennyisége és száma szerint" – „juxta quantitatem et numerum sessionum antiquarum" írta elő, meghagyva, hogy „kiki maga rata portiójával" [ráeső birtokrészével] légyen contentus [megelégedett] (III. rész 29. cím I. cikkelye.) A székely birtokközösségekre vonatkozó e rendelkezés erdészettörténeti jelentőségét az is igazolja, hogy *Tagányi Károly* az erdészeti oklevelek közé sorolta. (EO I. 496.) (→ VI. 10. és III. 6.)[1]

Az AC III. R. 84. cím 1. szakasza a *„Hordók állapotáról"* szóló előírását e szavakkal kezdte: „Azt kívánván a közönséges igazság is, hogy minden rendek *igaz mértékk*el éljenek [...]", 12 forintig terjedő büntetést szabva ki azokra, akik mérethiányban találtattak. (Etörv. 163.)

Tagányi Károly a Compilatae Constitutionesből két rendelkezést vett át. Az egyik (III. rész 7. cím, 2. cikkely) *a más falu erdejét megtámadó hatalmaskodók*ra (EO I. 572.), a másik a Székelyföldön levő *egyházi erdők*re vonatkozott (V. rész 19. edictum). (Uo.).

3. Székely falutörvények

„A mi jó Atyánk a jámbor Régiek
A Tőrvényt mondották a Város Lelkinek
Annélkül fenn álni nem lehet senkinek
Szükséges hát lenni Falu Törvényinek"
(Alsócsernáton 1716. falutörvényei után.)[2]

1581-ből származik az első ismert *székely falutörvény*ünk, a *gyergyóújfalusi,* valamint a háromszéki Zalán falutörvénye is. A falu jogainak védelmére és gazdálkodásának szabályozására hozott rendtartások voltak. Az évek folyamán még nevezték ezeket a *paragrafusok*at *„artikulusok"*-nak, *„contractusok"*-nak, *„constitutiók"*-nak, *„conclusumok"*-nak, *„rendtartások"*-nak stb.[3]

Az utolsó ismert falutörvényünk – Szentkatolna tűzoltási rendtartása – 1846-ból való (Imreh I., 1983. 502-503. old.).

Imreh István 1983-ban megjelent könyvének falutörvényeiből erdészettörténeti jelentősége 46-nak van, összesen mintegy 190 pont (punctum) tartalmaz erdészeti intézkedéseket, mégpedig legtöbbet *Árkos falutörvényei* (471-486.). Itt találkozunk a *népi erdőgazdálkodás*ra utaló olyan előírásokkal, melyek az *erdőlő napok* meghatározására, a *vágásterület* kijelölésére, a fa kitermelésének időbeli korlátozására stb. vonatkoznak.

A közölt erdészettörténeti jelentőségű falutörvények 3 esetben *erdőrendtartás* néven szerepelnek. Ezek:

– 1799. október 1. A Felső-Fehér megyei Hídvég erdőrendtartása 3 ponttal.
– 1838. július 8. Csíkjenőfalva erdőrendtartása 5 ponttal.
– 1842. május 3. Csíktaploca erdőrendtartása 12 ponttal.

Az *Erdészeti Oklevéltár* teljes terjedelemben a *Negyedfélmegye havasá*nak rendtartását tartalmazza (I. k. 343-346.). Figyelemre méltó itt maga a bevezetés, mert a havast és az erdőt külön említi. (→ Szefj. 12. is.) Az alábbi hét esetben pedig csak az erdőre vonatkozó részletek jelentek meg a Tagányi szerkesztette műben. Az itt szereplő falutörvények és megjelenési évük: *Csíkszentmihály* (1639), *Szacsva* (1717), *Nagybacon* (1748), *Bodos* (1774), *Szárazajta* (1775), *Középajta* (1775), *Barót* (1775).[4]

A következőkben idézünk *Kőrispatak* 1666-ban kelt falutörvényéből[3] azzal, hogy e bölcs intézkedések magyarázatra nem szorulnak, és a székely rendtartások értékét jól bizonyítják:

„2. *Ha a faluba jő s örökséget vesz,* addig erdeibe ne mehessen, míg 3 forintot nem ad áldomásul a falunak."

„5. Ha valaki *a falu erdejéből foglalni akar,* a falu megengedheti, de tartozik 3 forintot fizetni vagy máskép megegyezni; ha meg nem akarja engedni, szabadságában legyen." (*Jakab-Szádeczky,* 394.)

4. Helyhatósági jogszabályok (statutumok)

Kolozsvári Sándor és *Óvári Kelemen* kolozsvári egyetemi tanárok munkájaként 1885-ben megjelent az *erdélyi törvényhatósági jogszabályok gyűjteménye* (Corpus I), mely számos erdészeti szabályrendeletet tartalmaz.

Mielőtt azonban erdészeti jogalkotásunk e rendkívül értékes dokumentumaira rátérnénk, szükséges megemlítenünk, hogy *Kállay Ferenc*[5] szerint *1451-ben* Marosvásárhelyen – akkor Székelyvásárhely – hozták a székelységnek írásban fennmaradt legrégibb *statutumát*, helyhatósági szabályrendeletét, melyet *Hunyadi János* kormányzó meg is erősített (PNL XV. 523. old.). Ezt követte 1505-ben az *Udvarhelyi konstitutio* (PNL XV. 523. old.), az a helyhatósági törvény, mely a székely örökségben való különleges öröklési rendet szabályozta (MJL VI. 420.).[6], [7]

Később, 1555-ben az Udvarhelyen tartott nemzetgyűlésen szabályoztatott a *székely öröklési jog.*[6] Ekkor az ősi törvények 88 cikkelybe foglaltattak, melyeket Ferdinánd király Dobó István és Kendi Ferenc vajdái megerősítettek. Ezek közül kétségtelen a 30. a legjelentősebb:

„Székelly Ember örökségét semmiképpen elnem veszthetí; ha a Fejét hitetlenségért el vesztené is, hanem attyafiára marad."[8]

A *székely birtok* vagy *székely örökség* (haereditas siculica) különleges jogállás az *élők között,* a királyi adományon nyugvó birtoktól való különbségben, *halál esetében* az örökösödésnek különleges rendszerében jutott kifejezésre, és 1851-ig volt hatályban (MJL. VII. 419.).[9]

Szádeczky Lajos 1902-ben, a Székely Kongresszuson tartott előadásában megemlítette: „A *székely örökség*ben tehát *királyi jog* nem volt. Székelyföldön a király birtokot nem adományozhatott, *székely örökség*et, mely nemek és ágak jogán szállott át, csak székely örökölhette, s székelylyé a király kiváltságlevéllel senkit sem tehetett" (SzK, 33.).

Az 1562. évi lázadás után az *adományozás* szokássá vált a székely székekben is. A fejedelmek jelentékeny területeket vettek el a falu közföldjéből, a *közerdőkből,* és adományozták a nemeseknek. *„Ez szintén arányosítás volt"*, írta *Bözödi György* 1938-ban (*Bözödi* és később → III. 6.).

Erdészeti szempontból kiemelkedő jelentőségű székelyföldi szabályrendelet a *Marosvásárhelyen 1611-ben* kelt, annak köszönhetően, hogy elismerte az *erdőnevelés* (erdőművelés) tényét, az embernek az erdő létében való szerepét (Corpus I, 81.). (Részletesebben → II. 2. a.)

Fontosnak tartjuk kiemelni az 1718-ban kelt *Marosszék szabályzat*ából a *makkos és tilalmas erdőkre* vonatkozó részt, melyet *Tagányi Károly* az erdészeti oklevelek közé is bevett (vö. EO I. 637.). Valójában a szabályrendelet a *bebíró* – az illető falu határában telekkel nem rendelkező – *földbirtokosok* érdekében hozott határozat volt. Elrendelte ugyanis a faluknak, hogy a bebíró possessorok (birtokosok) sertéseit makkoltatásra fogadják be, a makkbérből az illető részt nekik adják át, és tudtuk nélkül az erdőt ne adják ki másnak makkoltatásra. (Backamadaras 1791-ben készült összeírása – Kós – arról tanúskodik, hogy az idézett széki szabályzatot a falu be is tartotta, mert: „Midőn pedig öt vagy hat esztendőben edgyszer Makkot teremnek [a közönséges erdők, vagyis a közerdők], olyankor az bebíró Uraság és Falu sertéssei az fennebb elé adattatott proportioval ezekbe eresztetnek [...]." 43. old.).

Ugyancsak az idézett *Marosszék Constitutió*iban megtaláljuk a *„Nyilak rendiről"* az alábbi szabályozást: „Nyilaknak pedig kell érteni, *nem örökös Földek*et, hanem Falu közönséges Földét, a nyilakból pedig tartoznak adni Jobbágyos Nemes embereknek négyet, alább való szabad Rendnek kettőt, Darabontnak és Jobbágynak egyet, [...]." (Corpus I. 61.) (→ VI. *J.* 7.)[10]

Már más természetű határozatot őriz az 1744-ben kelt *Csíkgyergyó- és kászonszéki Constitutio:* „Limitáltatik [korlátoztatik] egy *Lajtrás Hordó szekér* [a létraszerű oldalakkal felszerelt, a széna és a búzakéve hordására szolgáló] csinálása 3 for., ha pedig a székből maga kiviszi a faragó ember ott a mint adhatja [...]" (Corpus I 153.).

Arról a szekérféleségről szólnak emlékeink, melyről jeles poétánk, *Oroszhegyi Mihály Deák* 1655-ben így írt:

„Midön a mezöben szekered meg-rakod,
Gabonádat, szénádat hogy be-takaritod,
Fenyö-fa lajtorja közibe, azt rakod,
Fenyö ruddal fellyül osztán meg-megnyomtatod."

5. Általános és széki erdőrendtartások, városi erdőfelügyelői utasítás

Az 1764. július 21-én kelt *Marosvásárhely városa erdőfelügyelőjének utasítása* (EO II. 226-229. old.) 11 pontban szabályozta Marosvásárhely erdejének kezelését. *„Az erdő inspectora instructiója"* elsődleges célja a tölgy épületfa védelme volt; „a szoros [szigorú] vigyázás", nehogy bekövetkezzen az az idő, mikor „a város közönséges [rendes, mindennapi] épületére drága pénzen kelletik máshonnan szerezni" épületfát.

Már az utasítás első sora is az *igazgatás* teendőire utal, amikor bevezetésképpen a város rossz erdészeti „administratió"-jára panaszkodik. Az épületfa díját méret alapján állapította meg, vagyis még nincs szó *köbözés*ről, de a faanyag számbavételének szükségességét már elengedhetetlen követelményeknek tekintették. Az instrukciót egy jóval később – 1837-ben Kolozsvárt A' Királyi Lyceum' betűivel – kinyomtatott városi *Utasítás* előfutárának tekinthetjük, melynek „3. § A' város erdőiről" c. szakaszában előírták: „Fát csak közös megegyezésből vágassanak, a levágott fákot [...] pontosan számíttassák-fel' s arról hiteles jegyzőkönyvet készíttessenek" (6. old.).

Az állam első általános erdészeti intézkedése, mellyel az erdők gondozása Erdélyben közüggyé – közigazgatási feladattá – vált (Tagányi 1896. XXX. old.), az *1781* májusában kelt, *II. József* 53 pontból álló, magyar nyelvű *erdőrendtartása* volt (EO II. 445-463. old.). Ez az erdélyi erdészeti szabályzat az 1769-ben Mária Terézia által Magyarország részére kiadott latin nyelvű rendtartásának (EO II. 296-314. old.) 1781-ben Erdélybe történő átültetése, dicséretes fordítása volt. *Apáczai Csere János* óta (1653-ban jelent meg az erdészeti ismereteket is felölelő Encyclopaediá-ja), és *Oroszhegyi* munkáját leszámítva, elvétve olvashatunk ennyire magyaros nyelvezetű, egykori erdészeti szöveget.

Az *erdőrendtartás* előírásai közül idézzük azt, amely a *fa döntésé*nél a fűrész használatát szorgalmazta: „Kilenczedszer. A hol a fa dolgában nagyobb szükség vagyon, ott a fejsze helyett, a mely inkább fa hasogatni való, *fűrésszel kell élni"* (EO II. 449. old.). A második erdélyi erdőrendtartást 1807-ben adták ki (EO II. 889. old.).

A *széki erdőrendtartások* közül pedig kétségtelenül az 1840-ben a főkormányszékhez fölterjesztett *aranyosszéki* – már indoklásánál fogva is – a legérdekesebb (EO III. 449-453. old.). Az *erdőpusztítást* – sokszor a határőrkatonai-parancsnokság segítségével (vö. *Orbán* V. 10. old.) – itt folytatták a legkitartóbban. Ennek betudnatóan vált szükségessé a szék erdőrendtartásának 7. pontjában előírni: „Minthogy kicsiny székünkben a már érintett

móddal eső erdészet oly csekély, hogy szükségeinket félignyére sem kielégítő, meghatároztatik, hogy mindenki *fűzfát plántáljon,* [...]" (452. old.) (Vö. **2. táblázat.**)

6. Erdőtörvények

Kettőszáztíz évvel az első ránk maradt *székely falutörvényünk* megjelenése után, az 1791. évi erdélyi országgyűlés jónak látta az erdők megóvása érdekében intézkedni. Megalkották az *1791. évi XXX. törvénycikket „Az erdők fenntartásáról"* (De conservatione sylvarum). Erdély első erdőtörvénye (EO II. 615. old.) kimondta: *az erdők tulajdonjoga egyedül a földesurakat illeti meg* – „proprietate sylvarum solis dominis terrestribus" –, miáltal az lényegében a való állapotot rögzítette.

Az erdőtörvény az 1769. évi *„bizonyos pontok"*-ra hivatkozva kötelezte a földesurat, hogy jobbágyaiknak a *faizást*[11] és a legeltetést megengedje. (A *„Certa puncta"* néven ismeretes 1769. évi úrbéri szabályzat csak néhol lépett életbe.) Továbbá elrendelte a *közerdők felosztását,* ha azt pusztítani mernék, a pusztítás megakadályozására pedig a hatósági zárlatot vezette be.

A *székely közerdők*et is érintette az 1791. évi XXX. tc., amennyiben fokozódott a földbirtokosok *erdőfoglalási szándéka.*[12]

Az erdélyi országgyűlés 1812-ben hirdette ki az *1811. évi XXXIV. tc.*-et, mely az *„erdőlés rendjéről"* intézkedett volna, de mert az uralkodó nem értett egyet a teljes szövegével, nem vált törvénnyé. Ennek ellenére azonban alkalmazták (EO III. 165. old.). Erdély e „második erdőtörvény"-e az erdőt pusztító tulajdonos erdejét *sequestrum* (zárlat) alá akarta rendelni. Erdővédelmi intézkedései közül legfontosabb a *saját tulajdonú erdők meggyújtásának eltiltása* és szigorú megbüntetése volt.

1858. január 1-jén lépett hatályba Erdélyben, mint *harmadik erdőtörvény* az 1852. december 3-án kiadott *császári nyílt parancs* (EO III. 627-650. old.). (A kutatott területen 1880. július 1-jéig, Ausztriában pedig 1975-ig, azaz 123 évig volt hatályban.) Előírásai közül megemlítjük azt, hogy az *erdőirtás*t a magánerdő-birtokoknál is a közigazgatási hatóság engedélyéhez kötötte.

Mielőtt az 1879. évi XXXI. tc.-ről, Erdély negyedik – az egész Magyarországra vonatkozó – erdőtörvényéről megemlékeznénk, szükségesnek véljük két írásra felhívni az olvasó figyelmét, melyek a törvény életbelépése előtti székelyföldi erdészeti állapotokat örökítették meg. Az első (*Bedő* 1874) az itteni erdők érdekében foganatosítandó teendőket 16 pontba foglalta össze. Ezek közül megemlítjük az *általános gazdálkodási terv* készítésére és a községi erdők *állandó őrzésére* vonatkozókat.[13] A második jelentős írás egy évvel később szintén az *Erdészeti Lapok*ban jelent meg, Udvarhelyszék utolsó főkirálybírója, *Daniel Gábor* tollából.[14]

A gazdasági liberalizmus gondolatában gyökerező *Erdőtörvény* – → I. 2. és II. 5. alfejezeteket is – megalakulását nagyjaink közül sokan lelkes hangon üdvözölték. Közülük is kiemelkednek *Jakab Elek* (1820-1897), jeles történészünk, alábbi, 1884-ben megjelent sorai: „Hasznosabb és szükségesebb reformot alig hozott létre a magyar kormány 17 év óta [mint ezt], mert árvább és elhanyagoltabb közgazdasági kérdés nem volt hazánkban, mint az *erdőügy,* tehát nehezebb feladat sem, mint annak törvényhozási rendezése [...]."[15] A *magánerdőket,* melyek nem tartoztak a törvény 17. §-a előírásai alá,

üzemtervszerű kezelési kötelezettség alá sem rendelték. Ezeknek használata (irtása) így csak akkor volt korlátozva, ha egyben véderdők, futóhomokon vagy feltétlen erdőtalajon álló erdők voltak (**5. táblázat**).

Az 1880. július 1-jén életbe lépett 1879. XXXI. tc. a kutatott területen 1923. július 15-ig volt érvényben, ugyanis ekkor az 1910. évi *„Codul Silvic"* (Román Erdőtörvény) hatályát Románia egész területére kiterjesztették (*Ivanescu*, 81.). Előzőleg, 1921. augusztus 28. és szeptember 1. között Kolozsvárt megtartották az erdőmérnökök kongresszusát. Ekkor az érvényben levő erdőtörvények egységesítésének lehetőségeit tárgyalták meg.

A *„Codul Silvic"* a továbbiak során végigkísérte a vizsgált terület erdőségeinek történetét egészen az államosításig, miközben pár lényeges, és sok „apró" törvény által állandó változtatásra és kiegészítésre szorult. Az az *erdőpolitika* pedig, amit ez az erdőtörvény megvalósítani képes volt, a korszak *kapitalista erdőgazdálkodás*ának sajátos tüneteit viselte.[16] (→ Szefj. 8. táblázat.) (Közben 1940 és 1944 között, a II. bécsi döntés következtében a kutatott területen az 1935. évi IV. törvénycikk – egy újabb magyar erdőtörvény – volt életben (Ezen 1943. 339-444. old.).

7. Adatok az erdőőrzésre és erdészeti igazgatásra vonatkozóan

„A mezőnek szeme van,
Az erdőnek füle van."
(Közl. *Zilahy József:* Nyr 25, 1896. 430. old. Maros-Torda)

Az önálló erdészeti közigazgatás megteremtéséig – azaz 1880. július 1-jéig – a székely székek tisztjei közül elsősorban az *alkirálybírók* hatáskörébe tartoztak az erdőügyek, a közerdők feletti őrködés: „[...] kik a szék erdőit pusztítják [...] az alkirálybíráknál feljelentendők" olvashatjuk *Connert János*nak Michaeli Jankó de Maxa vicejudicio regio-ra vonatkozó megállapítását,[17] melynél korábbi adatot *Pál-Antal Sándor*[18] alábbi közlése szolgáltat: „A közigazgatási teendők sokasodása folytán megjelent az *alkirálybírói* tisztség is. 1598-ban Marosszéknek két, a XVIII. század végétől pedig 3 alkirálybírája volt."

Az erdőőrzésnek a Székelyföldön régi hagyományai vannak.[19] A képesítetlen erdőőrök – és a XIX. sz. végéig mind ilyenek voltak –, az *erdőpásztorok* felett az *erdőbírók* állottak. A felesketett erdőőrt pedig sokáig *„hitös erdőpásztor"*-nak nevezték.[20], [21]

A falu erdejének őrzése kötelező volt, amiről a háromszéki *Kilyén falutörvénye* a XVIII. sz. elején így intézkedett: „34. Az ki az erdőőrzést elé nem mondja [megtagadja] büntettessék ad den. 50; úgy az ki gyermeket küldene erdőőrizni, den. 50." (*Imreh I.*, 1983. 342. old.) (Vö. Karatna határozatai 1756. 2-o. 395. old.)

Az erdők őrzése a *magánerdők*[22] és a *tilalmas erdők*[23] megjelenésével vált elsősorban szükségessé. Ez utóbbiak őrzése-kezelése évszázadon át a székelyföldi erdészeti igazgatás központi kérdése volt. Az erdők szabad használatát megtiltó egyik első rendelkezés 1590-ből származik (SzT II. 256. old. SzU). Ez egy hosszú folyamatnak az első láncszeme volt, mely végül is elvezetett az 1879. évi erdőtörvényhez, az erdők rendszeres használatához. Ami *az erdőtörvény túl szigorú végrehajtását illeti,* ezzel kapcsolatosan *Bedő Albert*

idézett statisztikai munkájából megtudhatjuk, hogy 1881–1884. években, *Csík megyében* évi átlagban kereken 25 esetben – vagyis havonta 2,1 alkalommal – fizetett valaki pénzbüntetést, mert nem tartotta be az Erdőtörvény előírásait (*Bedő* 1885. I. k. XXX. old.).

A továbbiakban ragaszkodva a tényekhez, folytatjuk adataink közzétételét (**6. táblázat, 7. táblázat**), hogy ezáltal az első világháború előtti erdészeti közigazgatásról a leghitelesebb képet mutathassuk be. Az erdő őrzésével kapcsolatos *erdei kihágások*ról és *erdőrendészeti áthágások*ról tájékoztatva az olvasót – az előbbit nem, az utóbbit pedig maga az erdőbirtokos követte el saját erdejében –, azokról a szabálysértésekről informálódunk, melyeket az erdőtörvények be nem tartásakor alkalmaztak. (*Erdei kihágást* olyan erdei lopások és erdei kártételek képeztek, melyek esetében a lopott dolog értéke, illetve az okozott kár a törvényben megállapítottnál kisebb volt. MJL III. 359. és 358. old.)

Szükségesnek tartottuk az *erdészeti bírságolás* mértékéről írni, ugyanis az idők folyamán voltak olyan megnyilvánulások is, melyek az erdőtörvény túl szigorú alkalmazásával vádolták az *erdőrendészet*[24] végrehajtóit. Ennek ellenkezőjéről tanúskodnak adataink, és természetesen sok más egykori rendszabály, melyek közé tartozik *Csehérdfalva* (Usz) 1666-ban kelt falutörvényének az erdőkihágásokra vonatkozó alábbi rendelkezése: „Ha valaki *falu erdejé*ből vagy *másiké*ból fát vág, bírsága 1 frt, s a fa helyett adjon mást" (*Jakab-Szádeczky* 393. old.)

Amint már említettük, a kutatott területen az *erdészeti igazgatás* egységes elvek szerinti létrehozása 1880. július 1-jén vette kezdetét, amikor is megalakultak a *királyi erdőfelügyelőségek*, melyek közül a
XII. Marosvásárhelyi kir. erdőfelügyelőség az alábbi 4 törvényhatóság felett gyakorolta a felügyeletet:

1. Marosvásárhely sz. k. v.* 1 403 k.hold összes erdőterülettel,
2. Csík vármegye 402 105 k.hold összes erdőterülettel,
3. Maros-Torda vármegye 343 170 k.hold összes erdőterülettel,
4. Udvarhely vármegye 210 172 k.hold összes erdőterülettel,

*szabad királyi város

míg a *XIII. Brassói kir. erdőfelügyelőség* többek között őrködött a
3. Háromszék vármegye 422 068 k.hold erdeje felett.

Az összes erdő a kutatott területen *1 378 918* kat. hold volt. (*Bedő* 1885. I. kötet, I. táblázat.) Ez utóbbi kir. erdőfelügyelőség vezetését hét éven át az a *Nagy Gyula* látta el, ki hivatali teendőin túl a közügyek intézésében is részt vállalt, és *tehetséges szakíró* is volt. (→*Nagy* 1884, *Nagy*.)

Hatósági teendőkkel az *Erdőtörvény* – az 1879. évi XXXI. tc. – az erdőfelügyelőségeket – vezetőjüket hiába maga a császár-király nevezte ki – nem ruházta fel. Az *elsőfokú erdőrendészeti hatóság*ot a törvényhatósági közigazgatási bizottság gyakorolta (vagyis a megye és a törvényhatósági jogú város vezetősége); a *másodfokút* a szakminisztérium (a földmívelési minisztérium). Amennyiben a szolgálati teendők során a *kir. erdőfelügyelő* és a *közigazgatási bizottság* (ennek elnöke rendszerint a megye főispánja volt) „összeütközésé"-re került sor (33. §), a királyi erdőfelügyelő a főispán útján tartozott a szakminiszterhez fölterjesztést tenni. Működött egy három tagú *erdészeti albizottság* (közigazgatás erdészeti bizottság) is, melynek ülésein a királyi erdőfelügyelő csak mint véleményező tag vett részt.

Hasonlóképpen szükséges államerdészeti beavatkozást jelentett – a magánerdők kivételével (**6. táblázat**) – a törvény 17. §-ának hatálya alá tartozó valamennyi erdő *„rendezés alá"* vétele. (→ II. 3.). Az *állami erdőkezelés* folyamatos bevezetésére került sor, mégpedig legelőször a vizsgált területen *Csík megyében* 1883. január 1-jén, hol 1884-ben az *állami erdőhivatal* – mint az állami kezelésbe átvett erdőbirtokok ügyeinek intézője – működését meg is kezdte (*Vitos* 766. old.). (Ekkor írták a Csíki Füzetekben: „Az erdőhivatal beállítása 1884 óta a haladás, az *okszerű erdőgazdaság* terén nálunk is észrevehető". (Uo.) (**8. táblázat.**)[25]

Az állami kezelés üzemterv szerinti erdőhasználatot jelentett, vagyis azt, hogy az addigi *rendszertelen szálalást* – ebben az esetben ott és azt vágták, a tilalmasok kivételével, amit akartak –, a vágásterületek kijelölése, és azoknak többnyire *tarvágás*sal (fenyők esetében), illetve *felújítóvágásos eljárással* (bükknél) történő kitermelése cserélte fel. Ez utóbbi esetben biztosítani akarták az erdők természetes úton való felújítását.

A századforduló jelentős erdészeti törvényalkotása volt az *1898. évi XIX. tc. a Községi erdők állami kezeléséről, a közbirtokosságok gazdasági ügyvitelének szabályozásáról* című törvény, melyről a kutatott terület közbirtokosságainak története során még megemlékezünk (CJH, 1898.; Ezsn 1914. 425-436. old.) Legjelentősebb intézkedésének egyike kimondotta, hogy a *korlátolt forgalmú erdőbirtokokat* (a törvényhatósági és községi erdőket, egyházi testületek erdeit, iskolai, tanítói és jegyzői erdőket, volt úrbéres közbirtokossági erdőket, nemesi és egyéb közbirtokossági erdőket, részvénytársulati erdőket stb.) azoknak az erdőgazdasági teendőknek az ellátása végett, melyek *szakértő erdőtisztek*[26] által végzendők el, az *állam kezelésébe* kell adni. Ezek az erdészeti szakmunkák a területek felmérését (feltérképezését), üzemtervkészítést, a használatok kijelölését, az értékesítendő fakészlet becsértékének megállapítását stb. jelentették.

Az 1898. évi XIX. tc. másik jelentős rendelkezését a 31. § tartalmazza: „A közösen használt erdők és kopár területek *jövedelme*, a mennyiben az a gazdasági üzemterv szerint kihasználható terményekből és egyéb rendes haszonvételekből származott, a közös terhek és költségek fedezése után a jogosultak között a *jogosultság arányában* felosztandó." Ez a székelyföldi gyakorlatban azt jelentette, hogy a közösségben maradt tulajdonosok a *magánbirtokuk arányában* vehették igénybe a közbirtokosság javait, mivel ők voltak azok, akik – birtokuk arányában – a terhekhez hozzájárultak, hozzá tudtak járulni. Mindez azt is okozta, hogy a közös erdők hasznából a föld nélküli réteg jórészt kimaradt.

Visszatérve az első világháború utáni három évtized történetére, témánkkal kapcsolatos kiemelkedő esemény volt a 15 tagú *Kormányzótanács* (Consiliul Dirigent) 1918. december 2-án történt kijelölése, mely 496 napig kormányozta Erdélyt (KU, 1929. VIII. 31. old.) Egyik legsürgősebb feladata volt az *agrárkisajátítási törvény* tervezetének elkészítése. (→ IV. 4. és VI. 12.) *1920-ban községi legelők* létesítését elrendelő törvényt hagytak jóvá, melynek hatására 1926-ig országosan az *erdőállomány* mintegy 1/7-ét (azaz kb. 1 millió hektár erdőt) alakítottak át legelővé vagy más mezőgazdasági területté. (*D. Ivanescu* 181. old.).

A vadvédelemről és a vadászat szabályozásáról szóló törvényt 1921 októberében léptették hatályba (*D. Ivanescu* 165. old., *Stinghe-Sburlan* 1941, 559. old.).

1923. február 26-án az „agrárkomité" a *Csíki Magánjavak* egész vagyonállományát állami tulajdonnak nyilvánította (→ Szefj. 2.2.1.; V. 3., VI. 5. és 11.); ez év június 15-én

móddal eső erdészet oly csekély, hogy szükségeinket félignyére sem kielégítő, meghatároztatik, hogy mindenki *fűzfát plántáljon,* [...]" (452. old.) (Vö. **2. táblázat.**)

6. Erdőtörvények

Kettőszáztíz évvel az első ránk maradt *székely falutörvényünk* megjelenése után, az 1791. évi erdélyi országgyűlés jónak látta az erdők megóvása érdekében intézkedni. Megalkották az *1791. évi XXX. törvénycikket „Az erdők fenntartásáról"* (De conservatione sylvarum). Erdély első erdőtörvénye (EO II. 615. old.) kimondta: *az erdők tulajdonjoga egyedül a földesurakat illeti meg* – „proprietate sylvarum solis dominis terrestribus" –, miáltal az lényegében a való állapotot rögzítette.

Az erdőtörvény az 1769. évi *„bizonyos pontok"*-ra hivatkozva kötelezte a földesurat, hogy jobbágyaiknak a *faizást*[11] és a legeltetést megengedje. (A *„Certa puncta"* néven ismeretes 1769. évi úrbéri szabályzat csak néhol lépett életbe.) Továbbá elrendelte a *közerdők felosztását,* ha azt pusztítani mernék, a pusztítás megakadályozására pedig a hatósági zárlatot vezette be.

A *székely közerdők*et is érintette az 1791. évi XXX. tc., amennyiben fokozódott a földbirtokosok *erdőfoglalási szándéka.*[12]

Az erdélyi országgyűlés 1812-ben hirdette ki az *1811. évi XXXIV. tc.*-et, mely az *„erdőlés rendjéről"* intézkedett volna, de mert az uralkodó nem értett egyet a teljes szövegével, nem vált törvénnyé. Ennek ellenére azonban alkalmazták (EO III. 165. old.). Erdély e „második erdőtörvény"-e az erdőt pusztító tulajdonos erdejét *sequestrum* (zárlat) alá akarta rendelni. Erdővédelmi intézkedései közül legfontosabb a *saját tulajdonú erdők meggyújtásának eltiltása* és szigorú megbüntetése volt.

1858. január 1-jén lépett hatályba Erdélyben, mint *harmadik erdőtörvény* az 1852. december 3-án kiadott *császári nyílt parancs* (EO III. 627-650. old.). (A kutatott területen 1880. július 1-jéig, Ausztriában pedig 1975-ig, azaz 123 évig volt hatályban.) Előírásai közül megemlítjük azt, hogy az *erdőirtás*t a magánerdő-birtokoknál is a közigazgatási hatóság engedélyéhez kötötte.

Mielőtt az 1879. évi XXXI. tc.-ről, Erdély negyedik – az egész Magyarországra vonatkozó – erdőtörvényéről megemlékeznénk, szükségesnek véljük két írásra felhívni az olvasó figyelmét, melyek a törvény életbelépése előtti székelyföldi erdészeti állapotokat örökítették meg. Az első (*Bedő* 1874) az itteni erdők érdekében foganatosítandó teendőket 16 pontba foglalta össze. Ezek közül megemlítjük az *általános gazdálkodási terv* készítésére és a községi erdők *állandó őrzésére* vonatkozókat.[13] A második jelentős írás egy évvel később szintén az *Erdészeti Lapok*ban jelent meg, Udvarhelyszék utolsó főkirálybírója, *Daniel Gábor* tollából.[14]

A gazdasági liberalizmus gondolatában gyökerező *Erdőtörvény* – → I. 2. és II. 5. alfejezeteket is – megalakulását nagyjaink közül sokan lelkes hangon üdvözölték. Közülük is kiemelkednek *Jakab Elek* (1820-1897), jeles történészünk, alábbi, 1884-ben megjelent sorai: „Hasznosabb és szükségesebb reformot alig hozott létre a magyar kormány 17 év óta [mint ezt], mert árvább és elhanyagoltabb közgazdasági kérdés nem volt hazánkban, mint az *erdőügy,* tehát nehezebb feladat sem, mint annak törvényhozási rendezése [...]."[15] A *magánerdőket,* melyek nem tartoztak a törvény 17. §-a előírásai alá,

ta, Maroshévíz; Csíkszentmárton, Gyergyószentmiklós, gyergyóalfalui Gyergyószentmiklós székhellyel, Gyergyótölgyes, Szépvíz; korondi Székelyudvarhely székhellyel, Okland; Barót, Bereck, Kézdivásárhely, Kovászna) és *erdőhivatalok* (vármezői Nyárádremete, laposnyai Görgényszentimre, iszticsói Görgényszentimre székhellyel, Kovászna) végezték. (Szászrégenben működött a Görgényszegi m. kir. fűrészüzem (EZsn 1943. Címtár. 498-499. old.)

1945 márciusában a szovjet hatalom a román adminisztrációnak átengedte a kutatott terület igazgatását is, ami az államerdészeti ügykezelés újbóli megszervezését vonta maga után. Megyénként megalakult az az erdészeti szervezet (serviciu silvic judetean), mely a *testületi erdők* (padurile persoanelor juridice = PPJ) kezelését végző erdőgondnokságok (ocoale silvice) működését – a több megyét magában foglaló erdőfelügyelőségek (inspectorate silvice) irányítása alatt – ellenőrizte. Hasonlóképpen újjáalakult az állami erdőgazdaságok kezelését végző szervezet (az ocoale CAPS) is. *1947-ben* pedig kihirdették *Az erdővagyon védelméről szóló 204. sz. törvényt* (*D. Ivanescu* 58. old.) Ennek végrehajtása során 1947 szeptemberében újból összeírták az erdőbirtokokat és újjászervezték az államerdészeti felügyeletet.

1948. április 13-án életbe lépett új Alkotmány 6. szakasza értelmében államosították az immár *Román Népköztársaság* erdőségeit, június 11-én pedig a faiparát. Egy újabb – a kommunista és posztkommunista – korszak következett be a vizsgált terület erdészettörténetében is, melynek jellemzői: a kapitalista túltermeléshez hasonló túlhasználat, a havasalji székely falvak irányított elsorvasztása, a tendenciozusan megkésve létrehozott faipar stb.

Jegyzetek

[1] Jó példa az *„AC"* jogszabálygyűjtemény erdészettörténeti fontosságának igazolására az a tény is, hogy „a marosvásárhelyi kir. táblának a *zágoni* közhelyek arányosítása tárgyában *1831-ben* hozott ítélete az Approbatae Constitutiones rendelkezéseire hivatkozással tagadta meg a közös legelők és *havasok* egyéni felosztását [...]" (*Pál* 1928. 4. sz. 149. old.) (Vö. *Lőtsey Spielenberg* 78-95. old.) E bírói döntésnek maradandó értéke alábbi sorai: „[...] és az Appr. Const. 3. r. 76. t. 2 art. szerint a' Havasok is a' Székely közönségnek osztály alá nem jöhető Bonumai" (93. old.)

[2] *Imreh István:* Székely falutörvények, Kvár. 1947. 31. Majd: A törvényhozó székely falu. Bőséges székely erdészettörténeti ismerettel találkozik az utóbbi *mű*ben a kutató, az olvasó. A szegények pártolására való utalás: „A gyalogszereseknek szabadság engedtetik szekér nélkül, mikor tetszik, száraz fát hozni" (*Imreh I.*, 1983. 249. old.), egyik módja az elődök emléke előtti elismerés kifejezésének.

[3] Amint említettük, Imreh Istvánnak a témánkkal kapcsolatos legátfogóbb munkája 1983-ban jelent meg, s benne 72 falu teljes vagy részletes *falutörvényét* közölte (*Imreh I.* 1983.). Ezek közül 43 falutörvény, 16 rendtartás, 6-6 törvény vagy határozat, 1 pedig végzés néven szerepel; 2 a XVI., 15 a XVII., *36 a XVIII.* és 19 a XIX. században jelent meg. Ezeken kívül ismeretesek még *Csehérajalva* és *Kőrispatak* udvarhelyszéki falvak falutörvényei is (*Jakab-Szádeczky*, 393., 394. old.)

[4] Vö. Imreh István: A székely falvak törvényeiről. Aluta 1971. 223-233. old. → 232. oldal Jegyzetek 4. és 5. pontját is.

[5] *Kállay Ferenc* 1829-ben Nagyenyeden adta ki „históriai értekezését" A nemes székely nemzet eredetéről, régi hadi s polgári intézeteiről (PNL XV. 523. old.) A tanulmány egykori *magánerdők* létezéséről is tájékoztat.

[6] Vö. *Balogh István:* Az ősi vagyon jogi védelme a régi székelyeknél. Ékv Sszgy. 40-43. Ebből idézzük a tanulmány három záró bekezdését: „Az osztrák polgári törvénykönyvnek 1853-ban történt életbelépésével a székelyek között is egészen új és addig idegen szabályok rendezik a vagyonnak úgy az élők közötti, mint a halál esetére szóló átszállását. Ezek eredménye volt, hogy *a székelyeknek addig egykézen tartott ősi vagyona* elaprózódott, szétforgácsolódott, s ennek következtében a székelyeknek az ősi rögből való megélhetése megnehezedett. Csakis *a székely szívósság, ernyedhetetlen szorgalom* teszi lehetővé, hogy a székelyek az ősi rögön ma is élnek és ahhoz szeretettel ragaszkodnak" (uo. 43. old.) (→ VI. fejezetet is.)

[7] Vö. *Elekes Andor:* Szemelvények a székelyek sajátságos jogtörténetéből. Ékv Szgy. 113-122. old.

[8] *Kilyéni Székely Mihály:* A' Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói, Privilegiumai, és a' Jószág' leszállását tárgyazó némelly törvényes ítéletei, Pesten 1818. 43. és 44. old.

[9] Itt említjük meg – idézve *Dósa Elek*től –, hogy az *1691. december 4-én* kihirdetett *Lipót-féle oklevél*lel: „Az *Approbata* és *Compilata* constitutiok, régi királyok dekrétumai, Verbőczy tripartituma [...] helyhatósági törvények (constitutiones) [...] sértetlenül megtartandók lesznek" (*Dósa I.* 50. old.), azaz továbbra is érvényben maradtak. (Ami történetünk egyfajta *kontinuitás*ára utal.)

[10] Közöljük a *Corpus I* 61.-nél a *„Nyilak rendiről"* c. szakasszal kapcsolatosan írt lábjegyzetet: „A *nyilak* alatt a községi közös tulajdonból, a községi birtokosok részére évenkint használatul és birtok-aránylag kiosztott szántókat, kaszálókat *sat.* kell érteni; mely nyilak területének nagysága a községi tulajdon kiterjedésétől s a *házas telkek*nek számától függött. A legtöbb helyütt az úgynevezett *falunyilak* e század [XIX. sz.] elején történt végleges felosztás útján már magán tulajdonná váltak."

[11] *faizás:* a jobbágyok (úrbéresek) haszonvétele a földesúr eredejében (PNL VI. 659. old.). (Vö. *Imreh I.* 1983. 253. (→ úrbéres közbirtokosság IV. 2.)

[12] Egy ilyen erdőfoglalásból fejlődött ki az ún. *Herec-ügy,* mely 1795-ben fegyveres összetűzéssé fajult a *„Kilenc falu erdeje"* tulajdonosai és a *Mikó család* között. (A hereci közerdő és közlegelő Oltszem és Bodok között feküdt, maga az erdőség pedig a *Bodoki havasok*ban terült el. Tulajdonosai: Bodola, Zoltán, Étfalva, Gidófalva, Fotos, Martonos, Angyalos, Besenyő és Eresztevény faluk voltak (*Imreh I.,* 1979. 81-84. old.).

[13] *Kozma Ferenc* könyvének (Kozma) Erdőgazdaságunk bírálata és némi javaslatok c. fejezete *Bedő Albert* (*Bedő* 1974) gyakorlati tanácsait is közölte. Így például a *legeltetési elő- és utótilalomra* vonatkozókat. Ugyancsak *Kozma Ferenc* érdeme, hogy nemcsak *népszerűsítette* kora erdészeti szaktekintélyeinek az erdő ügyében hangoztatott javaslatait, hanem felhívta a közvélemény figyelmét az erdők gazdasági értékére is.

[14] *Daniel Gábor* jelentős írása (Daniel) egyfelől bemutatja azt a zűrzavart, mely a székelyföldi erdőbirtok-viszonyokra jellemző volt, másfelől tájékoztatja az utókort arról az erdészeti ismeretanyagról, mellyel egy jól képzett széki főkirálybíró rendelkezett. Írása jelentős erdészeti dokumentatív munka.

[15] *Jakab Elek:* Erdeink hajdan és ma. EL 1884. 599-609. c. írása más két tanulmánya mellett (*Jakab* 1877 és *Jakab* 1878) értékes erdészettörténeti forrásunk.

[16] *J. Filipovici és C. Lazarescu* tankönyv jellegű munkájukban (J. Filipovici si C. Lazarescu) a *kapitalista erdőgazdálkodás* sajátosságai közé sorolták a *túlhasználatot,* ami 1920 és 1940 között a szakirodalom szerint (*Ivanescu* 181. old.) a Délkelet-Kárpátok belső hajlatában 2-3-szoros volt. (Ez az átlagos érték a könnyen megközelíthető erdők esetében jóval magasabb is lehetett. Az évi növedék többszörösét meghaladó *„túltermelés"* tényét a kutatott terület fenyőfűrész iparának kapacitása – valamint a felfűrészelt rönkmennyiség – ténye is igazolja. (PR 461. old.) Ide sorolhatjuk *Nemes Károly* erdőmérnök visszaemlékezését is, ki az *Erdészeti Lapok* hasábjain 1941-ben úgy nyilatkozott, hogy a háromszéki gőzfűrészek a legutóbbi 45 év alatt az itteni őserdőkből legalább 35 millió m^3 fatömeget „emésztettek" fel.

[17] *Connert János:* A székelyek alkotmányának históriája, különösen a XVI. és XVII. században. Németből fordította Balásy Dénes. Székelyudvarhely, 1906. 48. old.

[18] *Pál-Antal Sándor:* Marosszék levéltára. In: Tanulmányok I. B. 1976. 21-62. old.

[19] „1684: Nagy Borosnyonak olyan törvénye van, hogy ki az erdőt nem őrzi, hanem könyörög az falu előtt csak forintban büntetődjék" (Cs. Bogáts) (Vö. EO II. 1802. 302. old. Szentmihály Usz.)

[20] Az „erdőpásztorok eskü formájok"-nak *Zabolán 1846*-ból származó szövegét *Imreh István* 1973-ban közzétette (*Imreh I.,* 1973. 121. old.).

[21] Az erdőkerülőt – sok más neve mellett – *erdőszolga* elnevezéssel is illették. Levéltári adataink szerint „állásuk választás útján is betöltetett." Pl. *Erdőcsinádon.* (Erdőcsinádi székely nemes közbirtokosság szabályzata 1905. 48. ÁLvt Mvh.)

[22] A Székelyföldön a személyes, privát, dominalis, udvari erdő sokáig csak kis sziget volt a közerdők tengerében. (Imreh I., 1983. 244. old.). Valójában a kutatott területen a *magánerdők kiterjedése* az erőszakos, nagy kiterjedésű erdőfoglalások korszaka során, a XVIII. század második felében, és – ha más eszközökkel és formában – az *erdőarányosítások* révén ment végbe. (Vö. Csehérdfalva falutörvényét is: a „másiké" kifejezést.)

[23] A szabad használattól eltiltott erdők megnevezése az alábbiak voltak:
- *avas* (*Várnai Sándor,* EL. 1886. 481. Hsz): „avasnak felfogták";
- *felfogás* (EO II. 1788. 608. Peselnek);
- *feltiltott erdőség* (ÁLvt-Cs, 1881. 78. alap. 51. Csm);
- *tilalmas* (SzT I. *„1756*: az Alfalvi határba Kerek bük névű tilalmas Bükócske. Szárhegy" 1117.;
- *tilalmas erdő* (*Imreh I.,* 1973/1777. 112. old. Árkos);
- *tilalmas erdős hely* (Nyolcvanos et, Lemhény. 1850.);
- *tilalmas szálas* (EO I. 1640. 440. Asz);
- *tiltott erdő* (*Vitos* 512. old.) stb.

[24] Erdészeti népszerűsítő irodalmunk nagy alakja volt *Fekete Lajos* (a Nagyajtáról elszármazott Fekete család tagja), egyetemes tudású erdészprofesszor, ki *Beszélgetés az erdőtörvényről* c., a Kolozsvárt megjelenő *Erdélyi Gazda* 1880. évfolyamában az *erdőrendészet* fogalmát így határozta meg: „[...] egy szóval a törvény az erdei dolgokban hivatalos rendelkezéseknek összességét s ezek kivitelére, megtartására és a megtartás ellenőrzésére vonatkozó intézkedéseket, egy szóval ezeknek kezelését: *erdőrendészet*nek nevezik" (261. old.)

[25] Az *állami erdőkezelés* bemutatását, céljainak ismertetését többek között az egykori *monográfiák*ban találjuk meg. (Hszék Ekv – nevezik még *Potsa-féle nagymonográfiá*nak is – 204-205. old.). A *Potsa József* emlékét dicsérő mű szerint 12 feladat állt az *állami erdőkezelés* előtt. Ezek közül idézzük: „1. Az előleges adatok alapján kitüntetett *erdőbirtokok területének és határainak* részletes felmérésen alapuló *végleges megállapítása*" és „12. Az erdészet és rendszeres erdőkezelés népszerűvé tétele" (25. old.). (Vö. 1898. évi XIX. tc. Első czim. Az erdők állami kezeléséről. EZsn 1914. 425-429. old.) (Vö. CJH 1898. 94-112. old.)

[26] Folytatva a *magyar erdőmérnökképzés*ről az előszóban leírtakat, annak gyökereiről tudnunk kell, hogy 1770-ig nyúlnak vissza, amikor a *selmecbányai* német tannyelvű *Bányászati Tanintézetben* a bányaműveléstan keretében kezdték tanítani az *erdőgazdaságtan*t. 1808-ban ugyancsak *Selmec*en a *Bányászati Akadémia* mellett egy nyilvános erdészeti intézetet állítottak fel – mely 1846-tól *Akadémia*, majd 1904-től *Főiskola* néven és fokon működött, mégpedig 1868-tól *magyar előadási nyelv*en, hol 1872-ben kezdetét vette a négyéves erdőmérnökképzés is. (Kétéves *gyakornoki idő* teljesítése után lehetett *államvizsgázni.*) Számos erdélyi fiatal tanult itt ösztöndíjjal, melyről már *Jakab Elek* alábbi sorai is tanúskodnak: „1811. meghatároztatott [...] a selmeci akadémiára hét erdészeti gyakornoknak 300 frt ösztöndíjjal felvétetése". (*Jakab* 1878. 678. old.)

II. Az erdőgazdálkodás története

(Az erdőhasználat, az erdőművelés–erdővédelem és az erdőrendezés története) [1]

„Az erdőnél rendesen csak a kézpénzen eladott termékeket veszik tekintetbe. Sőt vannak, kik az *erdei jövedelem* meghatározásában egyedül a fát, annak is csak *kézpénzben* eladott részét – a többi termékeket vagy mellékhasználatot pedig épen nem veszik tekintetbe."
(*Divald–Erdődi Adolf,* EL. 1865. 294. old.)

1. Az erdőhasználat

a) Fogalommeghatározások, Tagányi figyelmeztetése

A köznapi szóhasználat (ÉKsz) *erdőhasználat*on az erdei termékek kitermelését és a fogyasztóhoz történő eljuttatását érti. Maga az erdőhasználat pedig *főhasználatból* vagy *fahasználatból* és *mellékhasználatból* áll. Az előbbi a faanyag kitermelését jelenti, míg a mellékhasználat az *ásványi* (pl. égetett mész), *növényi* (pl. erdei gyümölcsök, gombák) és *állati* (pl. erdei vad, hal) termékekre vonatkozik.

*Erdőhasználattan*on[2] pedig a leírt termelési ágazatot ismertető, tárgyaló tudományágat értjük. Korai megszületése is azt bizonyítja, hogy az ember ősidők óta az erdő sokféle hasznát kereste és vette. (→ Szefj. 11.) Innen az erdő és a nép szoros kapcsolata, mely a régmúlt időkbe nyúlik vissza. Ennek felismerése késztette *Tagányi Károlyt,* hogy már a múlt század végén felhívja az *etnográfusok* figyelmét: az erdészeti jellegű okiratok hézagos adatait az *erdőnéprajz* művelői által felkutatott és begyűjtött ismereteknek kell kiegészíteniük (Tagányi 1896. I. VIII. old.).

Sokáig a székelyföldi erdőgazdálkodás lényegében a *népi erdőhasználat*ban ki is merült.[3] Ennek a ténynek az ismerete pedig csak növeli annak jelentőségét, amit *dr. Kós Károly:* Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója c. írásáról a VI. fejezet Jegyzetek [13]-ban említünk.

b) A székely népi erdőhasználat legrégebbi forrásáról

Oroszhegyi Mihály nevével könyvünkben már találkoztunk. Lelkesen szerény soraiért, ügybuzgalmáért a *zetelaki* költő-szakíró személye és munkája az erdő- és a szakmaszeretet jelképévé vált. Az alábbi két idézet a XVII. századra vonatkozóan székely népi erdőhasználat jeles bizonysága:

„76. *Midön sok járással azokat* [a zsindelynek való fát] *feltalállyák,*
Ródaló fejszével[4] *az után le-vágják,*
a héját [kérgét] *el-hántván* [lekérgezvén]
nagy bajjal el-rójják [daraboljják],
Vonó marhájokon viz mellé vontattyák." (Oroszhegyi 116. old.)

„78. *Tsudálkozhatnának kik ezeket látnák,*
Mikor az sok fákat az ár-vizbe [Küküllöbe] *hánnyák,*
Mely veszedelemre ö magokat adgyák.
Kik az Fenyö-fáikat vizen alá-hozzák." (Uo. 117. old.)

Oroszhegyi Mihály 95 négysoros és 5 háromsoros versszakaszt tartalmazó – a XVII. század eleji unitárius költőknek *mesterségdicsérő énekét* utánzó – költeményéből, miután a mutatóul adott szemelvényt megismerhettük, *Vámszer Gézának* köszönhetően betekintést nyerhetünk egy közös nagybirtok kezelési módjába. A *Csíki Hétközség* havasának gazdálkodásról a csíkdelnei *Kánya Imre,* 80 éves öreg székely, a néprajztudósnak elmondotta (*Vámszer* 1938):

„Én még értem – mondotta az öreg – a *Szellő havas*ának közös használatát. Arra jól emlékszem, hogy a *Hétközség* gyűlésének kik voltak a tagjai: minden község elöljárói, a bíró és albíró, 3 esküdt, 6-6 választott képviselője, továbbá 6-6 virilise mindegyik községnek. Ez a gyűlés 3 évenként *választott magának megyegondnokot,* aki irányította az egész birtokközösséget. [...]" (59. old.)

Hasonlóképpen a jelzett terület népi erdőhasználatának megismerését szolgálják *falutörvényeink* is (*Imreh I.,* 1983.) – amint már arra az I. 3. alfejezetben is utaltunk. Például az egykori falvak által használatos fakitermelési módokról is tájékoztatnak. Szokásos volt ugyanis mind „lábon" – nem ledöntve – kiosztani a levágandó erdőt; mind *együtt* ledönteni, legallyazni és „kaszalyba" (rakásba) hordani a kitermelt fát és azt osztani szét az érdekelt lakosok között. (→ Uo. Az erdőhasználat rendje 246-252. old.)

c) Orbán Balázshoz fordulva

Könyvünk korlátolt terjedelme nem teszi lehetővé, hogy egy külön terjedelmes fejezetben mindazt a szépet, jót és *tanulságosat* átadjuk, amit *Orbán Balázs* – napjainkban különféle megoldások révén újból ismeretessé vált halhatatlan munkájában – az erdővel kapcsolatosan közkinccsé tett. Ezért csak válogathatunk, élve a szakirodalom már jelzett segítségével[5]: „Itt-ott *eregetők* fehérlő, kicsiszolt vonala kígyózik le ezüst szegélyként a hegyoldalak zöld szőnyeges lejtőin. Eregető, de hát mi az? [...]" (*Orbán* III. 65. old. Tusnád). És a válasz: „oly száraz csatornák, melyeken a szekérrel, de még gyalog is bajosan megközelíthető hegytetőkön termő büszke fenyőtörzseket leeresztik a völgybe."

Itt a nagy néprajztudós minden kíméletet mellőző *közelítést* – faanyagmozgatást – tapasztalt. Reményét, hogy a létesülendő ipar egyben gazdagságot is fog jelenteni – amikor már a *kíméletes fakitermelés* fog uralkodni –, a csíki fahasználattal kapcsolatosan e sorral zárta: „Addig pedig a fával kíméletesen kell bánni, kedves atyafiak, hogy a jövőnek kamatozó tőkéje ne legyen idő előtt elfecsérelve." (*Orbán* uo.)

A Tusnádon tapasztalt és leírt *erdei munka* (*Orbán* III. 65-67. old.) pár soros bemutatását kövesse a *vízifűrészek*ről (deszkametszésről) és a *tutajozásról* szóló – Orbán Balázs által is sokkal részletesebben ismertetett – tájékoztatás.

Az „[...] a hat év, melyet a mű létesítésére szentelék", írta *Lengyelfalván,* 1868-ban munkájának előszavában *Orbán Balázs,* az a korszak volt a vízifűrészek történetében, amikor már a kutatott területen is több típusa terjedt el.[6] Az ún. *parasztfűrészek* (közönséges, román vagy szimplafűrészek)[7] mellett már *korongos* – vagyis áttétellel működő – vízifűrészekkel is találkozhatott.[6] (Vö. *Orbán* I. 14. old., Oláhfalu, I. 129. old., Korond,

II. 28. old., Csík, II. 53-54. old., Kászon, II. 111. old., Gyergyószentmiklós, II. 138. old., Toplica stb.) Valamint volt alkalma megtekinteni azt az „álladalmi műfűrész"-t (II. 139. old.) is, „hol a sóhajókhoz való 12 öles deszkákat [közel 23 m hosszúakat]" metszettek, melyről *Teleki József* 1799-ben így számolt be: „Hurdugás Toplitza mellett. Nevezetes itt az *királyi kettős fűrészmalom.* [...] a' víz egy Canalison le hozza a tőkéket a' havastól a' fűrész malomhoz: a mellynek hossza 26 klafter [öl]. Innen machinák által könnyen fel teheti két ember is a nagy tőkéket az úgy nevezett szekérre (Wagen) a mellyet a viz eléb hajt [...], minek utánna [a fűrész] le vágott egy deszkát, le veszik a szekérről és ki huzzák a canalis mellé. És a mikor a viz megnő, a vizre eresztik, ez le viszi a Marosig. Ezen le menyen Marosvásárhelyig, innen Fejérvárra, a hol hajót csinálnak belőle. Az egész machinát három ember dirigálja. [...]" (*Teleki* 39. old.)

Ugyancsak élményt jelentett a vidéket járó *Orbán Balázs* számára a ***hurdugási nagy „zárgát"***[8], valamint az itteni *fasínpálya,* amit ő „gerendasínen futó vasút"-nak nevezett. Tett „ezen a sajátságos mozdonyon" egy leutazást is, megjegyezve: „önsúlyok által nyomatva, oly gyorsan rohannak, hogy az ember szédül belé." (II. 139. old.) Tudatos polihisztori ismeretei hozzásegítették ahhoz, hogy népszerűsítőjévé váljék az *erdőfeltárás* gondolatának is. Ezért tudott olyan lelkesen írni arról, amit a Hurdugás völgyén tapasztalt: „Mindezek bámulatos művei az emberi leleményességnek, s csudás nagyságát mutatják a combinált emberi és elemi erőknek" (uo.).

d) Adatok a tutajozás történetéhez (→ VI. 6. is)

A Maroson folytatott tutajozás természetesen elsősorban nem *székelykérdés* volt, hanem a vizsgált területen a fa vízi szállításának legfontosabb módja. Ezért vált szükségessé, hogy a jelzett alfejezet kiegészítéseképpen kronológiai sorrendben bemutassuk fontosabb eseményeit. (Időrendi áttekintésünk történetének legfontosabb adatait tartalmazza, a teljességre való törekvés nélkül.)

1638. A gyergyói tutajozásra vonatkozó legrégibb írásos emlék.[9]

1654. Gyergyóben megjelennek az örmények, nagyobb számú beköltözésük azonban *Apafi Mihály* fejedelem idejére esik (1672).[10] „[...] örményeink közül sokan a későbbiekben *tutajkereskedés*re [is] adták magukat" (*Orbán* II. 104. old.).

1678. *Gyulafehérváron* tartott országgyűlésnek a tutajozásra vonatkozó határozata: „a folyóvizeken alá s fel hajókázhatik s tutajozhat mindenki, vámfizetés nélkül" (*Dósa* II. 182. old.).

1714. A „19. diaetalis Articulus" [országgyűlési törvénycikk] meghatározza, hogy minden molnár a gátrontásért vám fejében csak *1 polturát* vehessen egy tutaj után (*Orbán* II. 137. old., *Vitos* 76. old.)

1728. Csíkszék kéri a főkormányszéket, hogy a *tutajok vámját* szállítsa le egy polturára (SzO VII. 338. old.).

1732. A *gyimesi* és a *piricskei* (gyergyószentmiklósi) vámhivatalokon át a Tatroson vízen kiszállítandó tutajgerendákról tanúskodnak okleveleink. (SzO VII. 363. old.)[11]

1749. A gyergyói tutajosokat sanyargató malomgáttulajdonos birtokosok mellett már jelen voltak a monopóliumra törekvő szászrégeni tutajkereskedők is.[12]

1769. Az első erdélyi földmívelő egyesület egyik gyűlésén *Kemény Simon* a tutajozás érdekében a „zaklató" *malomvámok* eltörlését javasolta (MGSz V. 1898. 300. old.).

1799. Teleki József megírja úti jegyzeteit *(Teleki)*, melyet 1937-ben *Domokos Pál Péter* tett közzé. „A kereskedésnek Vásárhellyt három fő ágon vagyon: első a' tutaj..." (15. old.) olvashatjuk ebben.

1806. Piricskéről a vámot *Gyergyótölgyesre* helyezték. Jelentőségét az itt folytatott *tutajozás*nak köszönhette.[13]

1810-es évek. Samuel Meltzl régeni nagykereskedő megkezdi a tőkeerős *szászrégeni tutajkereskedelmet. (Binder* 1973. 3. sz.)

1811. A főkormányszék a tutajozás feltételeit szabályozza, az 1791. évi országgyűlés e tárgyra vonatkozó rendelkezéseit ismételve meg (*Lombosy* 1218. hasáb).

1820. Urbarialis Conscriptio (úrbéri összeírás). Az alábbi két idézet a tutajozás jelentőségére utal:

„A Communitás [Gyergyóalfalu faluközössége] Erdeje osztatlan lévén határozatlan [tetszés szerinti] annak erdőlése, [...] nem különben tutaj fat is határozatlan [tetszés szerint] vagni és el adni, *melly a szantas vetést fellyül halagya*" (Conscriptio Gy. Alfalu, 1820. 3.)

„A Gyergyai Nép a Maros Vize Segedelmével a Külső fátlan Helységekre *Tutalyakat Szállítani Szokván,* a kinek jobb módgya vagyon benne Tutalyakotis készíthet és a Maroson le vivén, haszonnal adhattya el, akinek pedig magának modgya nintsen, hogy tutaljakat készíthessen, és azokat eladás végett a Maroson le Szalithassa, tehát már *tutalyozó gazdák* mellé *béres*nek bé Szegődik bizonyos fizetés mellett a tutalynak le vitelére nézve" (Conscriptio Szárhegy, 1820. 6.)

1820. Az alábbiakban az *ingyen tutajozásra* utalunk, mellyel a *jobbágygazdák* tartoztak a földesúrnak:

„Conscriptio Szárhegy, 1820: [...] ezeken kívül egy tutalyas bérest is a rendes szolgálaton kívül egy Esztendő alatt minden gazda MVásárhelyig adni köteleztetik, de amely beresnek az az udvar ahhoz egy fél véka gabonát szokott adni" [2]

1824. Orbán Mihály, telek nélküli, marhátlan zsellér, a tutajozással szerzett jövedelméből a magyarói ref. egyháznak a torony felépítésére 1400 rajnai forintot adott kölcsön, igazolva azt, hogy a tutajászat – ha szerencsével is járt – jelentős jövedelmi forrás volt (*Palkó* 204. old.).

1831. Szigethi Gyula Mihály szerint a *Nagy-Küküllő* Zetelakától tutajozható volt.[14]

1836. Téglási Ercsei József a *Nemzeti Társalkodó* hasábjain megemlíti a *„Vig András kövé"*-t és a hozzá fűződő hagyományokat (114. old.) (→ VI. 6.) **(10. táblázat.)**

1838. és 1839. A *Nemzeti Társalkodó* hasábjain több jelentős írás jelent meg, bizonyítva azt, hogy a tutajozásnak volt sajtója.[15]

1842. Kőváry László kiadja *Székelyhonról* c. munkáját (*Kőváry* 1847. 72. § is)

*1848 előtt Magyarrégen*ben – ma Régen egyik része – csak *Éltető Dániel* foglalkozott tutajkereskedéssel.[16]

1852. A marosszentkirályi gátnál keletkezett „romlás" több mint 20 tutajos életébe került. (*Binder* 2. közl.) „[...] néha fennakad egy tutaj, a sebes ártól ragadott többi tutaj arra ráfut, utánna a többi, azok ott feltornyosulnak, egymásra sodortatnak s Isten legyen irgalmas a rajta levőknek, [...]" (*Orbán* II. 137. old.).

1859. Megalakult a *Wermescher* tutajozási társulat, több szászrégeni, egy gyergyói, két toplicai és hat lippai vállalkozó részvételével. (*Orbán* II. 137. old., *Binder* 3. közl.)

1860-as években a marosi tutajozás végállomása a bánsági *Bulcs* falu volt[17] (*Binder* 3. közl.).

1856. A Kolozsvárt megjelenő *Korunk* politikai hetilap a Maroson folytatott tutajozásról statisztikai adatokat közölt. **(11. és 12. táblázat.)**

Néhány szerencsétlen év – *Orbán Balázs* szavaival élve – megbuktatta *gr. Lázár Mórnak* az ötvenes években alakult tutajozási vállalkozását, melyet Biedermann bécsi bankárral hozott létre, hogy letörje Vermes és társai egyeduralmát (*Orbán* II. 137. old.).

1866. Megalakult az *Első Szászrégeni Tutajkereskedő Társulat* – a „Flosskompanie" (*Gociman* 1929, 55-59. old.) Az „Erste Szászrégener Flosshandelsgesellschaft" azaz „Compania Saseasca" 1908. január 24-én a „Társas Czég-jegyzék"-ben (ÁLvt. Mvh. 5/354. lap, 262/1. fsz.) *Szászrégeni Erdőipar Részvénytársaság* néven jegyeztetett be. A cég a korszerű régeni fűrészipar megalapítója is, ugyanis 1872-ben egy kétkeretes víziturbinás műfűrészt létesített, mely 1888-ig működött (*Palkó* 204. old.)

1869. Orbán Balázs művének második kötetében ismertette a Kis-Besztercén folytatott tutajozást is (II. 131. old.) Megemlítette néhány választék (árbocfa) nevét és legfontosabb jellegét: *trinket* (legkisebb keresztárbocnak való fa), *katarcsel* (19 öl hosszú), *katarcs* (22 öl hosszú) stb.

1871. Megjelenik *Divald Adolf*nak Jelentés Erdély kincstári erdőségeiről c. munkája. Ez tartalmazza a kutatott terület első ismert erdészeti térképét, továbbá a rendkívül értékes erdészeti technikai számításokat, valamint a *szászrégen–soborsini tutajbérre vonatkozó* kalkulációkat. **(13. táblázat.)**

1872-ben a tölgyesi szoroson 1 490 249 köbláb volt a tutaj- és a tűzifakivitel (EL 1874. 93. old.)[18]

1873-ban befejeződött a Görgény patak szabályozása, a Fancsal- és a Székelypatakon a duzzasztók építése, egy *gereb*[19] és faraktár, valamint utak és épületek létesítése, azok a 217 000 forintot kitevő korszerűsítési munkák, melyek lehetővé tették, hogy ez év április 6-án a Herbus-i alsó rakodóra érkezzen a 320 szálfából összeállított *első óriástutaj*[20]

1874. Kezdetét vette a tutajfáknak *köbláb* szerinti számítása – addig darabszám alapján történt az eladás. (Mkikj 1894. 95.)[21]

1877. Megalakult a *Marosi tutajozást előmozdító társulat* (*Vitos,* 768. old.), melynek célja a Kőváry László (*Kőváry* 1842. 188. old.), Orbán Balázs (II. 137. old.) és sokan mások által leírt rendkívül mostoha tutajozási feltételeken segíteni. Az így megjavult vízi úton aztán lehetővé vált a tutajfáknak („gerendáknak") *természetes hengeres formájukban való tutajoztatása,* ami sokkal gazdaságosabb volt (Mkikj 1894. 95. old.)[22]

1899-ben a Maroson tutajozott fa értékét 2-4 millió koronára becsülték (*Binder* 3. sz.). A tutajozás olcsósága folytán gazdasági szempontból versenyképes volt a vasúttal. Ezzel magyarázható, hogy még 1909-ben is, a Maroson a Tisza-menti fűrészekig kb. 250 ezer köbméter fát tutajoztak le (Mkikj 1908. 27. old.)[23]

1913. Csortán József 1979-ben, 87 éves korában „az egykor sokaktól megcsodált remetei tutajozásáról" számolt be.[24] Az ő életében a tutajozás 1913-ban ért véget. 1979-ben méltán illették *„az utolsó remetei tutajos"* megtisztelő címmel.

e) Amire az erdőnevek és a fahasználattal kapcsolatos szóanyag utalnak

Már említettük: az erdők használata a régi időkben elsősorban az élelmiszerszerzés (vadászat, halászat, gyűjtögetés), a legeltetés és makkoltatás útján történt; valamint a helyi tüzelésre és építkezésre szükséges fa kivágására szorítkozott. Erőteljesebb volt a hozzáférhetőbb erdőterületek igénybevétele, mint például a vízi utak mentén elterülő erdőségeké. (→ Tutajozás)

A sajtó, a közvélemény a vasút megjelenéséig a székelyföldi erdőket sokszor „passzív" tőkének tekintette.[25] Ezen vélemény alól kivételt jelent az *erdő gyapja*[26] kifejezés. Forrásaink (SzT III. 286. old.) két székelyföldi példamondattal is szolgálnak, melyek közül az 1846-ból kelt, a marosszéki *Kál*ból származik: „ezen erdők' gyapja iránti betsű... folytattva Kurta patak nevű helyen... *gyapja betsültetett* 100 Rf [...]".

Ismeretes, hogy a fő közlekedési utak végleges kiépítése mennyire elhúzódott.[27] (Vö. **7. táblázat.**) Önkéntelenül felvetődik a kérdés: a közutakon kívül az egykori *erdei utak* létezéséről vannak-e ismereteink? Igen, de feltehetően azok inkább csak egyszerű közelítő nyomok voltak, hol a húzató állat éppen hogy járhatott. Forrásunk: SzT. III. 291. és 292. oldala siet segítségünkre az *erdőlő* címszó által:

– *erdőlő közút* (1830. Hídvég Hsz),
– *erdőlő szegeletőt* (1760, Jedd MT),
– *falu erdőlő útja* (1748, Koronka MT) stb.

A *Tár* (SzT) bőséges erdészeti anyagában találunk az egykori erdőhasználatot valamennyire is bemutató más vonatkozású adatot is. Gondolunk elsősorban a fakitermelés és erdei fafeldolgozás székelyföldi népi eszközeire, melyek közül – *rövid áttekintésünk* korlátolt terjedelmét figyelembe véve – csak a *fejszét* tárgyaljuk.

f) Hányféle „fészit" használt a székely?

Az 1781-ben *II. József* által Erdély részére kiadott *erdőrendtartás* (→ I. 5.) a fa döntésénél – amint említettük, fatakarékossági szempontokra hivatkozva – a *fűrész* használatát szorgalmazta (EO II. 449. old.). Több mint kétszáz év telt el a rendtartás jóindulatú ajánlásai óta, és a kétkezes erdei fűrész – a székelyek *harcsafűrésze* – lassú térhódítása a két világháború között tetőzött. Napjainkban a *benzinmotoros láncfűrész* vette át a helyét, miközben a *fejsze* az erdei munkás nélkülözhetetlen eszköze maradt továbbra is.

Erdőlni[28] egy fejszét vittek. (Idézzük adatközlőinket megállapításunk alátámasztására: László Lőrinc, Gyergyóremete Sz. gy., Portik János, Gy. Sz. gy., Lőrincz Pál, Oroszhegy Sz. gy.) Ennek a fejszének a neve is innen származott: *erdőlőfészi.* És nem azért dolgoztak így, mintha nem tudtak volna a többféle fejsze nyújtotta előnyről, hanem mert a munkába menő erdei munkásnak még a rönkmozgatáshoz szükséges *„nyisztor"*-t (Gy.)[29] – később helyette a capint – és a súlyos *„pakk"*-ot is kellett cipelnie, amint arról *Zsigmond József* kitűnő dolgozatában (*Zsigmond* 221. old.) így emlékezett meg:

„Prémondázás [a heti élelmiszer-vételezés] után teljes lett a *havasoló ember* (erdei munkás] pakkja. A *kitömött átalvető* [vállon kétfelé átvetve hordott tarisznya] mellé vállra került a *fahúzócsákány* [capin], ennek nyelére húzva a karéjba kötött *keresztvágófűrész* [erdei fűrész] és a csákány nyelét tartó karra akasztva a *fejsze.* Ilyen megterheléssel cammogtak fel a patakok mentén a havasi munkahelyig."

Az *erdőlőfészi* a döntésen kívül a *gallyazáshoz* – az ágnyeséshez – is alkalmas kellett, hogy legyen, mert tudott volt: „*csapoláshoz* [gallyazáshoz] akármilyen fészi nem jó, a *csapolófészinek* [gallyazófejszének] keskeny a lapja";[30] „*csapolni* [gallyazni] nem lehet nagy fészivel, mert összehasadt az ember keze" (Boldizsár Lajos, Sz. gy. Kászonimpér). (Vö. *Kádár* 1988.)

A leírtak is már azt érzékeltetik, hogy a székelynek nem csak *egy* fejszéje volt. Erről tanúskodik az a gazdag szakszókincs is, amelyből nehány szakszót az alábbiakban bemutatunk:

– *féligelő fejsze* (Varga Péter Sz. gy. Magyaró), ezzel döntöttek. A döntő fejszét hívták még: *nagyfejszének* (Lukács Sándor Sz. gy. Homoródkarácsonyfalva), *ródaló fejszének* (közl. Goldner József: EL 1887. 585. old.) Gy., *rovófejszének* (Bíró Benjamin Sz.gy. Nyárádselye) is;

– *ródaló fejsze* sem volt mindig csak döntő fejsze. Az erdei fűrész (keresztvágó fűrész) megjelenése előtt ezzel *darabolták* a ledöntött fát. *Haáz Ferenc* könyvében (*Haáz* 21., 48. old.) daraboló fejszének is nevezte (Fenyéd);

„*s nagy* rodalló Fejsze *kinek éle vékony,*
hogy az Fenyő-fában légyen haladékony",

emlékezzünk ezúton is az első ismert önálló erdészeti munka szerzőjére *(Oroszhegyi)* ;

– *favágó fejsze* (1626 EOE VIII. 341. old.);

– *csapozó* (Varga Péter, Magyaró Sz.gy.), *csapolófejsze* (Csinádi Lajos, Görgényüvegcsűr Sz.gy.) stb. a gallyazófejsze helyi nevei. [31]

g) Az erdőnéprajz nyújtotta segítség

Tagányi reménye, hogy a jelenkori és a történeti *erdőnéprajz* besegít az erdészeti okiratok hézagos adatainak tényekkel, ismeretekkel való kiegészítésében, a kutatott terület erdészettörténetére vonatkozóan részben teljesült. És ha a *helynévkutatás* és a magyar erdészeti *szaknyelv népi elemei*nek erdészettörténeti hasznosítása lehetőségére is gondolunk, az előszóban már megemlített minimális forrásanyag összeállt. (Természetesen egy pillanatra sem feledkezve meg az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*ról – Szabó T. Attila főművéről –, továbbá *Imreh István* talán valamennyi kötetében, dolgozatában fellelhető erdészettörténeti anyagról.)

Sokat elárulnak a népi erdőgazdálkodásból a begyűjtött *szakmai tájszavak,* hiszen nem egy mögött a „történelem" húzódik meg. Példaként, a kezdetet jelentő, annak a *Kovács Ferenc*nek 1934-ben megjelent úttörő írásában[32] szereplő „várda felől" valódi szakszót említjük meg, mely az egykori német katonai szolgálati nyelv emléke, és döntés előtt figyelmeztetésül kiáltották, kiáltják ma is. (Die Warte: várta, őrhely szóból ered.) (Vö. Szabó T. Attila: A homoródi székely fűrészmalom szókincse. MNy 1939. 125-127. old., vö. *Kádár* 1988.)

Természetesen könyvünk szerzője nem vállalkozhatott arra, hogy a *Székelyföld népi erdőgazdálkodás*át ismertető valamennyi szakmunkát – akár vázlatosan is – bemutassa, és még kevésbé arra, hogy közöttük valamilyen rangsort állítson fel. Mégis, kivételt kell tennie *Tagán Galimdsán*nak Fakitermelés és szénégetés Székelyvarságon (Néprajzi Értesítő, XXXV. évf. 1943., 32-55. old.) c. dolgozata és *Tarisznyás Márton* (1927–1980) esetében. (*Haáz Ferenc* könyvének méltatása az előző részekben megtörtént, *dr. Kós*

Károly irányító szerepe a témánkkal kapcsolatos néprajzi kiadványok megjelenésében[33] közismert.)

Tagán Galimdsán terjedelmes írása úttörő jellegének, előtanulmányának, kimerítő szókincsének, gazdag ábraanyagának köszönhetően tekinthető példaképnek. *Tarisznyás Mártonra* gondolva, mindenekelőtt intelemnek is felfogható sorait idézzük: *„Az erdő néprajza, az erdőgazdálkodás története* [...] A klasszikus *néprajzi* kutatási formák mellett ugyanakkor alapos *történeti, levéltári, műszaki, etnobotanikai,* sőt *nyelvészeti* és *régészeti* kutatások is szükségesek ahhoz, hogy teljességében értékelhessük *az erdő és az ember viszonyának alakulását* a történelmi századokon át a mai gondokig [...]" (Műv. 1978. jún.) Ha a fukar sors meg is akadályozta abban, hogy fő munkáját (*Tarisznyás* 1982) – melyben az erdőnéprajz jelentős helyet foglal el – kézhez vehesse, az általa létesített *Gyergyói Néprajzi Múzeum* maradandó emléke szorgalmának, ügy- és szülőföldszeretetének.

Mottóként idézve *Szomorú Miklós* magyarói erdei munkás, majd erdőkitermelési mester 1941-ben leírt és kéziratban maradt sorait: „Az iskolát még el sem végeztem / A havasi munkát már akkor meg kezdtem", erdőnéprajzosaink sorát *Zsigmond Józseffel* – élettörténetével és *erdészettörténeti dokumentumnak* is tekinthető dolgozatával *(Zsigmond)* – kell folytatnunk. Korán megismerte az erdőmunkások életét, megtanulta mindazokat a munkákat, melyek hozzá tartoztak a *havasolás*hoz. Tizenegy éves korában már barakkőr – azaz a kutatott terület szokásos szóhasználata szerint *kájmán* volt. Azután *csemeteültető, cserkészút-készítő, rúdvágó, mérő-átvételező;* majd capinnal dolgozó *csákányoslegény* eregetésnél, kocsiterhelésnél és ürítésnél; vezetett 32 emberből álló csapatot mint *munkavállaló* (partifiller). Tudásvágya, állandó önképzésre való hajlama végül is alkalmassá tette arra, hogy a szovátai erdőipari vállalat igazgatójaként fejezze be a gazdasági életben folytatott tevékenységét.

Hasonlóképpen tanulságos, dokumentumjellegű *Szőcs István* egykori főtechnikus pályafutásának áttekintése is. A betöltött munkakörök megnevezése a két világháború között a kutatott területen használatos „erdős" szóhasználat figyelembevételével történt: 1915-ben, 13 éves korában *kalapácsos* (számozó kalapáccsal bélyegző), majd *mérő* (kluppás, azaz hosszalóval és kluppával – vagyis átlalóval – mért), 14 évesen, 17 éves koráig *rönkterhelő,* 20-dik évétől pedig *vízicsatorna-kezelő.* A katonai szolgálat után *gőrpályakezelő* (fasínpálya-), 1926-tól *vágtérkezelő* (patakfelelős, manipuláns), majd *segéderdőkezelő.* 1928–1929 között *iparvasúti állomásfőnök.* Az 1929–1932 közötti gazdasági válság időszakában egy leállított fűrésztelep *őrségfelügyelő*je. 1932. december 13-án történt balesete következtében terepi munkára alkalmatlanná vált. Ennek következtében átképezte magát, és *„fás"*, azaz fűrészipari műszaki tisztviselő lett.

Visszatérve az *erdőnéprajz művelőihez,*[34] *Garda Dezső* szociológus történésznek a *gyergyóremetei erdőmunkások* életével foglalkozó dolgozatát *(Garda)* emeljük ki, melynek különösképpen a napjainkban ismét időszerűvé vált elvándorlással-kivándorlással foglalkozó részét tartjuk kivételesen értékesnek. (Növeli a tanulmány értékét gazdag népi szakszókincse is.)

*Csergő Bálint*nak köszönhetően különösképpen többet tudunk a Nagy-Küküllőn folytatott *tutajozás*ról, a *tőkemetszés*ről (a rönkök felfűrészeléséről), a székely *szekeresség*ről, a kutatott területen folytatott gyantatermelésről – a *szurkászás*ról – és főleg a *faragóba járás*ról, vagyis a fenyőfa faragásáról stb. *(Csergő).*

A *Székelykeresztúri Múzeum* 1974-ben kiadott Emlékkönyvében jelent meg *Molnár Kálmán* ismertetése a Hargita – Kápolnásfalu – népi erdőgazdálkodásáról *(Molnár)*, az a szakmunka, melyre a továbbiakban még visszatérünk.

Kiemelkedő dokumentuma az *államosítás* előtti korszak székelyföldi erdőhasználatának *Gazda József* könyve, egy a régi falu emlékezetéről tudósító kötet *(Gazda)*. Munkájának számunkra különösen „Az ingyen táplálék vót" és az „Erdőlők" c. fejezetek jelentenek *„tárgyi" bizonyítékot*, de „Ahogy a fecskék rakják a fészküket", vagy a „Kapuállítók" soraiból is kicseng az erdő, a fa megbecsülése, jelentősége a havasalji nép életében:

„Valamikor gyermekkoromban édesapámtól hallottam – emlékezett vissza *Olosz József* kovásznai, 1909-ben született adatközlő – kovásznai viszonylatban *az erdő arany volt.* Mert az erdőt nem kellett kapálni, a jég nem verte el. Kovásznának az erdő búza volt. Ha például egy gazdának máról holnapra szüksége volt pénzre, [...] levágott egy tere fát, estére hazahozta, bevitte a gyárba, s abban a pillanatban kapta a pénzt a kezibe" (*Gazda* 269. old.).

Alfejezetünk tárgya: az erdőnéprajz művelőitől nyert forrásanyag, a székely népi erdőhasználat vázlatos megismertetése. Természetesen már más természetű információt nyerünk pl. *Páter Ernő* erdőmérnöknek, a Gődemesterházi Uradalom és Grassel Erdőipar Rt., Palotailva cég egykori igazgatójának, az Erdészeti Lapok 1941. évfolyamában megjelent dolgozata *(Páter)* révén. Az írás célja: rövid áttekintést nyújtani a két világháború közötti időszak erdélyi fenyőtermelésének fejlődéséről, tárgyilagosságát pedig a szerző azon megállapítása bizonyítja, mely szerint az erdélyi fakitermelésre jó hatással volt a *bukovinai gör. keleti egyházi alapítvány* fejlett és rendszeres erdőgazdálkodása. A tőtől való vontatással kapcsolatosan pedig *Páter Ernő* megjegyezte: „Ebben is a székely fuvaros bizonyult a legtanulékonyabbnak" (161. old.).

Mielőtt zárnánk a székely népi erdőgazdálkodás megismerésének *forrás*áról írt rövid áttekintésünket, és ismételten felhívnánk az olvasó figyelmét arra a felbecsülhetetlen értékű *erdőnéprajzi anyagra,* amit *Orbán Balázs* művében megtalálhatunk (Kós Károly segítségével, pl. a *szénégetés*re vonatkozókat: Selye, IV. 80. old.), szükséges megjegyeznünk: az idézett dolgozatok a különféle módszereket egyidejűleg alkalmazó kutatások eredményei. Értékük többek között ebben is rejlik. (Vö. *Zsigmond József* idézett közleményét, ki felhasználta a Felső-Maros vidéki Magyaróra vonatkozó számos *levéltári adat* mellett egykori emlékeit, erdőnéprajzi gyűjteseit stb. Ennek köszönhetően közölhette azt az 1720–1721. évi statisztikai adatot is, mely szerint akkor a Déda-Maroshévíz közötti szakaszon *27 fűrészmalom* működött, amelyek egyenként évi teljesítménye 1200-1600 szál deszka között változott.) (*Zsigmond,* 213. old.)

2. Az erdőművelés és az erdővédelem

„Hasznos penig a határba élő
fákat ültetni [...]" (*Apáczai Cs. J.* 338. old.)

a) „Erdőnek, ítéletileg kiadandónak fája azt illeti, ki azt nevelte" (Corpus I. 81.)

Mikortól beszélhetünk a kutatott területre vonatkozóan az *erdők telepítéséről* – új erdőnek magról vagy csemeték illetve dugványok kiültetésével történő létesítéséről – és *ápolásá-*

ról? Amint még a helyhatósági jogszabályok tárgyalásakor említjük (→ I. 4.), a Marosvásárhelyen 1611-ben kelt statutum, a címben mottóként is használt idézettel elismerte az *erdőnevelés* (-ápolás) és ezzel egyben az *erdőművelés* korai tényét. Amit annál inkább el kell fogadnunk, mert *Connert János* egyik munkájában (*Connert* 12. old.) egy hasonló jellegű adatot közölt *1497-ből,* egy saját kezűleg *„plántált"* erdőről emlékezve meg.[35]

Ismeretes, hogy – az erdészettudományok kárára, a matematika nagy hasznára – *Bolyai Farkas*nak 1820-ban nem sikerült az erdélyrészi országos főerdőfelügyelői állás elnyerése; pedig mind elméleti,[36] mind gyakorlati[37] téren képzett erdész volt, valamint erdőbirtokkal is rendezett. (A legjelentősebb matematikai munkáját, a *Tentamen*-t azután írta, hogy a nagyon jól fizetett állást nem sikerült elnyernie, és a 30 pályázó közül egy galíciai kincstári erdőmestert neveztek ki.)

Mint szakmai kuriózumot, érdemes megemlíteni, hogy Bolyai *Erdészeti csonkamunkájában*[36] találkozunk egy vetés által keletkezett mezőségi erdő történetével, mely az alábbi félreértésnek köszönhette létezését: „Gubernátor Gróf Bánfi Györgynek az atyja diktálta ősszel *örményesi* tisztjéhez intézett levelében, hogy bizonyos *láb* földet jó maggal vettessen be s az íródeák nem magyar lévén a maggal helyett makkalt írt s mikor a következő nyár fele jószágát megtekintette, aratás helyett kicsírázott erdőt találván, meghagyta s innen az örményesi [mező-] szép erdő a Mezőségben" (17. lap).[37]

Hol találkozhatott *Kőváry László* az első mezőségi fásítás tanújelével, mikor e szavakkal örökítette meg, amit itt tapasztalt: „Sehol egy fa, csak egy pár vetett erdő."[38] Talán éppen Örményesen?

b) Erdőművelési ismeretek Apáczai Csere János és Baróti Szabó Dávid írásaiban – Fűzfatelepítés

Szakmai tanácsokra az erdészet körében is szükség volt. Ezzel magyarázható, hogy az erősen természettudományos *Magyar Encyclopaedia*[39] is tartalmaz *erdészeti havi teendők*re vonatkozó ismereteket, például az alábbi ajánlást: [...] Aprilis Sz[ent] György hava. [...] 5. A *fűzfákot* is most ültesd, nyesd, minden negyedik esztendőben egyszer (353. old.).

Már sokkal többet nyújtott az egykori erdőművelőnek – az *erdőtelepítésre* buzdítva, a *fűz* megbecsülését sem elhanyagolva – *Baróti Szabó*nak Pozsonyban és Kassán 1779-ben megjelent *Paraszti Majorság* c. munkája.[40] (Vö. *Kádár* 1990. XI.)

A „hat lábbal mérsékelt magyar versbe foglalt" *tanköltemény* alábbi sorai, az erdő esztétikai hatásának kiemeléséről sem feledkezett meg:

> *„Elsőbben magyarázni fogom, mint kelljen az erdőt*
> *Vetni, 's minö formája legyen: mert disze majornak*
> *Abban áll fő-képp', ha setéjt berek adva van hozzá.*
> *Szánd rá hát magad', és á jövö századra tekintvén,*
> *Vess el Tölgyet: ha már él'ted vénségbe közelget* [...]" (116. old.)

Költőnk erdészeti szakirodalmi működésével kapcsolatosan szólnunk kell az erdélyi *fűzfatelepítés* történetéről is. 1683-ban ugyanis *Teleki Mihály* erdélyi kancellár utasította uzdiszentpéteri tiszttartóját, hogy „minden esztendőben bárcsak háromezer karókat veressen az [Maros] gátak körül" [EO I. 604. old.).

A *fűz hasznosságának* bizonyítása természetesen Baróti Szabó átdolgozásából sem hiányozhatott: „[...] A' bé-nött gyökerek viztől meg-védnek határt-is, / Hogy, fő-képp' mikoron ki-dagad, bellyebbre ne rágja" (uo. 120. old.). Hasonlóképpen *Kantafalva* székely falu 1720-ban kelt törvényére is hivatkozhatunk, keresve a fűztelepítés létjogosultságának igazolását, melyben „az határnak nagyobb oltalmáért" fűzek ültetését rendelték el (MGSz VI. 81-83. old.) Vagy bizonyságul említhetjük *Aranyosszék erdőrendtartását*: „minthogy kicsiny székünkben a már érintett móddal eső *erdészet oly csekély,* hogy szükségeinket félignyére sem kielégítő, meghatároztatik, hogy *mindenki fűzfát plántáljon,* [...]" (EO III. 452. old.) (Másodszor idéztük e számunkra több szempontból is *szép* sorokat, hátha ezáltal azok is elolvassák akik a munkába csak belelapoznak!)

c) Tallózás kopárfásítási adatainkban

Az egyik legszebb – és egyben legnehezebb – erdészeti feladat a *kopárfásítás,* vagyis az olyan területeknek facsemetékkel történő sikeres beültetése, melyeknek talaja vagy még nem alakult ki, vagy az erózió következtében részben vagy egészben lepusztult, és ezért növénytakarója nincs vagy csak foltokban található. (Vö. ELex 396., 398. old.)

A kutatott terület *mezőségi részén* keletkeztek elsősorban nagykiterjedésű *kopárok,* melyeket gazdaságilag értéktelen lágyszárúak és – jó esetben – cserjék borítottak. Hasznosításukra *erdősítés* által csak a múlt század utolsó harmadában került sor.

A *mezőségi kopárfásítás* lelkes híve és tapasztalt szakembere volt a XIX. század közepén *Tisza László.* Gyakorlati észrevételek az erdőültetés körül c. írását a Kolozsvári Nagy Naptár 1866. évfolyama közölte.[41]

Tisza László az *akác* szerepét: „mely nálunk a Mezőségen csaknem legfontosabb, s a nagybani szaporítást szintúgy megérdemli, mint a ráfordított munkát bőven meg is jutalmazza" különösképpen hangsúlyozta.[42] Munkájának közzététele után tíz évvel, ugyancsak Kolozsvárt jelent meg *Fekete Lajos* erdészprofesszor könyve: *A Mezőség kopárainak befásítása.* Az ötven arannyal jutalmazott pályamunka szellemi útmutatása volt a későbbiekben annak a sikeres *kopárfásítási tevékenységnek,* melyről pl. „Az erdészet 1892. évben" c. jelentés tájékoztatta a közvéleményt. Ezek szerint csak Maros-Torda vármegyében 12 birtokos területén – az államtól kapott ingyen csemetével – 497. k.hold kiterjedésű kopárfásítást végeztek, Háromszéken pedig ugyanakkor 26 birtokon 170 k. holdat ültettek be ilyen címen.

Visszatérve *Péch Dezső* munkásságának méltatására: 15 évig, azaz 1885 és 1900 között teljesített szolgálatot Maros-Torda megyében. Első vezetője volt az 1885-ben megalakult *marosvásárhelyi erdőgondnokság*nak, első igazgatója 1893-tól, az akkor létesített, *görgényszentimrei erdészeti szakiskolá*nak *(Gliga), és egyidőben vezetője a szabédi kísérleti telep*nek. Hátrahagyott, jelentős szakírásairól a nagyközönség is tudomást szerzett.[43]

Péch Dezső itteni sokoldalú munkássága révén, mely kiterjedt a *külföldi facsemeték* tenyésztésére is, maradandó hatást gyakorolt mind a *görgényszentimrei dendrológiai park,*[44] mind a *szakiskola* 1893–1900 közötti életére[45]. Mint kopárfásítási szakemberről, hátrahagyott írásai[46] tanúskodnak. A Maros-Torda megyei szervezett erdészeti tevékenység úttörője volt, a szó legteljesebb értelmében. Negyvenhét éves volt, amikor itteni eredményekben gazdag tevékenysége megszakadt.[47]

d) Egy útmenti fásításról

Orbán Balázs az 1850–1860-as években Erdőszentgyörgy és Havadtő között létesített *útmenti fasorok*at látva, halhatatlan művében ismét tanújelét adta a fa – az erdő – iránti szeretetének: „mily szép lenne, ha ezen útszéli beültetést másutt is megtennék." (IV. 1870. 31. old.). Majd amikor mindezek pusztulását kellett észlelnie, annak okát abban látta, hogy a nép még a jót sem akarta elfogadni ellenségétől, a Bach-rendszertől, tudva azt: ebben a korszakban erőszakolták az „útszélek beültetését" És ezzel a régi „népi bűnök" feleleventésével visszakanyarodtunk *az erdőpusztítások bizonyságai*hoz (Szefj. 7. és 11. fej.), azzal a céllal, hogy most már – ha mindjárt csak dióhéjban – az *erdővédelem*ről mint erdészeti tevékenységről számoljunk be.

e) Az erdő megóvása a károsításoktól

> „Mint veres kupola, borulnak össze a menekülők fölött a lángok. Alig van már oxigén a levegőben. Akinek zsebkendője van, azt, akinek nincsen, ingéből leszaggatott rongyokat márt futtában a patakba, s orrába, szájába gyömöszöli. Ezen keresztül szívja a levegőt, hogy a füst kiszoruljon a lélegzetéből [...]"
> (*Kemény János:* Ítéletidő 1936. 208. old.)

Miután nehány sor erejéig, a „valamikori havastulajdonos" novellájából idézve, egy nagykiterjedésű *erdei tűz*ről alkotott kép tárul elénk, melytől mindenkor leginkább kellett óvni az erdőt, ki mással folytathatnánk – a teljességre való törekvés nélkül – azok megemlítését, kik a szó fegyverével szolgálták az erdő megóvásának nemes ügyét, mint *Oroszhegyi Mihály*al. Ismerte a fenyvesek másik nagy veszedelmét: a *vihar*t, éppen ezért a már bemutatott *mesterségdicsérő ének*ében így könyörgött: „Tőlem is áldott légy, Fenyö-fás völgy és hogy ne meny szél-vész azokra" *(Oroszhegyi)*

Ha a középkori jogszokások értelmében sokáig mindenki annyi *erdőt irthatott,* amennyire ereje volt (SzO II. 283. old.), a XVIII. század végén ezt az elvet már a közvélemény sem tartotta általános érvényűnek. Így születhetett meg *Baróti Szabó Dávid* idézett kötetének[40] talán legszebb sorai:

> *„Dolgozó akár-hogy mint légyen: biztasson hazádnak*
> *Földje mi-képpen bár; ne botsásd a' régi Ligetnek*
> *Orotásra* [irtásra] *kezed': tetejek, jaj! mennyi hegyeknek*
> *Tar, szomorú minden részről! melly szüke vagyon már*
> *A' fáknak! [...]"* (32. old.)

Bencze Gergely (1854–1925) – *Fekete Lajos* és *Csiby Lőrinc* után – lenne a harmadik és *Téglás Károly* (1864–1916) a negyedik székelyföldi erdészprofesszor. Utóbbi sokoldalú szakíró is volt. Neve elsősorban az 1893-ban megjelent *Erdővédelem* c. kötetének köszönhetően maradt fenn, mely évtizedekig egyedüli ilyen tárgyú önálló magyar nyelvű szakkönyv volt.

*Acsády Ignác*nak, a jeles történetírónak 1896-ban leírt alábbi sorait tartjuk szükségesnek kiegészíteni: „A polgárosodás alacsony fokán a *küzdelem az erdő ellen,* az *erdőirtás,* a polgárosodás magasabb fokán a küzdelem az erdők fentartásáért, az *erdővédelem* teszi az emberi tevékenység egyik főmozzanatát." És ezek után még újabb írásokat említhetünk meg az erdők *oltalmazásáról,* amelyek az oltalmat gyakran – Acsády kifejezését átvéve – *erdővédelemnek* írnak.

Közvetlenül az első világháború után, az irodalmár orvos *Osvát Kálmán* szerkesztette *Zord Idők*ben jelent meg *Kapusy Imre* Erdőpusztítás c. munkája (1920. 522-531. old.), a tollfogatók szép kiállása az erdésztársadalom tevékenysége mellett. Ötvenhét év telt el azóta, hogy *Orbán Balázs* halhatatlan sorai: „[...] és miért e gyászos, e rendszeres pusztítása az erdőknek? [...] mert a völgyben, hol még kaszálók keletkeznek az irtások nyomán, hol az eke, a földnek ezen polgárosító eszköze megjelenhet, ott még van értelme, de a meredek, csaknem megmászhatatlan hegyoldalakon az ily *pusztítás*nak semmi [... értelme]" (II. 77. old.) napvilágot láttak, és figyelmeztették a társadalmat az értelmetlen erdőpusztításra, melynek még pillanatnyi haszna sem volt;[48] és *dr. Kapusy Imre,* marosvásárhelyi kereskedelmi iskolai tanár, egy más természetű veszélyre kellett, hogy felhívja a már más körülmények között élő társadalom figyelmét. A veszedelmet ekkor a *klasszikus kapitalista erdőhasználat* jelentette, melynek lényege: a növekedést meghaladó *„többtermelés"* kíméletlen erőszakolása („Az a többtermelés ez, amely nincs tekintettel az erdő természeti és szociális rendeltetésére", idézhetjük Kapusy tanár sorait.)

Hosszú sora van azoknak az intézkedéseknek, jogszabályoknak és írói megnyilvánulásoknak, melyek erdővédelmi célkitűzések érdekében születtek. Az 1946-ban megjelent *dr. Vasile Sabau* erdőmérnök által írt erdészettörténet *(Sabau)* számos olyan történeti anyag bemutatására vállalkozott, mely igazolja: 1918 előtt – sokáig csak igazgatási és jogi eszközökkel – Erdélyben végül is „elfogadható" eredménnyel védték az erdőt. (Ezt bizonyítja annak a túlméretezett fűrésziparnak (Szefj. 8. tábl.) további működését lehetővé tevő hatalmas fakészlet, mely az imperiumváltozáskor még „lábon" állt. És ennek a ténynek az igazolása érdekében íródott a következő alfejezet is.)[49]

f) Az irtásról és annak további szabályozásáról

> „Az erdőletarolás [erdőirtás] miatt verejtékes munkájának silány gyümölcsét [az igen sovány termést] szemlélve, a rákosi [Cs] székely bujának a következő, egyszerűségében is megható versben ad kifejezést:
> «Hargitának híres neve,
> De keserű a kenyere.»"[50]

Mielőtt a fenti idézet magyarázatára sor kerülne, szükségesnek véljük az *irtás* (orotás) szó jelentéséről tájékoztatni az olvasót. Az ÉKsz szerint a szó erdészeti értelmezése: *„Erdőt irt:* az erdő fáit kivágja, ill. tuskóstól kidönti, és gyökerestül eltávolítja. *Irtás:* 1. Az a cselekvés, hogy valamit irtanak. 2. Irtvány: irtással *más művelési ágra* alkalmassá tett erdőterület." Vagyis *erdőirtás* esetében a fák tarra vágása után azok tuskóit és vastagabb gyökereit is kiszedik a talajból, illetve magát a fadöntést úgy végzik, hogy egyben a

tuskóirtás és vastagabb gyökerek eltávolítása is megtörténjék, mégpedig: faanyagnyerés, fafajcsere vagy „mezőföldekké" való átalakulás érdekében. (Tehát, ha valaki kinéz a vonat ablakán és egy tarra vágott erdőt lát, hol a tuskók – a csutakok – még jelen vannak, nem mondhatja szomszédjának: „Be kár, hogy ezt az erdőt *kiirtották*".)

A *más művelési ágra* történő meggondolatlan áttérés késztette a csíkrákosi székely panaszos szavainak megszületését, és *Imre Dénes* erdőtanácsos alábbi sorainak leírását, melyek a *Csíkmegyei Füzetekben (Vitos)* jelentek meg:

„*Irtás* [...] ez a buzgóság túl ment a kellő határon [...] vajjon eléggé megműveljük-e földeinket, el kell ismernünk, hogy bizony nem, s kellő míveléssel a fele földből ugyanazt a termést lehetne kicsalni, mint most az egészből" (*Vitos,* 582. old.)

Számos *székely oklevél* foglalkozott az irtás szabályozásával. Ezek közül kétségtelenül kivételes jelentőségénél fogva a legismertebb – és ezért a rá való hivatkozás indokolt – az alábbi 1569–1571-ből származó intézkedés, mely szerint: „Ezen kjwl mind zeginek mind gazdagnak zabad volt Irtani, az a keossegnekis" (SzO II. 283. old.).

A Csíkszentmihály „megyéje" falutörvényét – kelt 1622-ben, pótoltatott 1639-ben – a SzO VI. tartalmazza. Ebből idézzük az alábbi előírást: „17. A *falu erdeit penig senki tüzzel ne irtsa [...]*", (vö. *Imreh I.,* 1983. 300. old.), és ezzel az *erdőégetés* rendkívül káros gyakorlatát elevenítjük fel ismét.

Elődeink az irtás engedélyezését vagy tiltását falunként mérlegelték. E helyes gyakorlatot bizonyítja *Udvarhelyszék* 1808-ban kelt felirata a főkormányszékhez, melyben a falvak *erdősültségére* is utaló, rendkívül értékes besorolást is találunk (EO III. 5-9. old.). (A **14. táblázat** a szék 128 helységét – amint látjuk – három *osztály*ba sorolta.)

Könyvünk korlátolt terjedelme nem teszi lehetővé, hogy az *erdőirtás* egy sajátos változatáról, az *aszalás* történetéről egy külön alfejezetben bővebben írjunk. A fa kérgének lehántásával vagy más módon *élő fát lábon kiszárítva* elpusztítani – még a múlt század második felében is – gyakran alkalmazott módja volt a székelyföldi erdők – sokszor engedélyezett – irtásának. Ezért írhatták *1894-ben Csíkban:* „még sokan emlékeznek arra, mikor a lakosság *hivatalból* erdőaszalni kirendeltetett" (*Vitos,* 581. old.)[51] Mindezekről az *irtásnevek* (pl. Irtvány, Irtovány, Kopac, Mező, Orotás, Orotvány, Vágás, Vágott tető stb.) mellett az egykori *aszalásra* utaló helynevek is emlékeztetnek: Aszalás: Aszalás pataka, Aszalmány, Aszaló, Aszalvány stb. (Vö. Csíkjenőfalva erdőrendtartása 1838. július 8. *Imreh* I., 1983. 497. old.) (→ **15. táblázat**ot is.)

g) Újabb feladatok az erdővédelemben

A múlt század utolsó két évtizedétől kezdve az erdészeti közigazgatás megszervezése és az erdészeti tudományok fejlődése lehetővé tették az erdővédelmi tevékenység kiterjesztését. Már nemcsak a *„praevaricator"* – az erdőrontó – (EO II, 1804. old.) ellen vehették fel elődeink – elsősorban a törvény fegyverével – a harcot, hanem a fejlődő technika segítségével a rovarvilág károsítását is igyekeztek mérsékelni.

Az „apácza rovar" (*apácalepke,* Lymantria monacha) 1891–1893 közötti fellépéséről nemcsak levéltári adataink (ALvt-Mvh, 1892. 48. alap 1038.) tájékoztatnak, hanem a korszak jelentős gazdaságtörténeti forrása (Mkikj, 1891. 72. old.) és a Csíkmegyei Füzetek (*Vitos* 576. old) is. Az *„apácza gyaponc"* irtásának egyik módját a „Maros-Torda vármegye közigazgatás erdészeti bizottságának *jelentése* a vármegye területén fekvő erdőkről s

az erdőgazdasági viszonyokról az 1892. évet illetőleg" c. kiadvány ismerteti; míg a *„flacherie* (bélkorhadás, renyhekor) betegségének mesterséges úton" való terjesztéséről és a hernyóknak általa való irtásáról levéltári adataink számolnak be (ÁLvt-Mvh., uo.).

Hasonlóképpen tájékoztatnak a rovarkárosításokról – az *Erdészeti Kísérletek* (EK) c. folyóiratban megjelent szakdolgozatok is.[52] Általuk tudjuk, hogy pl. 1903-ban Maros-Torda megyében már 78 községben lépett fel a „sárgafarú lepke" – mai nevén *aranyfarú pille* (Euproctis chrysorrhoea) –, és azt is: milyen irtási eljárásokat alkalmaztak (EK IX. évf. 130. old.).

3. Az erdőrendezés

Levéltári adataink szerint Udvarhely vármegyében 1892–1915 közötti időszakban az erdészeti szervek – az állami erdőkezelés szabta számtalan hivatali feladat mellett – *326 rendszeres üzemtervet készítettek,* melyeknek célja: *a kihasználás tartamosságának* biztosítása volt. (→ [61])

a) A rendszeres erdőhasználat kezdetei, annak műszaki és gazdasági feltételei

„erdőlés, hol semmi rend a pusztításban" (*Kővary* 1842. 137. old.)

A *szakszerű elvekhez ragaszkodó erdőgazdálkodás* szabályait az évszázadok során – ha nem is mindig tudományosan megfogalmazva – az erdészeti szakembereken kívül mások is szavakba öntötték. Ezek közé tartozott *Bocskor János*[53] is, kinek alábbi két „tanácsa" nagy gyakorlati szakértelemről és erdőszeretetről tanúskodik:

„1 ször. Minden közönség [faluközösség] közelebbi, és több *nyilak*ra [vágásterületekre] osztandó fenyveseit, a' majd évenként sorral használhatókat, tartsa legszorosabb [legszigorúbb] tilalomban, és neveljen idő ' multával tutajra alkalmas, egyszersmind a' közel létel miatt könnyebben, hamarább haza szállítható fenyőket; [...]

2 ször. A' már *nyilakra osztott,* és nagygyá nevelkedett fenyőkből senki se vágjon évenként több szálakat, mint a' mennyit egy télen eladás végett bizonyosan haza hordhat. [...]"[53] (II. 28. old.).

Annak a megállapításának a szükségessége, hogy évenként egy erdőből *mennyit, honnan* és *kinek az engedélyével* vágjanak, a kutatott területen is vidékenként különböző korban jelentkezett. Adataink szerint például *Peselneken* – a későbbi Kézdikővár – egy 1749-ben kelt intézkedés ebben a kérdésben így határozott: „[...] itt lakó Possessor [birtokos] Uraknak, és a Falunak [faluközösségnek] egygyezésiből mennyit, és honnan adjanak, a le-dölt és fekütt fákot a tilalmasokban annuatim [évenként] osszák fel". (Corpus I, 1749. 430. old.)

A gyakorlati igény megkövetelte szükségességre válaszolva, az erdészettudományok egyike, az *erdőrendezéstan*[54] vállalkozott azoknak az elméleteknek és gyakorlati módszereknek a kialakítására, melyek úgy állapítják meg az erdőből kivágandó fatérfogat

helyét és mennyiségét, hogy az hosszabb időn keresztül (állandóan) évről évre mennyiség és minőség tekintetében (közel) egyenlő legyen. Az erdőnek ezt a teljesen rendezett, eszményi helyzetét nevezzük *szabályos állapotnak.*

Az erdők rendezése – „a nagyapák hibáinak [az erdőgazdaságban] az unokák érdekében való helyreigazítása" (*Vitos* 572. old.) – a kutatott területen, elméleti síkon, a XVIII. század végén vette kezdetét. *Benkő Ferenc* (1745–1816) kézirata[55] ugyanis a *„feltáblázás"*-ról, azaz a *vágásszabályozás* (az erdőrendezés) kezdeti formájáról 1781-ben már említést tett, ugyanabban az évben, mikor *II. József* császár Erdély részére kiadott erdőrendtartásában (→ I. 5.) ez irányban is intézkedett.

Az erdőknek *Kőváry László* által 1842-ben ismertetett – mottóként idézett – rendezetlen állapota, nehány kivételtől eltekintve, nem is változott meg az 1879-es erdőtörvény életbe lépéséig, amiről *Daniel Gábor*[56] 1875-ben így emlékezett meg: „Sehol sem tudok a Székelyföldön *kitáblázott községi erdőt* [...]" (74. old.). (Arról, hogy miért csak községi erdőt említett, feleletet könyvünk III. fejezetében igyekezünk adni.)[57]

Miért volt szükség II. József jóindulatú intelmei után még egy évszázadra az *üzemterv szerinti erdőgazdálkodás* valóra váltására? Mert hiányoztak bevezetésének a feltételei. *Először* is késett az *erdők felmérése,* az *erdőtérképek elkészítése,* habár a szakmai felkészültség ebben nem képezett akadályt.[58], [59] Másodszor: az *üzemterv szerinti erdőgazdálkodás*t csak az 1879. évi XXXI. tc. – az erdőtörvény – írta elő. (Kivételt képeztek a magánerdők.) *Harmadszor:* az ezzel járó magas költségek, melyek a tulajdonos erdőbirtokost terhelték, hátráltatták az erdőgazdasági üzemtervek elkészítését, hiszen – amint már említettük – az erdő fájának sok helyen nem volt értéke, mert utak hiányában nem lehetett elszállítani, és többnyire hiányzott a piac – az eladási lehetőség – is.

b) Az erdőgazdasági üzemtervekről és néhány alapfogalomról

Levéltáraink a kutatott területre vonatkozóan nem egy példányát őrzik ezeknek a „hosszabb időre érvényes erdőgazdasági termelési terv"-eknek. Erdészettörténeti értékük felbecsülhetetlen, elsősorban annak köszönhetően, hogy az *üzemtervi utasítás*[60] nemcsak az üzemterv készítésekor fennálló állapotok leírását, hanem a múltra vonatkozó visszatekintést – az „eddigi gazdálkodás" ismertetését – is előírta.

Az Erdőtörvény 17. §-a szerint az üzemtervek készítésénél tekintettel kellett lenni az erdőbirtokos szükségleteire, biztosítva ugyanakkor az erdők jó karbantartását és a használatok tartamosságát, meghatározva azt, hogy egyes erdőrészletek milyen sorban – mely évben vagy években – jönnek egymás után vágás alá.

Tekintettel arra, hogy az üzemtervek elkészítése a Székelyföldön akkor jelentett *számottevő többletkiadást,* amikor még a *vasúttalanság* miatt a fa értékesítése továbbra is nehézségekbe ütközött (→ Szefj. 11.2.), a rendszeres, üzemterv szerinti erdőgazdálkodásra történő áttérést sokan az érdekeltek közül ellenezték. Éppen ezért volt szükség arra az erkölcsi segítségre, amit többek között pl. *Kozma Ferenc*től kapott az államerdészet azzal, hogy könyvében *(Kozma)* a jeles szakíró az erdőrendezésre vonatkozó véleményét e szavakkal fejezte ki: „Önkéntelenül azon vadak jutnak eszünkbe, kik a fákat levágják, hogy gyümölcsét megehessék; *mi is a jövő nemzedéknek fájának gyümölcsét esszük.* Értsük meg jól: a kapitálist fogyasztjuk egyfelöl s veszni engedjük másfelöl." (*Kozma* 265. old.)

Természetesen az *erdőgazdasági üzemtervek* elkészítésének szükségességéről ***a közvéleményt*** elsősorban az erdőakadémiát végzett erdőtiszteknek, majd az erdőmérnököknek kellett meggyőzniük. Ebben a felvilágosító munkában élen járt *Fekete Lajos* (→ Név- és tárgymutató), ki az *Erdélyi Gazda* 1880-as évfolyamában, egy képzeletbeli falusi bíró kérdésére, a legszükségesebb erdészeti ismereteket e tárgykörből az alábbiak közreadásával kezdte: „Mindenek előtt fel kell mérni és térképre vinni minden erdőt s az erdőn, valamint a térképen minden területet kijelölni s körvonalazni [főbb vonásaiban vázolni], a melyen a fanem, a fák kora és a termőhelyi jóság jelentékenyen különbözik a szomszédos területektől. [Ezt a műveletet nevezték régen *osztagozásnak* és képezte (képezi) az erdőrendezés alapját.] Miután ekként a *terület nagyságát, termőhelyi jóságát, fanemét,* a *fák korát* és a *holdankénti fatömegét* a becslő meghatározta, egy lajtsromba [feljegyzésbe, erdőleírásba] állítja össze. Ezen a más munkálatok alapján meg kell határozni az évenként vágható fatömeget [...]" (Fekete Lajos: Beszélgetés az új erdőtörvényről. VI. rész. 245. old.) (Az idézett szöveg tájékoztató szemelvény az üzemtervek elkészítésére vonatkozóan. Az alábbiakban nehány fogalom ismertetésére is rátérünk, melyekkel a nem erdőmérnök erdészettörténész is találkozhat búvárkodásai során.)

Ismeretes, hogy elsősorban *utak hiányában* a fakitermelés sokáig a lakott helységekhez közel fekvő erdőségekre korlátozódott. Itt a *túltermelés,* a gyakran megismételt vágások révén a sok fiatal erdő volt a jellemző, míg a feltáratlan távoli részeken a *túltartás* vált általánossá. E *rendszertelen használat* következtében az *erdőbirtokok* állapota nem volt *szabályos,* vagyis állandóan (évről évre) mennyiség és minőség tekintetében nem voltak képesek egyenlő fatérfogatot (régi szóhasználattal: fatömeget) szolgáltatni.

A fentiek szemléltetésére, az egykori székelyföldi önálló erdőbirtokok levéltári anyagából (ÁLvt Mvh. Maros-Torda vm közigazgatási erdészeti bizottság 48. alap) felhasználjuk az 1894-ben összeállított *„Köszvényes-Remete nagy község erdejének rendszeres gazdasági üzemterve"* néhány adatát:

– az erdő összes területe	212,63 k.hold, amiből
61-80 és több éves	94,32 k.hold,
41-60 éves	79,80 k.hold,
21-40 éves	39,50 k.hold,
1-20 éves	– (vagyis nincs rajta fa).

– *Szabályos fordulószaki terület* 213,62 : 4 = 53,405 k.hold, vagyis a 80 éves ***vágásforduló*** mellett kezelt erdőbirtok akkor lett volna *szabályos állapot*ban, ha 1-20, 21-40, 41-60, 61-80 (és több éves) erdők mind 53,405 k.hold kiterjedésűek lettek volna. (Példánkban a *szabályos évi vágásterület:* 213,62 80 = 2,67 k.hold.)

– Ezzel szemben

	61-80 és több	41-60	21-40	1-20	összesen
		éves erdőkből kataszteri hold			
több van	40,915	26,395			67,31
kevesebb van			13,905	53,405	67,31

Amint említettük az I. 7. alfejezetben, a XIX. század nyolcvanas éveiben – magánerdők kivételével – a székelyföldi erdők *állami kezelésbe* vétettek, ami *rendszeres gazdasági üzemterv* szerinti gazdálkodást jelentett. (A törvény 17. §-a szerint ez a rendszer az állami, törvényhatósági (megyei), községi, egyházi, közalapítványi, magánalapítványi, hitbizományi, közbirtokossági – a volt úrbéresek tulajdonába átment erdők is ide tartoznak –, részvénytársulati erdőkre vonatkozott.) (16. táblázat) Az üzemtervek elkészítését az állam magára vállalta azzal a kötelezettséggel, hogy az 1894. év végéig valamennyi, az erdőtörvény 17. §-a alá tartozó erdőbirtok legalább jóváhagyott ideiglenes gazdasági terv szerint lesz kezelve **(17. táblázat.)**[61]

Az állami erdőkezelés lehetővé tette azoknak az adatoknak a begyűjtését is, amelyek elsősorban a *Bedő Albert* szerkesztette erdőstatisztikában láttak napvilágot *(Bedő* 1885., 1896). Ezek közül megemlítjük az *állami kezelésbe átvett erdők fakészletére* és *évi fahozamára* vonatkozókat (*Bedő* 1896).

Megye	Erdőbirtokok száma	A jelenlegi		A szabályos (eszményi)	
		fakészlet	évi fahozam	fakészlet	évi fahozam
Csík	81	30 239 927	661 381	52 720 992	1 201 039
Maros-Torda	470	3 609 978	82 286	3 972 968	122 001
Udvarhely	318	15 732 238	294 351	14 287 561	357 599
Háromszék	344	28 108 067	318 333	29 894 452	728 674
Összesen:	1 213	77 690 210 (77%)	1 356 357 (57%)	100 875 973 (100%)	2 409 313 (100%)

A fakészlet és az évi fahozam m^3-ben értendő.

A kutatott négy megyében 1895-ben 1215 erdőbirtokot (2-öt Marosvásárhely területén) kezelt az állam, az 1 366 298 k.hold összterület 69%-át. (→ III. fejezetet is) Kereken 78 millió m^3-re becsülték az állami kezelésben levő erdők fakészletét, melynek évi növedéke mintegy 1,4 millió ^{3} volt. (Vagyis ennyit lehetett kitermelni azélkül, hogy a fakészlet – Kozma Ferenc szavaival élve a „kapitális" – ne csökkenjék. Mindezekhez hozzá kell adni – az állami és magánerdők fakészletén kívül – az erdőnek nem minősített fás legelők (havasok) és havasi kaszálók igen jelentős fatérfogatát. A „jelenlegi" (1895-ös) és a szabályos (ideális) fakészlet szembeállítása pedig annak a hiánynak a nagyságát mutatja, amely elsősorban abból származott, hogy az erdők záródása nem volt teljes. (Tehát az erdők sűrűsége nem érte el a 100%-ot.)

Végül, a **18. táblázat** adatait elemezve, arra a következtetétsre jutunk, hogy 1930-ban – a már mintegy négy évtizede tartó – *kapitalista erdőkitermelés* hatásai a kutatott terület 4 megyéjében jól kivehetők: a vágáserett erdők (a 100 év körüliek) aránya érezhetően megfogyatkozott, a fiatal erdőké (pl. Csíkban) nagyon is szembetűnő, Háromszéken pedig még mindig jelentős kiterjedésű túltartott erdők voltak. (Itt 45 363 hektár 101 évnél idősebb erdő volt, a mintegy 41 ezer hektár fiatal erdővel szemben.)

Jegyzetek

[1] Már az Előszóban jeleztük: a fogalommeghatározások és a tudományágak történetének besorolása során figyelembe vettük a *Csőre Pál* munkájban *(Csőre)* alkalmazott szempontokat. Pl. az *erdőrendezés történetét* az erdőgazdálkodás történetének keretében tárgyaltuk.

[2] Az erdészeti tudományos irodalom megteremtőjének, *Duhamel du Monceau*nak érdeme az első, nemzetközileg is elismert erdőhasználattan tankönyv megírása (*Páris,* 1764). Magyar nyelven pedig 1884-ben *Szécsi Zsigmond* erdőakadémiai tanár adta ki Az erdőhasználattan kézikönyvét, melynek II-ik kiadása 1894-ben már 754 oldalon tárgyalta ezt a rendkívül fontos erdészeti tudományt. 1895–1903 között Selmecen az erdőhasználattani tanszék tanára és vezetője *Csiby Lőrinc* (1849–1903) volt.

[3] 1978-ban jelent meg Budapesten *Hegyi Imre* A népi erdőkiélés történeti formái c. kötete, melynek alcíme: „Az Északkeleti-Bakony erdőgazdálkodása az utolsó kétszáz évben" jelzi azt a szoros kapcsolatot, mely a századok folyamán a *népi erdőkiélés* és az erdőgazdálkodás között létezett.

[4] A *rodaló fejsze* itt döntő fejsze értelemben szerepelt. Amint Oroszhegyi is állítja, ezt a fejszét darabolásra is használták. A *ródal* szakszót a vizsgált területen „vagdal" értelemben is alkalmazták. (Közl. Máthé János: Nyr 94, 1970. 216. old., Magyarhermány.)

[5] *Kós Károly:* Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója. Aluta I Sszgyörgy 1969. 339-351. old.

[6] *Tarisznyás Márton* posztumus kötetére (*Tarisznyás* 1982) hivatkozunk, és annak *A deszkametszés múltjából* (134-146. old.) c. fejezetére; „Tölgyes-Putnán 1863-ban 23 fűrész közül 16 volt *korongos* és csak 7 volt szimpla" (142. old.). A *vízifűrészek elterjedésével* kapcsolatosan *Zsigmond József* dolgozatára hivatkozunk (Zsigmond 225. old., mely szerint 1568-ban *Magyarón* már két *fűrészmalom* létezett. (A magyar nyelvben a *„fűrész"* szó előfordul már a XIII. század elején is, ami azt bizonyítja, hogy a bárdolt, faragott deszka helyett korán megjelent a vágott, fűrészelt deszka.) Későbbi időszakra vonatkozó adatok: *Gyergyóban* és *Csíkban* 125-125 fűrészmalomról tájékoztatnak (*Kozma* 1879); *Háromszékre* vonatkozóan Nagy Gyula 1884-ben 160-200 vízifűrészről írt a Marosvásárhelyen 1884-ben kiadott emlékkönyvben (*Nagy* 1884.) Ugyancsak ebben a kiadványban olvashatjuk: *„Udvarhelymegyében* nagyobb mérvű fafogyasztás azon 60 fűrészmalomban történik, a melyek termékei Segesvár és Medgyes felé egész Nagyszebenig jutnak el" (79. old.)

[7] *Pausinger József* (1828–1894) neves erdészeti szakíró *(Pausinger),* 1878-ban a *román vízifűrész*ről így emlékezett meg: „[...] alig fél méter átmérőjű, gyorsan forgó kerekeikkel munkaképesség, tiszta vágás és olcsóság tekintetében az újabb keletű *műfűrészek*kel állhatók egy színvonalra [...]. Ilyen keretek egy percz alatt közönségesen 170-180 vágást tesznek; s ha egy szegélyező s két kettős keret dolgozik együtt, egy év alatt 6-7000 köbméter fát fűrészelnek fel." (EL 1878. 746., 747. old.)

[8] *„Zárgát"* helyett a szakirodalom *vízgyűjtőgát* szakszót használja. A kutatott terület népi elnevezései: 1. *duga* (*Kriza* 426. old.) *dugács* (Gazda Klára: Pásztorkodás az esztelneki gyermek életében. Aluta 1974–1975. 251. old.) *dugaj* (*Kriza* 426. old.)

dugás (Portik János Sz. gy.) Gy. *J. Giurescu:* dugasuri în Transilvania (249. old.) 2. *gát* (vö. *Szécsi* 378-404. old.)

[9] *Tarisznyás Márton:* Gyergyó néprajzi megismerésének múltjából. KE 1979. 291. old.

[10] *Bíró Vencel:* Erdély XVI–XVII. századi kereskedelmének történetéhez. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. B. 1957. 64-77. old.

[11] A *piricskei vám* 1607-ben létesült. A gyergyószentmiklósi örmény templom mellett levő kapun át vezetett az az út, mely a *piricskei vámon* keresztül Tölgyes és Békás felé vitt. (Tarisznyás Márton: Adatok Gyergyószentmiklós településtörténetéhez. A Csíki és Gyergyói Múzeum közleményei, 1957. 35., 37. old.)

[12] *Garda Dezső:* Gyergyói tutajosok a XII–XVIII. században. Műv. 1981. 5. 52. old.

[13] *Kőváry László:* Erdély földe ritkaságai Kvár, 1853, 59. old.

[14] Szigethi Gyula Mihály: Nemes Udvarhely-Szék Statisztikai leírása. NT 1831. 40.; 46-48.; 53-56.; 62-71.; 73-78.; 81-85. old.

[15] Idesoroljuk *Bocskor János* (NT 1838. 4. és 5. szám) és *Vándor* (NT 1839. 141-145., 151-154. és 159-164. old.) írásait; majd a *D.F.A.*-val (NT 1839. 103-104., 109-111. old.) és *Gy.Gy.*-vel jelzett közleményt, mely utóbbi a Kolozsvárt megjelenő *Erdélyi Híradó*ban látott napvilágot, az 1845. szept. 23. 601. és okt. 17. 658. számban (Vö. Czeglédy János: Tutajozás a Maroson a múlt században. Eth, LXXX. évf. 1969. 2., 3. és 4. szám)

[16] *Koós Ferencz:* Életem és emlékeim. 1828–1890. I és II. Brassó, 1890. 77. old.

[17] A Krassó-Szörény megyei *Bulcs* (Bulci) falu Zám és Lippa között nagyjában félúton fekszik.

[18] 1 bécsi *köbláb* = 0,0316 m^3

[19] *Gerebek* segítségével fogták fel vagy terelték el az úsztatott fát, miközben azok a vizet átbocsátották.

[20] Ismertek *erdei* és *folyami óriástutaj*t. Az előbbi mozgókötésű, az utóbbi feszeskötésű volt. A Görgényen 450-500 méter hosszúságban, 400-650 m^3 fenyőszálfa volt lazán – éspedig 32-36 talpban – gúzzsal összekötve. A 44 kilométeres utat Laposnyától Herbusig 5 1/2–6 óra alatt tették meg (*Szécsi* 479. old.). *Pausinger* szerint 13 év alatt – vagyis 1873 és 1885 között – 410 000 m^3 fenyőfát szállítottak le óriástutajként a Görgény vizén (*Pausinger* 848. old.). Ez a vízi szállítási mód a Görgényvölgyében 1905-ig, az *erdei vasút* üzembe helyezéséig volt használatos.

[21] Abban az évben, amikor az 1874. évi VIII. tc. „A métermérték behozataláról" alapján hivatalosan bevezették a *méterrendszer*t – a köbméter szerinti számítást – az 1766-ban elrendelt *bécsi hüvelykrendszer* helyett.

[22] *A Marosvásárhelyi kereskedelmi- és iparkamara* fenti jelentéséből (Mkikj) kitűnik, hogy a Maros medrének a társulat által történő kitakarítása és kikotrása előtt – amiért minden tutaj után 30 krajcár vámot szedhetett –, a *tutajfa* nem gömbfa, hanem kétoldalt megfaragott gerenda volt, ami tetemes faanyag veszteséget jelentett.

[23] Marosvásárhely alatt – *Malomfalvá*nál vagy *Kerelőszentpál* után – volt a váltás, amikor a négy *fertály* (fertálj) vagy *negyedtutaj*ból egy feszes kötésű *folyami* vagy *egész tutaj* készült. Tizenkét ilyen egész tutaj általában egy *lippai tutajegység*et képezett. (*Binder* 2. közl.) (→ 10-13. táblázatokat is)

[24[*Székely László:* Az utolsó remetei tutajos. Műv. 1981. 7. 42-43. old. Egyes esetekben a marosi tutajozást a két világháború között is folytatták. (Portik János Sz.gy. Gy), sőt adataink az 1945-ös májusi tutajozásról is tanúskodnak (*Palkó* 212. old.)

[25] A *Székely Néplap* egyik írásában például rátapintott a lényegre: a feltáratlan erdő igaz, hogy „veszteséges" vagyon, de ezért elsősorban a tétlen ember a felelős, és nem az erdő. (1867. IV. 13. 114. old.) Napjainkban az *erdőnevek* ismeretében mindezt még inkább elfogadjuk (vö. SzT III. 283-286. old. is), mert az erdőnek mint „holt" tőkének, számos esetben értékre, vagyonra utaló neve is volt: *bárdos* azaz szálerdő, *cseres* (cserzőkérget adó), *eleven* (élő), *épületre való, karónak való, kertnek való* vagyis karót adó; *makkoló, makkos, makketermő* stb., vagyis *az úttal rendelkező erdő* értékesíthető, eladható volt, *élő tőkét* jelentett.

[26] *erdő gyapja:* „erdő kitermelésre eladandó (eladható) adott faállománya (anyaga)" (SzT III. 286. old.)

[27] A Maros folyó felső – havasok által körülvett – szakasza mentén az *útépítés* 1867-ben igaz, hogy elkezdődött, de a jó közlekedési utak Gyergyóig csak a kilencvenes évek elején alakultak ki (Mkikj, 1894, 94. old.)

[28] Szerző *Erdő és nyelv* (Válogatás a Keleti-Kárpátok belső hajlata erdőgazdálkodásának magyar szókincséből 1988) c. terjedelmes kéziratban az *erdől* szakszó alábbi értelmezését adta (400. old.) *a)* „erdőre megy szekérrel, levág egy szálfát s haza viszi a szekeren" (Köz Nagy Lajos: Nyr 3, 1874. 324. old.) Hsz. *b)* „fát vág, v. gyűjt az erdőn és szállít onnan haza" (Szinnyei József: Magyar Tájszótár I. 1893–1896. 497. old.) Um. *c)* „erdőre jár" (Köz Gencsy István: Nyr 34, 1905. 82.) Gy. *d)* „az erdőről fát hoz" (Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szójegyzék. Kvár. 1943.) *e)* „erdőt vág, irt" (Nemes Zoltánné és mások: Torjai szójegyzék. Sszgy. *f)* szálalás útján erdőt kitermel.

[29] *nyisztor:* mintegy 2 m hosszú, egyik végén görbített hegyű „vaspapuccsal" ellátott eszköz, melyet – „amint bejött a csákányvilág" az első világháború előtt – már nem használták többé (Portik János Sz.gy. Gy.).

[30] *Sylvester Teodóra:* A komandói fakitermelés és fafeldolgozás szakszókincse. Ád, 1966. (Vö. Kádár 1990. IX.)

[31] *Dr. Kós Károly* és mások Kászoni székely népművészet c. munkájának 9. ábrája a *fészitartót* különféle fejszékkel mutatja be.

[32] Szerző sokévi székelyföldi erdészettörténeti búvárkodása alapján úgy véli, hogy *Kovács Ferenc* 1934-ben megjelent dolgozata *(Kovács F.)* jelenti azt a kezdeményezést, mely *Orbán Balázs* nyomdokait követve, a székely népi erdőgazdálkodás bemutatására vállalkozott.

[33] A *Népismereti Dolgozatok 1978* kötetről – szerkesztette dr. Kós Károly és dr. Faragó József – emlékezünk meg, kivételesen gazdag erdőnéprajzi anyagának köszönhetően. *Csergő Bálint (Csergő), Molnár Kálmán* (A Hargita népi erdőgazdálkodásához), *Tarisznyás Márton* (A gyűjtögető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban) és több más erdészettörténeti jelentőségű dolgozat jelent meg ebben a számban.

[34] A marosi tutajozás rendkívül vonzó és gazdag története napjainkban többek tudományos érdeklődését is felkeltette. *Palkó Attila, Binder Pál* – → Rövidítések jegyzéke –, *Garda Dezső:* Gyergyói tutajosok a XVII–XVIII. században (Műv. 1981/5.)

és A gyergyóremetei tutajosok a XIX. században (AH 1980. 85-95. old.) c. dolgozatok azok a munkák, melyek erdészettörténetünk *tutajozás*sal kapcsolatos gazdag forrásai.

[35] Mégis, rendszeres és folyamatos erdőművelési és erdővédelmi tevékenységgel – az általánosan elfogadott vélemény szerint – a kutatott területen csak a XVIII. században találkozunk.

[36] *Bolyai Farkas* nemcsak előkelő támogatókról gondoskodott a főerdőfelügyelői állás elnyerése érdekében, hanem közben alaposan felkészült leendő foglalkozására. Áttanulmányozta a marosvárárhelyi *Teleki-Téka* állományában levő 16 erdészeti szakkönyvet, megismerkedve Georg Ludwig *Hartig* (1764–1837), *Wilckens* Henrik Dávid) 1763–1832) – ki 1809-től 23-ig az egyetlen tanszékből álló selmecbányai Erdészeti Tanintézet tanára volt –, *Heinrich Cotta* (1763–1844), *Duhamel du Monceau* (1700–1781) stb. munkásságával, miközben *1820-ban magyar nyelven* egy átfogó erdészeti munkát írt. Ennek a saját kezével írt kéziratnak eleje és vége elveszett, közepét pedig *Koncz József* tanár, Bolyai Farkas első legterjedelmesebb életrajzának írója, csak 1886-ban találta meg, és 1911-ben jegyzetekkel ellátva *Kintses József* erdőtanácsos adta ki.

[37] Erdőtelepítéssel *Bolyai Farkas* domáldi gazdálkodása idején foglalkozott. Atyjáról birtokos társai mondották: „ha Bolyai Gáspár sokáig élne, amennyi *kopár hegy* van Bolyában, mind zöldellővé tenné." (Kintses József cikke az EL 1942. 11. füzetében, 501. old.)

[38[*Kőváry László:* Erdély földe ritkaságai Kvár, 1853. 255. old.

[39] *Apáczai Cs. J.* 355: „SEPTEMBER [...] Ennek közepiben a holdfogytára és a ő fenn nem lételekor levágott fák sokáig megmaradnak." A *„hótfotta"*-ra – azaz holdfogyatkozásra – vágott fára vonatkozóan idézzük *Haáz Ferenc Rezső* 1932-ben megjelent sorait: „Arra igen vigyáz [a székely], hogy az eszközfát ősszel vágja és kizárólag *hótfottára,* mert az *újságkor* (újholdkor) vágott igen súlyos és hasadó." (Az udvarhelyszéki székely szekér. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. 1. füzet. 10-19. old.) (Vö. Seres András: Erdővidéki szuszékok. Nd 1978. 118-128. old.) (Vö. Gazda József: Erdőlők. 1976. 536. old.)

[40] A latinul író francia *Vanier* Georgicon-utánzatának lefordítója, az „erdélyi *Baróthi Szabób Dávid*", könyvének címlapja szerint akkor „A' Kassai Fő Iskolákban a' szelidebb Tudományonak Első Királyi Tanitója" és „Esztergom megyebeli pap" volt. Egyazon évben Szebenben is kiadtak egy ugyancsak *Vanier* nyomán versben írt fordítást, *Miháltz István* munkáját.

[41] „[...] mint mezőségi gazda roppan érzem a *fahiányt*" – írta *Tisza László,* figyelmeztetve olvasóit, hogy a kopárok befásításánál eredményt csak kitartással, türelemmel lehet elérni. (Visszatérve *Cserei Mihály* Históriájára – → Szefj. 11.9 alfejezet – abból megtudhatjuk, hogy a *mezőségi kopárok* 1702-ben már léteztek. 308. old.)

[42] Az *akác* szerepére vonatkozóan, hasonló véleménye volt *Péch Dezső*nek, a *szabédi kísérleti telep* első vezetőjének is, ki az *Erdészeti Kísérletek* c. folyóirat I. évfolyamában, 1899-ben megjelent írásában, az *1893–1899* időszak itteni eredményeit összegezve, a *kopárfásítás*ra felhasználható fafajok ajánlott alkalmassági sorrendjét – az általa használt megnevezésekhez ragaszkodva – az alábbiakban látjuk: *közönséges akác,* mezei szilfa, parás szil, fekete dió, szürke dió stb. (78. old.)

[43] *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái X. kötet (1905) adatai szerint Péch Dezső* 1853-ban Osztrauban (Morvaország) született. 1903-ban jelent meg A külföldi fanemek hazánkban való telepítéséről c. könyve, melynek összeállításánál felhasználta a *görgényszentimrei szakiskola* keretében folytatott ezirányú tevékenységét.

[44] A görgényszentimrei erdőőri szakiskola *dendrológiai park*ját 1840 körül a *Bornemissza család* alakította ki. Tagjai 1734-től 1870-ig zálogképen bírták a görgényi erdőuradalmat. A parkban 1904-ben 187 őshonos és egzotikus (külföldi) fafaj létezett, 1973-ban pedig – *C. Gliga* erdőmérnök-igazgató közlése szerint – *21,59 hektár* összterületen összesen 343 fásszárú növényfaj volt, melyből tűlevelű 59.

[45] A görgényszentimrei erdőőri szakiskolában *1894 és 1914 között 21 évfolyam,* azaz *524 tanuló* végezte el a kétéves időtartamú tanfolyamot. Ezek közül 46 született a kutatott területen *(Gliga).*

[46] *Péch Dezső:* A „Mezőség" kopárai befásításának kérdéséhez. EL 1894. 702-728. old.

[47] Visszaemlékezve *Péch Dezsőre* – az *akác* itteni népszerűsítőjére – az írás szerzője e sorokkal fejezte be terjedelmesebb újságcikkét (Kádár 1990. X-XI.): „Ősz van ismét! Mi mással adózhatnánk Marosvásárhely és környéke első erdőgondoka – *Péch Dezső* – emlékének mindazok, akik napjaikban a városunkat környező erdőket felkeresik, mint *Kiss Jenő* Fákról című verse alábbi szakaszának felidézésével: Ha a vén *akác* elejt / egy-egy sárga levelet, / valami úgy megragad – / jön, hogy odafuss és feladd." (1948).

[48] 1848 után az erdőkért is adózni kellett, abban a korszakban, mikor az erdőségeknek egy része még nem jelentett *pénzben érzékelhető* hasznot. Ezért aztán gyakran az adózó nép azokat *felgyújtotta,* mert a használatlan területért nem kellett adót fizetnie.

[49] Sajnos mind az 1981-ben kiadott nagyszabású tanulmánykötet, a *Padurile Romaniei* (Románia erdői) (PR), mind *D. Ivanescu* munkája *(Ivanescu)* figyelmen kívül hagyta *V. Sabau* erdészettörténetét. Ezzel szemben *C. Giurescu* akadémikus kötetében *(Giurescu)* az említett szerzőre való utalással többször találkozhatunk.

[50] *Hankó Vilmos:* Székelyföld. Bp. 1896. 253. old.

[51] Több szempontból is értékes az *SzT I.* alábbi adata: *„1627:* Uy ueszbe(en) [Új vészben] Lazar Andras vala (Ditró Cs; LLt)" (454. old.)

[52[*Roth Gyula:* A sárgafarú lepke (Porthesia chrysorrhoea) elterjedése hazánk keleti részeiben 1901-től 1906-ig. EK, IX. évf. 1907.

[53] *Bocskor János:* A' szép tavasz' béköszöntésével a' gyergyói tutajozó székelynek I./ fáradtsága, II./ jutalma. NT 1838, II, 25-29; 33-37. old.

[54] *Erdőrendezés:* az erdő célszerű használatára vonatkozó erdőgazdasági [üzem]terv készítése és végrehajtásának felügyelete. (ÉKsz) Az erdőgazdaságnak ez a hosszabb időre kiterjedő szabályozása pedig a *tartamosság* biztosítása érdekében történik, amikor a *hozadék* (hozam) – az a fatömeg (fatérfogat), amelyet a fahasznáaltok során az erdőből nyerünk – hosszabb időn keresztül állandóan biztosítva van.

[55] „Az Hasznos Gazdaságról, [...]" című kéziratot a marosvásárhelyi Teleki-Téka őrzi. (*Benkő Ferenc* legismertebb munkája a Kolozsvárt 1786-ban megjelent Magyar mineralógia, [...] c. könyve.

[56] *Daniel Gábor* Udvahelyszék utolsó főkirálybírójának jelentős erdészettörténeti írása *(Daniel)* több szempontból is értékes forrás. (A család egyik tagjáról, *Daniel István-*

ról, ki 1774-ben 90 éves korában halt meg, maradt fenn az a szállóige: „Isten az égben, Mária Terézia Bécsben, Daniel István a székben", mely arra emlékeztet, hogy a *Daniel-család* miközben sok-sok évtizeden keresztül irányította Udvarhelyszék teendőit, mennyiben volt felelős annak erdőségeiért.)

[57] *Benkő Károly Maros-Vásárhely Sz.K. város leírása 1862-ből* c. kézirata e város 1377 k.hold 182 négyszögöl erdejének még 1823–1825 között *„száz táblákra* [való osztásáról] ugyan annyi évek alatt egyenként vágandókra vagy tisztítandókra" vonatkozó rendelkezéséről tanúskodik. (1862-ben a Tanácshoz beadott „Mérnök Jékeli Sámuel Úr" által készített rajz – erdőtérkép – a város levéltárában megvolt.) *Kőváry* 1847-ben pedig azzal, hogy az alábbi két esetről említést tett –: „teremi uradalom, mely 30-33 éven át kerülve vágja erdő tábláit, a n.enyedi collegium, melynek 80 éves táblái vannak" –, végül is szintén az erdélyi részek erdőrendezésének korai dokuemntumaira hívta fel figyelmünket.

[58] A *görgényi erdőuradalom*nak 1823-ban történő felmérése – ekkor az egész birtok területe 106 446,87 kataszteri hold, azaz 10,64 négyzetmérföld (61 206,85 hektár) volt –, az akkoriban még hiányos mérőeszközöket is figyelembe véve, csak dicsérheti elődeink szakértelmét és szorgalmát (*Pausinger* 754. old.)

[59] 1786-ban egész Erdélyben elkezdődött a *földek felmérése,* mellyel az *adófizetés* módját és rendszerét akarták korszerűsíteni. (Benkő K. 1862. 148. old. → [57] A *telekkönyvi nyilvántartások* azonban csak 1860-ra készültek el (Erdély története 1964. II. 148. old.). A *kataszter* a földadó nyilvántartási könyve volt. Az erdők összeírása az 1853. évi kataszter alapján történt, mellyel kapcsolatosan *Sebess Dénes,* a székelyföldi birtokviszonyok elismert szakértője, megjegyezte, hogy ekkor „csaknem minden erdőn lévő terület erdőnek lett felvéve – holott azok tekintélyes része legelő *[erdei legelő]* volt" (Sebess 59. old.) Az 1875. évi VII. tc. *új kataszter* készítését rendelte el, mely a Székelyföldön 1885-ben ért véget, majd 1903 és 1912 között kiigazítására került sor. (Vö. *Kozma* 140-150. old., hol az 1874–76 között megszűnt *székely székek* községeinek művelési ágak szerinti területi kiterjedése a *régi kataszter* alapján van feltüntetve.)

[60] A kutatott területre vonatkozó első *üzemtervi utasítás*t 1880-ban a Földművelésügyi Minisztérium adta ki.

[61] Az *üzemtervek készítése* természetesen később sem szünetelt. Erről tanúskodnak a *Csíkszeredai állami levéltár* állományában levő egykori *„Udvarhelymegyei rendszeres üzemtervek"* magas száma (326). (43. alap) A 326 1892 és 1915 között készült üzemterv közül 112 egyházi, 93 közbirtokossági, 76 községi, 25 iskolai és 20 egykori jobbágyközösségek és magán erdőkre vonatkozott. (A vargyasi báró Daniel Lajos erdejének üzemterve 1912-ből való.) Céljuk – amint már említettük – a *kihasználás tartamosságának biztosítása* volt.

III. Birtokviszonyok

(Kié volt az erdő?)

„Ez idő szerint ugyanis főleg a *községi* és a *közbirtokossági* erdők tekintetében nagy zavarok és eltérések észlelhetők a különböző felfogások között. Vannak ugyanis olyanok, kik tulajdonképeni «községi» erdők létezését a Székelyföldön egyáltalában tagadják és «közbirtokossági»-nak állítják az összes ún. községi erdőket is; míg mások épen ellenkezőleg vélekednek." (*Nagy 1885.* 483. old.)

1. A mottó magyarázatra szorul

Először is magának a fejezet címének értelmezése válhat szükségessé. Tehát, *birtokviszonyok*on a földbirtokok birtoklásával kapcsolatos állapotokat, birtokmegoszlást értünk (ÉKsz).[1]

A mottóban szóvá tett általános bizonytalanság – 14 évvel az arányosítási törvény megjelenése után – éppen az elismert és rendkívül ügybuzgó *Nagy Gyula* (1850–?) részéről, talán 1885 előtti pályafutásával magyarázható. Nagy Gyula ugyanis 1869–72 között tanult bányászatot, majd erdészetet Selmecen, 1873–75-ben tanársegéd az erdőhasználattani tanszéken. 1876–84 között az ungvári erdőhivatalnál *számvevő. 1884–91 között a brassói,* 1892–98 között a szegedi erdőfelügyelőség vezetője (királyi erdőfelügyelő). 1903 előtt Budapesten halt meg. Számottevő szakírói tevékenysége[2] műszaki szemléleti módra vall. Talán az az egy év szolgálati idő Brassóban, amikor Háromszék erdészeti ügyei is hozzá tartoztak, kevésnek bizonyult véleménynyilvánításra – Háromszékmegye erdészeti viszonyai c. jelentős dolgozata, amiből idéztünk, 1885-ben jelent meg *(Nagy)* –; vagy mint királyi erdőfelügyelő a törvény által megszabott teendőivel: „az összes erdők felett gyakorlandó felügyelet"-tel nem tartotta összeférhetőnek, az arányosítási törvény megjelenésével még inkább két táborra szakadt székelység valamelyikének igazságot szolgáltatni? Egyesek ugyanis elfogadták, mások tagadták e tételt: „a [székely] közös birtok [a közerdők és a közlegelők] *nem a magánbirtok járandósága*" – vö. AC III. rész 29. cím I. cikkely, mely a közhatárok használatát a „régi telkek mennyisége és száma szerint" írta elő –, „*hanem a személy illetéke*" (SzK, 372. old.) (→ I. 2. alf. és III. 6. alf. a) Az arányosítás régi formái.)

2. Földközösség, faluközösség. Tízesek

A szakirodalom[3] *Tagányi Károly* főmunkái közé elsősorban *A földközösség története Magyarországon* (MGSz I. évf. 1894) c. dolgozatát sorolta. Ebben a szerző hangsúlyozta, hogy a *földközösség* – a föld közös birtoklása – Magyarországon „még a honfoglalásnál is régibb intézmény" (237. old.). Arra is utalt, hogy a székelyek földközösségéről a legtöbb

adattal rendelkezünk (216. old.). Ami pedig a *községi vagyon*ra vonatkozó nézeteit illeti, kifejtette, hogy a székely székekben azt közvetlenül a földközösségből kell származtatnunk: „A község ugyanis, mint jogi személy, csak újabbkori fogalom" (213. old.). (A későbbiekben fogjuk látni, hogy az az *„új típusú" közbirtokosság,* mely a XX. század elején alakult ki, és megszűnéséig fennállt, hasonlóképpen újkeletű.)

A székely székekben a székelyek az *ősfoglalás* jogán, tehát nem adományozás útján, mint a szászok, voltak birtokosai a földnek; azaz a székelyek földjének tulajdonosa az ősi foglalás alapján a *nemzetség* volt. (Hogy a magyar király *ősfoglalók*nak tekintette a székelyeket, az abból is kitűnik, hogy oda, ahol a honfoglaló székelyek szállást foglaltak, a „királyi jognak" – latinul a ius regiumnak – kiterjesztésére nem is került sor. Kivételt képezett az 1562–1636 közötti időszak, amikor az uralkodók ezt a jogot a székelyek rovására egyszerűen megszüntették, sokszor pedig áthágták. (*Pál-Antal–Kádár* II.) (→ I. 4.) A *nemzetségi földközösség* helyébe aztán – miután a székelyek a földközösségre tértek át, s falvakat alkottak – a *falvak szerinti földközösség* lépett, ami fennmaradt egészen a XIX. századig (*Szádeczky* 1902. 25. old.).

A *faluk közötti közösségek* és a *faluközösségek* létezését a nemzeti fejedelmek korában kiadott törvények (→ I. 2.) és más oklevelek vagy írások bizonyítják.[4], [5] (Az Appr. Const. a faluközösségek létezését igazolta!)

A székely falvak alapsejtjei, a faluközösségek (communitások) igazgatási egységei – majd egyszerű falurészek –, a *tízesek* voltak. Egyes szerzők[6] szerint maguk a falvak is a szomszédos nemzetségi szétszórt telepekből, a *tízesekből* alakultak, melyek a birtoklásban a faluközösségeket megelőzték.[7] *Pál Gábor* pedig jelentős dolgozatában (*Pál* 1928) – melyre többször is hivatkozunk – azt a véleményét fejtette ki, hogy a Székelyföldön sok községben *maga a közbirtokosság a tízesekből fejlődött ki* (6. sz. 1221. old.)[8], amit alátámasztott *Bedő Albert* 1885-ben megjelent erdőstatisztikája, amikor mint közbirtokosságot említi a „Csik-bánfalvi *alszegtízes* közbirtokosok"-at (*Bedő* 1885. II. k. II. r.).

A *tízesek történet*ével más szakíró is foglalkozott[9]. *Duka János* dolgozata esetében – többek között – például arra a megállapításra kell felfigyelnünk, mely szerint: „A tízesekhez való jog, a birtoklás joga *a tízesben fekvő ősi belsőséghez* volt kötve" (188. old.).

A vizsgált kérdésben: *kié volt az erdő?* természetesen nem feledkezhetünk meg az olyan írásokról sem[10], melyek tágabb szemléletet nyújtanak, sőt azt a folyamatot sem hallgathatjuk el – habár ezek az esetek nem általánosak –, amikor a *községi közerdő a tízes birtokosságra* szállt, ezek megszűnése után pedig az erdőeladásoknál történt ügyeskedések folytán *magánerdőkké* alakult át.[11]

Végül, *Imreh István*ra hivatkozva (*Imreh I.,* 1983. 68. old.), arra a sajátos folyamatra utalunk, mely a falu erdejét a közbirtokosságokkal összeköti: „A legtovább a *tízes* talán Csikszékben maradt fenn, tízes-birtokosság formájában mint *közvagyontulajdonos*, átvéve a polgári-életrendben a hajdani communitás sokféle funkcióját".[12]

3. A személyi jog átszáll a birtokra

*Molnár Józsiás*nak, a „székely vargaváros" szülöttének neve az általa *Kézdivásárhely*en létesített dendrológiai kertnek köszönhetően maradt fenn. Pedig a *Székely Kongresszus*on (SzK), az arányosítást tárgyaló vitában hangoztatott egyéni véleménye erdőbirtok-politi-

kusaink sorába emelte. (Annak dacára, hogy az arányosítás kérdésében nézetével csak *Intze István* kézdivásárhelyi tagosító mérnök értett egyet.)

Megítélésének lényegét célszerűnek tartjuk az alábbiakban – ismétléstől nem kímélve az olvasót – összegezni: „a közerdők és a közlegelők nem a magánbirtok járandóságai, hanem a személy illetéke", tehát a Székelyföldön a közös birtok nem arányosítható, mert: „ha a székely közös birtok a magánbirtok járandósága lett volna, *azon esetben mindazok, a kik magánbirtokokukat eladták,* a közös birtokot többé sohasem használhatták volna [...], *a hol az arányosítás végrehajtva nincs, a közbirtokot minden székely úgy használja ma is, mint akkor használta, mikor minden birtokát bírta"* (SzK 372. old.).

Visszatérve a letelepedés utáni kezdeti állapotokhoz, kétségtelenül a falvak kialakulása után is az erdők és legelők alkotta területet osztatlan formában használták, az így kialakult közhatárokhoz való jogosultság pedig *személyi jog* volt (*Imreh I.* 1944. 7. old.). A hatalmas erdőségek már kiterjedésüknél fogva is lehetőséget nyújtottak a szabad használatra, ha pedig fogyott az erdő, a *faluközösség* megtalálta a módját – ha fenn akarta tartani – annak megvédésére. Továbbá: voltak részek, főleg havasok és távoli erdők, amelyeket még falvak között sem osztottak meg, hanem csoportos (vidéki, széki) közös tulajdonban maradtak. (→ Szefj. 2.)

A VI. 3. alfejezet (→ *J.*[7] is) szerint miután az egyenlő *„nyílosztás"* megszűnt, és elterjedt a társadalmi rang szerinti *földosztás* – emlékezzünk az 1569 és 1571 között kelt székely oklevélből (SzO II. 283. old.), hogy a köznép (a közszékely) ekkor már a *nyílföldeket* (a sorshúzás útján kisorsolt részt) már csak *használatba* kapta –, majd az Approbatae Constitutiones (I. 2.) tanúsága szerint elrendelték a közhatárok (közerdők) használatát a „régi telkek mennyisége és száma szerint", ezzel a közerdők és a közlegelők a magánbirtok járandóságaivá váltak. *Vagyis a személyi jog átszállt a birtokra.* A közerdő használata azonban úgy történt, ahogyan *Páll Albert* a Székely Kongresszuson 1902-ben előadta: „Ezelőtt [az arányosítás előtt] a székely – tekintet nélkül birtokának nagyságára – annyi tüzelőfát hozhatott a közös erdőből, a mennyire éppen szüksége volt [...]" [Természetesen ott, ahol volt fa, pl. Csikban.] (384. old.) Figyelmünket azonban *Páll Albert*nek az a kijelentése sem kerülheti el, „hogy régebben a felosztásra kerülő földterületekből *mindenki kikapta a birtoka után járó parcellákat*" (uo.). (Vö. *Vitos* 516. old.) Vagyis a használat és a tulajdonjog között egyenlőségjelet tenni akkor sem lehetett. Magáról a *„használat"*-ról pedig, amiről *Molnár Józsiás,* mint „perdöntő bizonyíték"-ról beszélt, a Kongresszuson a földbirtokos *Ugron Gábor* e szavakkal fejtette ki ellenvéleményét: „Erre [az arányosításról elhangzott fejtegetésére] azt mondják majd, hogy a *szegény ember* [kinek nem volt magánbirtoka] fát hordhatott a közbirtokról. Igen, de az elhordás [az ő használata] nem törvényes volt, azt *lopás*nak minősítették [minősíthették], mert a közt károsította meg. Azt az eljárást tehát a birtokrendezés alapjául elfogadni nem lehet" (SzK 381. old.).

4. A székely falu erdeje

A falvak szerinti földközösséget egyszerűen „Falu"-nak is nevezték, mely a lakosok összességét jelentette, a szabadok és a jobbágyok közösségét, *a possessorok* – a birtokos urak – nélkül. (Vö. SzT III. 663-668. old.) A falu tulajdona volt az erdő, mely mellett korán jelentkezett a *magánosok erdeje* (a magánerdő) is. (→ Név- és tárgymutató) (→ VI. 5.)

Vannak adataink többek csoportosulásáról, illetve rokonsági alapon közösen bírt erdőkről is, melyeket *csoportbirtok*nak tekinthetünk. Róluk a *helynévkutatás*nak köszönhetően van tudomásunk:

„1714: Tízemberekkertje (erdő) Kézdiszentlélek"[13]

„Mátisék erdeje Ikafalva"[14]

„Kereszteseknyire (erdő) Zabola"[15]

A „Falu" erdejének haszonélvezői, birtoklói és tulajdonosai nem mindig voltak azonosak. A *szárhegyi Lázár-birtok* 1743-as összeírásából[16] tűnik ki e sajátos használata a falu erdejének:

„*Tilalmas erdejek* az Exponens [szóbanlevő] Uraknak és ngoknak ezen mi Falunk [Újfalu] határon [külön] nincsen, mind az által az ide való Jobbágyok udvar szükségire a menyi fa kívántatnék annyit hordhatnának, senki sem tilalmazza rólla" (476. old.).

Említettük, hogy a mágnások és a több jobbágytelkes nemesek nem tartoztak a „falu"-hoz. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a falu erdejének nem lehettek társtulajdonosai.[16] „Úgynevezett *községi erdőkben* is van részem" [...] írta 1875-ben – az arányosítás előtt – *Daniel Gábor* (*Daniel* 77. old.), egyéni véleményével is utalva arra a bonyolult erdőbirtokviszonyra, mely jellemző volt a székely székek majdnem minden falujára, és az alábbi csonka idézetekből is kitűnik: „Az *úgynevezett községi, de valósággal közbirtokossági* erdőknek [...]"; vagy ugyancsak Udvarhely szék utolsó főkirálybírójának szavait közölve válik ismertté: „A székelyföldi oly *községi vagy helyesebben közbirtokossági* erdőkben [...]" (uo.).[17]

A fentiek figyelembe vételével is igazolódik az a nézet, hogy a székely székekben *az egykori – arányosítás előtti – községi erdő* (a falu erdeje) az ott élők (a nemes communitas) közös tulajdona volt. (Vö. Imreh I., 1983. 182. old.). Ezért nevezték *„közönség erdejé"*-nek is, hiszen a *közönség* egyik régi jelentése: „egy helyen lakó emberek együttvéve, község"[18] Vagyis közösség (falu).[19] A gyakran használt *közönség* helyett később *községet* kezdtek alkalmazni, hozzájárulva ahhoz, hogy a „falu erdejé"-t már megszokásból községi erdőnek tekintsék és nevezzék. (Vagyis, mindazt, amit az egykori faluközösség [communitás, commonitás] bírt, községi tulajdonnak tartsák.) (→ IV. 1.) A *„közönség"* szónak a mai „közösség" értelemben történő használatával a *Csiki Magánjavak* (→ V. 3.) levéltári anyagában is találkozunk: „ns Csikszék közönsége erdeiben" szóhasználatban (ÁLvt Cs. 78. alap 20.).

5. Magánosok erdeje

> „Háromszékmegyében [...] 103 erdőbirtok mint *községi,* 63 mint *egyházi és iskolai,* 85 mint *közbirtokossági* és több százra menő mint *magán* erdőbirtok van bejelentve."
> (EL. 1881. 453. old.)

Amint már említettük, 1871-ben jelent meg *Divald Adolf*nak, korának nagy tekintélyű erdészeti szakemberének Jelentés Erdély kincstári erdőségeiről c. munkája, melynek 1 bécsi hüvelyk 8 000 bécsi öl (1 576 000) méretarányú térképe – feltételezhetően – a kutatott terület első ismert *erdészeti térképe*. Elsősorban az akkori *foglalások*ra utalva

kiemelte: „A merre nézünk csupa jogtalanság; a *birtokviszonyok* legnagyobbára rendezetlenek; mindenfelé a tulajdon erőszakos vagy alattomos megtámadása, és sehol semmi oltalom" (27. old.).

A *térkép színezése*[20] pedig *magán* és *községi,* továbbá *kincstári* (állami) erdőt különböztetett meg.[21] Visszatérve az 1852. december 3-án kiadott *császári nyíltparancsra* (→ I. 6.), mely 1858–1880 között Erdély harmadik erdőtörvénye volt, megjegyezzük, hogy ez a jogszabály a térképen is feltüntetett állami (birodalmi), községi és magánerdőket különböztetett meg.[22] Minderre a visszatekintésre azért került sor, mert a már jelzett kérdésben: a község vagyonából fejlődött-e ki a közbirtokossági birtok, vagy fordítva, körültekintően szeretnénk eljárni. (*Pál* 1928. 6. sz.)

A *magánerdő* székelyföldi létezésének ismertetését (→ Név- és tárgymutató) folytatva megemlítjük, hogy *létezésének egyik első* emlékével a *Barabás Samu*-féle, 1934-ben közzétett *Székely Oklevéltár*ban találkozunk. Ebben olvasható, hogy 1493. november 5-én özvegy Bolyai Pongrácné, Anna asszony a marosszéki Lőrincfalván levő „Nyagy erde" nevű erdejét a lőrincfalviaknak zálogba adta. Ez a latin nyelvű oklevél bizonyítja, hogy már a középkorban is – elsősorban lakott helyek közelében – az erdő zálog tárgya lehetett, mert értéket jelentett (156. old.). Adatunkat pedig a történész e sorával egészítjük ki: „A magánbirtok erdőre is kiterjedt. 1497-ben egy lófőségről van szó, a melyhez egy Barthaberke nevű erdő tartozott", írta *Connert János* 1901-ben (*Connert* 12. old.).[23] Ekkor már az *egyenlőség kor*át felváltotta a *rendi állapot,* amikor „falunyilat a Lófőnek kétannyit, a főembernek állapota szerint annál is többet osztottak"

A hatalmas erdőségek lehetővé tették az *irtást* (→erdőirtást is).[24] (II. 2. f.) Az irtott föld azonban (az erdőnek a székelyföldi éghajlati viszonyok mellett többnyire jelentős térhódítási képessége révén) a rendszeres mezőgazdasági művelés felhagyása után *könnyen visszaerdősült.* A magánerdők keletkezésének másik forrása az *erdőfoglalások* voltak, melyet ha sikerült valakinek 32 esztendőn át zavartalanul bírnia és amennyiben földtulajdon-joggal rendelkezett,[25] azt már tőle senki sem vehette vissza. Az *erdőadományozás* pedig a harmadik módja volt a *magánerdők* keletkezésének. A „donált vala egy darab erdőt" – mondata egy 1578-beli oklevélnek (SzO V. 110. old.) – igazolja azt, hogy a *donáció Báthory István* idejében a Székelyföldön is valóság volt. (I. J.)[5] (Vö. Endes Miklós: Donatio a Székelyföldön. Genealogiai Füzetek, Kvár. I. 1903. IX. közlemény.) (Mindez azonban nem változtat azon, amit *Imreh István* így fogalmazott meg: „[A Székelyföldön] a települések többségében a «személyes», «privát», «dominális», «udvari erdő» kis sziget [volt] csupán a közerdők tengerében." (*Imreh I.,* 1983. 244. old.).

Az *arányosítás* következtében természetesen a vizsgált négy megyében a *magánerdők* jelentősége, aránya lényegesen megnőtt. Adataink szerint (*Oroszi* 50., 51., 55., 57.) 1914-ban már Maros-Torda megyében 166.158, 8 k.hold (49%); Udvarhely megyében 62.051,1 k.hold (32%); Csik megyében 55.146,0 k.hold (14%); Háromszék megyében 192.101,0 k.hold (48%), összesen: 475.456,9 k.hold (36%) volt a *magánerdők* kiterjedése.

A *helynévkutatás* eredményeként számos székelyföldi falu egykori magánerdeiről is tudunk, melyeknek létezését igazoló név mellett néha a kutatók régiségbeli adalékokat is közöltek:

„1747: Lőrintz Büke."[26]

Máskor azonban a kutatók közléseiben meg kellett, hogy elégedjenek csak a volt tulajdonosok nevének megemlítésével: „Gál-erdeje."[27]

6. Az arányosítás története dióhéjban

(A „hírhedt" székelyföldi erdőarányosítás c. VI. 10. alfejezet előzménye.)

a) Az arányosítás régi formái Bözödi György szerint

Ugyanabban az évben, 1938-ban, mikor *Bözödi György: Székely bánja* c. történeti szociográfiai kötete megjelent – mely erdészettörténeti szempontból is jelentős munka, elsősorban az arányosításról, a közbirtokosságokról és azoknak szövetkezetesítéséről, a népi faiparról írt részei által –, a szerző összefoglalta a székelyföldi arányosítás régi formáit is.[28] Melyek szerinte ezek:

– „A nyílföldeket örökbe adták a *lófőknek* és *primoroknak*, míg a közszékelyeknek csak használatba. Ezeknek tehát már akkor *arányosítottak* egyszer."

– „Emellett az 1562-i lázadás után nemcsak a magánbirtokot vették el a közszékelyektől, hanem a községi közös földekből is jelentékeny területeket szakítottak ki és *adományoztak* el a fejedelmek. Ez *szintén arányosítás* volt."

– „A falu megengedte, kinek meg akarta engedni, hogy a *falu erdejéből foglaljon*, de tudni lehet, hogy kinek akartak. A *foglalás és irtás* az *arányosítás harmadik módja* a múltban, a birtokarány eltolódásának egyik eszköze."

Mindezek így összefoglalva hozzásegítenek ahhoz, hogy eldöntsük: jogos volt-e az arányosítási törvényt a „hírhedt" jelzővel ellátni? Amelynek fő bűne volt, hogy „a kilencvenes évek elején rájöttek, hogy miképpen lehet kijátszani."[29] (Amint a következőkben részletesebben ismertetjük, a század végén a vállalkozók az *arányjogok*kal nagy üzleteket kötnek, és vagyonokat fognak szerezni azáltal, hogy szinte ingyen vásárolják azokat össze, miközben a nép nagy tömege közföldek nélkül marad.)

b) A közös ingatlanok haszonvétele az arányosítás előtt

(Kivonat az 1908. évi VII. tc. Erdélyi birtokrendezés miniszteri indoklásából) (CJH 1908. 24. old.)

„A székelyföldi birtok-közösségeket az *arányosítás előtt* rendesen a községben lakók, ott *füsttel* (belsőséggel) bírók használták. Az a haszonvétel, a melynek közössége, ha teher is volt, de amely *stabilitást* biztosított a részeseknek haszonélvezeteik gyakorlásában, nagy jelentőségű volt a község társadalmi, kulturális fejlődésében. *A haszonvétel különböző módon történt.* Némely községekben a lakosok használati díj fejében bizonyos összeget fizettek a *községi pénztárba* a közszükségletek fedezésére, mint pl. Háromszéken a legtöbb községben; máshol haszonbérbe adták a közbirtokokat és a haszonbért osztották fel; ismét más községben természetben kijelölték a lakosoknak a használandó területet, vagy kiadták a természetben a haszonvételt." [Vö. Imreh I., 1983. 250-253. old. „A «szabad erdőt» *általában* egyenlő joggal is *élték* [használták] a faluközösség tagjai, és a «tilalmasból» is hasonló nagyságú parcellát, azonos mennyiségű fát osztottak mindenkinek." 252. old.] „Addig, amíg az osztrák polg. törvénykönyv a *székely örökség* jogi intézményét [vö. I. 4.] meg nem szüntette, annak természete szerint más, mint székely ember nem örökösödhetett, atyafi, atyafia ellen ingatlanát idegennek el nem adhatta, örökség semmiképpen el nem veszhetett, és még hűtlenség esetén is az atyafi vette birtokba az elveszett jószágot. Ha tehát valaki nem volt *«vérgyökér»*, sem egyéni birtokot,

sem egyéni jogosultságot a *commune terenum*hoz nem szerezhetett. *Ellenben a használat minden székely embert, mihelyt belsőséget szerzett, füsttel bírt, megillette. Ez volt az általános gyakorlat.* A belsőségek felépítésével, a *«füst»* szerzéssel jogot nyert a községi lakos a közös haszonvételhez. Az *egyéni tulajdon* szorosan el volt határolva a közös tulajdontól. *Az egyéni tulajdon adás-vétel, zálog tárgya lehetett, a közös tulajdon nem.* Ez a község, vagy községek összes füsttel bíró birtokosait illette, *de csak használattal.* Valóságos hitbizonyományi jellege volt nem egy család, de egy törzs tagjai részére. *A használat mértéke az egyéni birtok terjedelméhez képest változott. A részesedés a közös haszonból különböző volt, de a legkisebb részes is kapott [kedvező esetben] failletmény- vagy legeltetési jogot, a mennyi gazdasági igényének megfelelt. És a közös használat joga kötötte oda a legkisebb birtokú községi lakost is a község társadalmához.* [...]." (→ IV. 1.)[3] is)

c) Az arányosítási törvény és annak végrehajtása

Arra a törvényre és végrehajtásának igazságtalanságaira – pl. arra, hogy a helyi bíróságok a legtöbb esetben a *külbirtokosok* részesedése mellett döntöttek –, melynek teljes neve: *1871. évi LV. tc. Az arányosításról és tagosításról, az ország erdélyi területének városaiban, szabad és volt úrbéresekkel vegyes községekben,* számosan, de sajnos megkésve hívták fel a közvélemény figyelmét. Ezek közé tartozott *Sebess Dénes,* kinek 1903-ban megjelent képviselőházi beszédére *(Sebess)* még hivatkozunk (→ VI. 10.), és akit a továbbiakban is forrásként tekintünk.

Mi volt arányosítható a vizsgált területen?

Habár a törvény 11. §-a előírta: „Azon községi vagyon, mely folytonos gyakorlattal *kizárólag községi közjövedelmi forrásul* használtatott, s mint ilyen *egyéni ingyenhasználat tárgya nem volt,* valamint azon községi vagyon is, mely okiratilag a községi szükségletek fedezésére rendeltetett, *sem arányosításnak,* sem elosztásnak nem tárgyai," *s bizonyítható volt,* hogy a székelyföldi községek vagyona nagyobb részben községi közjövedelmi forrásul szolgáltak, illetve egyéni ingyenhasználat tárgyai nem voltak, *mégis* „a bírói gyakorlat egy-két esettől eltekintve azokat csakhamar" együttesen arányosítás alá tartozónak rendelte el.[30]

Járhattak-e el másképpen az *arányosítási perek* során? – kérdezhetjük napjainkban. Hiszen *szabad erdőgazdálkodás* volt – vagyis a tilalmas erdők kivételével –, mindenki ott vágott, ahol akart; ezért csak *tanúvallomás alapján* lehetett ítélni abban, hogy egy erdőtestet a faluközösség egyes tagjai használták-e ingyen vagy azért haszonbért fizettek-e. Amint tudjuk, közösségellenes áramlatok éreztették ebben az időben hatásukat. *A törvény maga is megfeledkezett arról a szabad székely*ről, akinek birtoka nem volt, és így bizonyos erdőarányrészt sem kaphatott.[31] Ez is egyik nagy hibája volt a törvénynek, miért is rászolgált a *„hírhedt"* jelzőre.

Költséges birtokrendezés

Az *arányosítás alapfeltétele* a *területek felmérése* volt. Ezt követte a résztulajdonosok és a rájuk eső birtokhányad megállapítása, az arányosítási per útján. (Példaként idézünk a „Szabályzat a *szentgericzei közbirtokosság* osztatlan állapotban levő, közösen használt

erdőbirtokának gazdasági ügyviteléről" c. 68 oldalas, 120 §-t magában foglaló kinyomtatott – bejegyzésekre üresen hagyott hellyel bíró – füzet tartalmából, mely az ÁLvt-Mvh, 48. alap tulajdona; 86 k. hold, azaz 137 600 négyszögöl közös erdőre vonatkozott, és 1888-ban a mvh-i kir. törvényszék mint *birtokrendező törvényszék* által összesen 361 közös birtokos között arányosíttatott. „Az egyezségben az egyes birtokosokat *háromszoros belső és egyszeres külső* birtokaik szerint megillető járandóságok egyénenként is megállapíttattak, és 1896-ban a telekkönyvben is kitüntettettek.")

Tehát egyfelől a mérnöki, másfelől az ügyvédi költségek terhelték a vagyonközösség tagjait. Ezért a vasút megjelenése előtt a „havasos erdők és legelők nem sokkal [értek] többet, mibe arányosításuk kerül[t]" írhatta – természetesen az újságírókra akkor is jellemző túlzással – az *Ellenzék* 1880. X. 16-i számának munkatársa. (Ezzel is magyarázható, hogy az arányosítás miért haladt annyira lassan, *Kozma Ferenc* 1879-ben pedig miért írhatta könyvében: „Csik megyében ez ideig csupán annyi történt, hogy *az arányosítás iránt a kereset* 12 községben megindult" (*Kozma*, 157. old.). Hivatkozhatunk a *Csikmegyei Füzetek*re is, megtudva, hogy 1890-ig – tehát 19 év alatt –, „még a község és község közötti közösség sem szűnt meg" (511. old.)

Mire volt elég tizenhét év Backamadarason?

Az arányosítások hosszadalmas kivitelezésére példaként álljon előttünk még *a backamadarasi erdőarányosítás és felosztás története is* (ÁLvt Mvh, 48. sz. alap. 1065.), melyet *Imre Dénes* m.kir. erdőtanácsosnak, a marosvásárhelyi állami erdőhivatal vezetőjének, a Maros-Torda vármegye *közigazgatási erdészeti bizottságához* címzett, 192/1901. sz. értesítéséből ismerhetünk meg.

A 127 k.hold 134 négyszögöl kiterjedésű erdő *arányosítása* és felosztása 1873-ban kezdődött el, amikor a marosvásárhelyi törvényszék végzése szerint a fenti osztatlan hely tulajdonosait (volt földesurakat, volt szabad székely közbirtokosokat, volt úrbéreseket) kötelezték az arányosításra és felosztásra. *1874 nyarán* a végzés jogerőre emelkedett. A tulajdonosok *mérnököt fogadtak* az arányosítási munkák (térkép) elkészítésére. A volt földesurak kérték, hogy a kiosztás a *tényleges birtokarány* szerint történjék, a szabad székelyek és a volt úrbéresek a kiosztást azon arány szerint kérték, amely arányban a közös erdők és legelők a *birtokosok három csoportja* által addig tényleg használtattak. Kérték továbbá azt is, hogy minden egyes *volt szabad székely* és *volt úrbéres* jogos illetményét a természetben is külön-külön kikapja.

A *per 1879 májusáig* húzódott el, illetve decemberig, mikor a volt szabad székelyek és volt úrbéresek fellebbezésére a budapesti királyi tábla – mint az ügyben külön megjelölt II. fokú bíróság –, majd a *Kúria* (a legfelső bíróság) 1880-ban végleges ítéletet hozott.

Ezek után az összes arányosítandó közhelyeket (erdőt és legelőt) felmérték, felosztották és a természetben is külön-külön kiadták, *a tényleges birtokarány szerint,* az ítélet jogerőre emelkedésekor tényleg létező *belső telkek* egész területét háromszorosan véve fel (az 1871. évi LV. tc. 4. § szerint), az alábbiak figyelembevételével:

1886-ban *külön-külön* kimérték és kiadták a volt földesurak és volt szabad székelyek, valamint az ev. református és gr. katolikus egyházak erdőilletményét, és *közösen* a volt úrbéresek 13 hold és 1118 négyszögölet kitevő részét.

Az arányosítás befejezése előtt megkezdődött a *tagosítás,* mely 1890-ben fejeződött be. „Ezek után 1898-ban elkészült az *új telekkönyv,* mely alkalommal a nyárád-szeredai telekkönyvi hatóság semmibe sem vévén az arányosítási, illetve birtokrendezési végzéseiket, egészen összezavarta a birtokviszonyokat [...] a «Baczka Madarasi volt úrbéresek» nevén a Seregélmál dűlőben levő erdőt vette be 4 hold 490 négyszögöllel [...]". (Az egykori úrbéresek kisajátításának történetéhez hozzátartozik még az is, hogy 1848-ban Backamadarason 5 jobbágy és 38 zsellér család volt.)[32]

A bebíró

Az évtizedekig elhúzódó arányosítás szakszókincséhez tartozott a *„bebíró"* kifejezés is, amin azt a *külbirtokos*t értettek, akinek *belsősége*[33] abban a községben, ahol arányrészt kért, nem volt. A bebírók az 1871. évi LV. tc. előtt a közös ingatlanok hasznából soha sem részesültek (CJH 1908. 18. old.). Ezzel a gyakorlattal szakítva, az arányosítás során hoztak olyan ítéleteket is, amikor már nem tettek különbséget a *kül- és belbirtokos*ok között.[34] Ennek értelmében a közös területből megillette a részesedés azt, aki a községben akár belső, akár külső ingatlant bírt (uo.). 1902 óta a felső bírói gyakorlat a *külbirtokosok*at kizárta a részesedésből (uo. 19. old.).

A havas

Az arányosítási törvény 8. §-a megengedte a *havasok* (→ Szefj. 2.) felosztását a közös birtokosok többségének kérelmére. De nem írta körül, nem határozta meg, hogy mit ért a havason! Pedig *erdő* esetében az elkülönítés csak akkor volt lehetséges, ha a közbirtokos *egyéni illetménye legalább 100* katasztrális hold volt. Rengeteg erdő vált tehát csak azért „havassá", hogy felosztható legyen.

Az újraarányosítás

A kilencvenes években elkezdődött a befejezett arányosítások újbóli „felelevenítése" a köznek a költségén – ezt „Udvarhelyszéken úgy hívták, hogy: *fejleszteni az arányosítást*" (*Sebess* 10. old.) –, annak következtében, hogy egyes élelmesebb személyek az arányrészeket tömegesen összevásárolták, és ilyen módon teremtettek maguknak 100 holdon felüli illetményeket, amelyeknek azután – az 1871. évi LV. tc. 8. § 2. alapján – kérték az elkülönítését.

A visszaélések, amelyeket az *arányvásárlók* elkövettek, országosan ismertekké váltak. A *„csoportfők"* mögött, akikre színleges vásári szerződésekkel egyes csoportok illetményeiket, az ún. *arányjogaikat* átruházták, ügynökök állottak, kik aztán óriási haszonnal adták tovább az összevásárolt jogokat, rendesen nagyobb fakereskedő-cégeknek vagy részvénytársaságoknak. (→ IV. 2.) Az eredetileg egy pár liter pálinkával, harisnyával, pár krajcárért megvett jogok sokszor 5-6 kézen mentek át, amíg egy kézbe kerültek, egy személyhez, aki átadta annak a cégnek, amely aztán nagy nyereséggel kitermelte az arányrészeken levő faállományt. Mindezek ismeretében mondhatta a *Székely Kongresszus*on *Kelemen Ádám* marosvásárhelyi mérnök, a téma előadója: „Midőn az erdő- és legelőilletményből való *jogát* a székely kisbirtokos az ezen jogok megvásárlásával foglalkozó, *üzérkedő egyének* rábeszélése folytán eladja, halvány fogalma sincs róla, hogy tulajdonkép mit adott el" (SzK 369. old.). Sokszor azt az *„utolsó kapocs"*-t, azt a legutolsó köteléket is, amely őt a községhez fűzte (*Endes* 404. old.).

Tanulságos a hasonlóképpen megkésve, 1913-ban szervezett *Csíkmadarasi Közbirtokosságról* is megemlékezni, mert a megemlített jelenség a vizsgált területen nem volt egyedi eset. Amíg ugyanis a falu elöljárósága kezelte a falu (község) erdejét, annak jövedelméből kifizették a lakosok adójának egy részét is. Az erdő széjjelválasztása, azaz a közbirtokosság megszervezése után, annak jövedelme már csak a tagokat illette meg, ami a „birtokosság"-ból kirekedteket, a jelentéktelen értékű arányjoggal bírókat már kedvezőtlenül érintette. Így vált a falu népe közötti feszültséggé az 1898: XIX. tc. alapján szervezett közbirtokosság *(Pál-Antal–Kádár).*

Amit egyes erdőgazdasági üzemtervek elárulnak

Gyakran az üzemtervek bevezetésében a birtok eredetéről olvashatunk, dicsérve ilyenkor az *erdőrendező* jogtörténeti beállítottságát. Ilyen esettel találkozunk, ha fellapozzuk az 1894-ben készült *Köszvényes-Remete nagyközség erdejének rendszeres erdőgazdasági üzemtervét* (ÁLvt-Mvh. 48. alap). Szerzője *Páll Miklós,* a nyárádszeredai erdőgondnokság vezetője volt. Az üzemtervből megtudhatjuk: „Ezen erdőbirtok a k.remetei nagy kiterjedésű *közös erdők* és legelők arányosítása rendjén jutott *K.Remete nagyközség tulajdonába*", vagyis a 213,62 k.hold kiterjedésű *községi erdő* az arányosításnak köszönhette létezését, és a közös erdőből (közerdőből) vált ki. (Az idézet egyben válasz is a feltett kérdésre: Kié volt az erdő?)

Máskor, pl. az 1907-ben készített *Székelykeresztúri székelybirtokosság* (Simó Mózes ifjabb és társai) *erdejének és véderdő kopárjának rendszeres gazdasági üzemterve,* a szomszédos birtokok nevének közlésével, az akkori birtokosok sokféleségéről győződhetünk meg. A mi esetünkben a szomszédos erdőbirtokok az alábbiak voltak: Székelykeresztúr *városi birtokosság* erdeje, Székelykeresztúri *possessorok* erdeje, *Magán* erdő, Keresztúrfalvi *közbirtokosság, egyházi* erdők. (ÁLvt Csíkszereda. Udvarhelymegye Közigazgatási Erdészeti Bizottsága. 43. alap.)

Megmozdulás Csíkszentimrén 1889-ben az arányosítás körül elkövetett törvénytelenségek miatt[35]

Bármennyire rövidre fogtuk is a székelyföldi arányosítás történetének bemutatását, nem hagyhatjuk ki az ezzel a *földbirtokrendezési művelettel* kapcsolatos *visszaélések* ellen fellépő tiltakozások, tömeges megmozdulások megemlítését. Elsősorban azért, mert a népének agrártörténete iránt érdeklődő olvasó jogosan teheti fel a kérdést: ha az arányosítás során a székely falvak legszegényebb rétege kedvezőtlen elbírálásban részesült – vagyis kiszorult a közföldek használatának jogából (részben az ő hibájából, mert az arányrészét elprédálta) és a továbbiakban csak méltányosságból juthatott pl. ágfához –, maguk a kárvallottak-kisemmizettek tettek-e valamit mindezek ellen? (A *Jegyzetek*-ben szereplő dolgozatra történő hivatkozás a feltett kérdésre adott válasz is.)[35] Ami pedig a csiktusnádi Székely Kongresszuson elfogadott, az arányosítás igazságtalanságain még változtatni akaró javaslatokat illeti, tudnunk kell: a székelyeknek ez a parlamentje csak „pusztába kiáltott szó" volt, mert a kongresszusnak csak „füstje volt, tüze nem", hiányzott ugyanis az a szerv, mely a határozatok végrehajtásáról gondoskodott volna (vö. SzK 388-391. old.).

7. Válasz a feltett kérdésre: Kié volt az erdő?

Mielőtt kellő körültekintéssel a „számszerű" választ több idevágó táblázat (**19-23. táblázat**) adatai révén megadnánk – annak ismeretében, hogy a felelet elsősorban csak az 1885 és 1948 közötti időszakra vonatkozik – ismételten *Kozma Ferenc* 1879-ben megjelent könyvének sorait elevenítjük fel: „A székelyföldi erdőségek *magán, egyházi, községi* és *közbirtokossági* tulajdont képeznek. Melyik mekkora terjedelmű, azt [sajnos] kinyomozni nem sikerült, de az tudva van, hogy a két utolsó erdőbirtok jelentékenyen túlhaladja a két elsőt [...]. És a tulajdonjog e tisztázásánál a községek hivatalból lesznek képviselendők, mindenütt igen nagy lévén a hajlam confundálni a községit a közbirtokossággival, *mely törekvés a községeket természetesen igen sok helyt megfosztaná talán egyedüli tőkéjüktől és jövedelemforrásuktól*" (252. old.).

Az 1875-ben megalakult *Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet* által ezer forint pályadíjjal jutalmazott munkát jól kiegészítik *Bedő Albert* erdőstatisztikai adatai (*Bedő* 1885, 1896), de távolról sem a követelményeknek megfelelően. Ennek legfőbb oka pedig, amint említettük, az egyéni illetmények (arányrészek) végleges elkülönülésének és a közösségek felbomlásának – újjáalakulásának – vagyis az arányosításnak – elhúzódása a XX. század első évtizedének végéig. Ezt a rendkívül szövevényes folyamatot végül is – minden esetben – csak az impériumváltozás „fejezte be".[36]

Azt tudjuk, hogy a 84 évig fennállt *osztrák rendszerű székely határőri katonáskodással* kapcsolatos kiadások – a sokféle ingyenes és a 10-18 évig tartó szolgálat mellett – elsősorban Csik és Háromszék szegény székelységének 22 581 120 forintjába került[37]; valamint azt is, hogy az *1921-es agrárreform* során a romániai magyar egyházak földbirtokaik 84,5%-át veszítették el – a reform előtti 371 784 k.hold földbirtokból 57 425 k.hold marad. [38] De hogy mibe került/kerülhetett a székelységnek a jó negyven évig tartó *arányosítás,* mit ért a valóságban az elherdált erdőarányrészek összessége – hány km vasutat, hány gyárat lehetett volna építeni mindezek értékéből –, ki tudná megmondani? Vagy mekkora kárral járt[39] a *megengedhetetlenül hosszúra nyúlt megalakulása* az új típusú, az 1898. évi XIX. tc. alapján szervezett közbirtokosságoknak? Ez utóbbi kérdés talán csak az erdészettörténeti ismeretekkel is felruházott komplex kutatócsoport által válaszolható meg.[40] (→ IV. 3.) Addig pedig meg kell elégednünk azzal, az elődeinktől örökölt elítélő véleménnyel, mely szerint: *a „hírhedt" törvényt helytelen bírói gyakorlat* is kísérte.

Az arányosítás előtt, amint az elsősorban a III. 5. és 6. alfejezetekből is kitűnik, a székely székek erdeje döntő többségben *közös tulajdonban,* vagy legalábbis *közös használatban* volt. A *tulajdonos* megnevezése évszázadokon keresztül változott – mert maga a nyelv is folytonos megújhodásban élt –, míg végül (pl. 1842-ben Csiktaplocán) *„nemes elegyes közönség"*-nek nevezték (*Imreh* I., 1983. 500. old.).

Jegyzetek

[1] Tekintettel arra, hogy fejezetünk az erdőkre vonatkozó birtokviszonyokról szól, annak címe a kevésbé használatos *erdő-birtokviszonyok* is lehetett volna (vö. *Nagy*). Hasonlóképpen szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az *erdőgazdálkodás kérdései* mellett az *erdőbirtoklási* témák is figyelmünk előterében vannak, ezért vált szükségessé egy önálló fejezetben foglalkozni az erdő évszázados birtoklásával.

[2] *A selmecbányai akadémia oktatóinak lexikona (1735–1918)* (Miskolc, 1983) *Nagy Gyula* három önálló munkájáról és húsz dolgozatáról, rövidebb közleményéről tájékoztat. Ez utóbbiak az *Erdészeti Lapok*ban jelentek meg. Az elsőt 24 éves korában, az utolsót pedig 1896-ban, 46 évesen írta. (*Dr. Kovács Sándor* sepsiszentgyörgyi muzeológus hívta fel a szerző figyelmét *Nagy Gyula* Háromszék erdői című és *Pótsa József* főispánnak ajánlott, egy ismeretlen sepsiszentgyörgyi magánszemély birtokában lévő kéziratára.) Negyvenegy éves volt, amikor szolgálata a szülőföldtől távoli vidékre szólította. Brassói évei egy lelkes és tehetséges emberre emlékeztetnek.

„Nem oszlok szét nyom nélkül semmivé. –
Nem-e? [...]
Szél támad s rám dob néhány levelet –
Hervadtat, őszit. Ez a felelet..."
(Tompa László: Az alkony felelete. Részlet. 1918.)

[3] Magyar Életrajzi Lexikon II. Bp. 1969.

[4] Az erdélyi főkormányszéknek egy 1795. évi körrendeletére válaszolva a székely székek a *földközösség* fennállását igazolták. *Háromszék* pl. azt jelentette, hogy náluk eddig végleges határfelosztás soha nem történt (*Tagányi* 1894. 217. old.).

[5] *Imreh István* gazdag történészeti pályafutása során egyes agrártörténeti írásaiban jelentős szerepet kapott maga *az erdő,* mint például a *Földközösség Aranyosszéken* c. dolgozatában. (Korunk 1976, 120-123. old.)

[6] *Vámszer* 1938. 57. old.

[7] *Imreh I.,* 1944. 7. old.

[8] Az 1884-ben összeállított „*Kimutatás* A [Csik] megye és egyes községi erdőterületek, s az azok után fizetendő felmérési és kezelési költségre vonatkozólag [...]" (ÁLvt Cs 78.57.) c. okmány a 87 tulajdonos közül számos olyan erdőbirtokot nevez meg, melynek címében a „*tízes*" szó szerepel. Pl. 17. Csikszépvizi 3 tízes székely birtokossága 1479 hold 244 négyszögöl [...]. 86. Körösmény tízes birtokossága 421 hold 633 négyszögöl [...].

[9] *Duka János:* Csikszentlélek tízeseiről. Nd. 1978. 186-194. old.

[10] *Pál Gábor* egy korábbi írásában – A székelyföldi közbirtokok és az agrárreform, MK 1923. 4-15. old. – is foglalkozott a *tízesek* szerepével: „Némely községben a tízesek önerejükből az erdei falopásokat megakadályozni nem lévén képesek, *az erdők használatát a községnek engedték át,* mely átvállalta a tízesek adóját és az erdőhasználat fejében a tízesnek használati díjat fizetett, de a tízesek tagjainak is faizást [fahasználatot] engedett" (6. old.).

[11] A Székely közvagyon védelme. Közrebocsátja a ditrói közbirtokosság választmánya. Gyergyószentmiklós 1914.

[12] *Faluközösség:* „A falu lakosainak közös (nemzetségi) földtulajdonon, ill. a feudalizmusban közös földhasználaton alapuló közössége." (ÉKsz). Az *arányosításig* (→ III. 6. és VI. 10.) a falu birtokát képező erdők a faluközösség közös javai (tulajdona) voltak, és – ezért is – nevezték: *„falu erdejé"*nek. (→ III. 4.).

[13] *Bogáts Dénes:* Háromszéki helynevek. Ekv Sszgy. 62. old.

[14] *Székely Zsófia:* Ikafalva földrajzi nevei. Aluta 1974–1975. 327. old.

[15] *Fejér Miklós:* Zabola helynevei. NyIrK 1972. 135. old.

[16] Urbarium Seu Conscriptio (Inventarium seu Conscriptio. Szárhegyi Lázár birtok összeírása) (ÁLvt Mvh 243; 722-35 lap.) Az 1743-ban összeállított birtokösszeírás a kiterjedt Lázár-birtok leltára volt, mely egyben *erdészettörténeti dokumentum* is: „Ezen Havasokban [gyergyószentmiklósi közhavasokban] két *jobbágy*nak annyi része, mint egy *szabad ember*nek vagyon, s a mikor pénzé convertalhattyák [válthatják át], marhajok legeltetésében pedig szabadosan mint a szabad ember el járhatnak." (646. old.)

Hasonlóképpen értékes adatunk az az alábbi idézet is, melyből kitűnik a *székely jobbágy*nak kivételesen kedvező anyagi helyzete az *erdei legeltetés*nek köszönhetően: „[...] de ezen Havasokban a Bélbor nevű Havason kívül a Terrestris Dominusnak [földesúrnak] semmi része nincsen. Ezen Bélbor nevű havasban is pedig csak annyi része vagyon, mint egy szabad embernek, hanem *a jobbágyok szintén úgy legeltethetik marhajokat, mint a szabad emberek*" (246. old.)

[17] *Daniel Gábor* nézete alátámasztja a III. 1. alfejezetben ismertetett véleményünket a székely birtokviszonyokra vonatkozóan, melyre az *általános bizonytalanság* volt a jellemző. Vagyis, az utókor, amikor keresi az igazságot abban a kérdésben, hogy a községi erdőből keletkeztek-e a közbirtokosságok vagy fordítva, ritkán találkozik útbaigazító forrással. (Bonyolítja a kérdést az is, hogy mind a *falu erdeje* mind a *közbirtokosság* a századfordulón mást jelentett, mint az arányosítás előtt.) Éppen ezért, a székelyföldi birtokviszonyok kialakulásának megítélésekor valóban meg kell fogadnunk az ismert mondás, *audiatur et altera pars* tanácsát:

„– Az én gyermekkoromban még úgy volt – kezdi beszédét [1942-ben] az öreg László Mihály –, hogy a báró úr csordája is a *közös erdőben legelt.* Ma az erdő egynegyede sem a *közbirtokosságé.* A báró úr az *arányosításkor* annyit összeszedett, hogy ezer holdon felül lett az erdeje. Aztán a többi földbirtokos, meg a nagygazdák... Nincs is többé három ökörcsordánk és két tehéncsordánk, mint régen, csak mindegyikből egy." (*Balogh Edgár:* Vargyasi változások B. 1979. 30. old.).

[18] *Ballagi Mór:* A magyar nyelv teljes szótára. Pest. 1873. 134. old. (→ VII. 1. is)

[19] „Épületre 's tüzelni-való fát minden heljség, melynek erdeje vagyon, a' *közönség' erdejéből* veszen;" (Szigethi Gyula Mihály: Nemes Udvarhely-Szék' Statisztikai leírása NT. 1831. 68. old.).

[20] *A kolozsvári m. k. jószágigazgatóság átnézeti térképe* a vizsgált terület politikai felosztását az alábbiak szerint adta meg: 78. *Felső Fejér vármegye* (11 részből tevődött össze, ezek közül 4 határos volt Háromszékkel; a Csikszék és Háromszék közötti beékelt részen 2 helység van feltüntetve: A.-Volál és Miko Újfalu), 79. Aranyos szék, 80. Maros szék, 81. Udvarhely szék, 82. Csik szék, 83. Háromszék.

[21] A kutatott területen *kincstári erdő* 1849 és 1869 között a *„Vissza keblezett vagy revendikált Havasok"* (Csíki Magánjavak) volt. 1853–1861 között a *„Marosszék közhavasai"-t* szintén a gyergyószentmiklósi cs. kir. „erdőszeti" hivatal felügyelete alá helyezték. 1870-ben pedig az állam *a Bornemissza családtól* visszaváltotta a *görgényi erdőuradalmat,* és ekkor ismét a kincstár birtokába jutott (*Pausinger* 756. old.)

[22] A császári nyíltparancs a *községi erdők*nél megjegyezte, hogy ezek olyan erdők és faültetvények, melyek „városi és falusi községekhez" tartoznak. A *magánerdők* közé sorolta az olyan *testületek erdeit* is, *„melyek magánjogi viszonyon alapulnak"*, vagyis a (régi típusú) *közbirtokossági erdőket.* (Vö. *Daniel*, vö. *Pál* 1928.)

[23] A *lófőség* akkor tisztség volt, vagyis: aki viselte, azé volt az erdő használata.

[24] „Ezen kjwl mind zeginek mind gazdagnak zabad volt Irtani, az a keossegnekis" (SzO II. 283. old.). (Vö. Corpus I., 79., 106. Irtványokról.)

[25] Ismeretes a *Tripartitum* III. R. 30. c. 7. § által megfogalmazott tétel, mely szerint a *jobbágy* földjének csak haszonélvezője volt, mert felette a tulajdonjog a földesurat illette, törvény, mely érvényes volt a székely székekben is 1848-ig, mikor a jobbágyságot megszüntették.

[26] *Janitsek Jenő:* Miklósvár és Köpec helynevei. NyIrK 1974. 1. 157. old. Köpec.

[27] *Berde Mária:* Zalán és Feldoboly helynevei. Aluta 1978. 488. old. Feldoboly

[28] *Bözödi György* érdemei közé tartozik az arányosításnak egy új megvilágításban történő bemutatása is. Írása: A székely kisgazda-társadalom pusztulása (Korunk 1938. 226-236. old.) jelzett kötetének az arányosítással kapcsolatos mondanivalóját egészíti ki.

[29] *Bözödi György* pályafutását az *erdő* valamilyen formában végigkísérte. 1983-ban, „Nehéz az összegezés – Beszélgetés a 70 éves Bözödi Györggyel" címen jelent meg *Katona Szabó István* interjúja az Új Élet-ben. Történészi tevékenységével kapcsolatosan ekkor jegyezte meg Bözödi György: „[...] a közhasználatú Székely Oklevéltárban 799 oklevél szerepel; az én gyűjteményemben eddig 2 914 oklevél van nyilvántartva" Kérdésünk a tájékoztatással kapcsolatosan mi más lehetne: vajon mindezekből hány vonatkozik erdészettörténetre?

[30] CJH 1908. évi VII. tc. 17. old.

[31] *Bodor Tivadar*nak az arányosításra vonatkozó véleményét *Buday Barna* kongresszusi főtitkár így összegezte: *„Legnagyobb sérelme szerinte az arányosítási törvénynek,* hogy midőn gondoskodott arról, hogy egy *zsellér* is bizonyos erdőterületet kapjon, akkor arról a *szabad székely*ről, a kinek egyáltalán birtoka nincs, vagy csak igen kevés van, megfeledkezett" (SzK 386. old.).

[32] *Egyed Ákos:* Falu, város, civilizáció. B. 1981. 112. old.

[33] *belsőség:* „gazdaságnak a lakóhoz körül v. közelében levő része" (ÉKsz)

[34] *Belbirtokos* az a személy volt, aki abban a faluban lakott, ahol *arányjoga* – a közös birtokban arányrésze – volt. A *külbirtokos* abban a helységben, ahol arányjoga volt, belsőséggel nem rendelkezett. *Külső birtok* volt a szántó, rét, szőlő, de a havas, az erdő nem tartozott ide. (Ez természetesen nem jelentette azt, hogy esetenként e szabály alól kivételt nem tettek.)

[35] Vö. *Nagy Benedek:* Parasztmozgalmak és a munkásság harcának kezdete a Csiki-medencében, a XIX. század második felében és a XX. század elején. AH. 1980. 97-106. old.

[36] *Magyarország mezőgazdasági statisztikája IV.* Bp. 1900. c. kötet adatai is – 29 évvel az arányosítási törvény megjelenése után – a közbirtokossági és községi területek százalékos arányát csak együtt adta meg. (Egyed Ákos: A földtulajdon Erdélyben a XIX. században. Korunk 1991/6. 769-773. old.) A közbirtokossági és községi területek százalékos aránya *Udvarhely* megyében 14,57%, *Maros-Torda* megyében 19,27%, *Csik* megyében 44,26%, *Háromszék* megyében 45,76% volt, az erdélyi átlag pedig 31,97%-ot ért el.

[37] SzK 531. old. ifj. *Gödri Ferenc* előadása.

[38] *Lokodi Károly* által közölt adatok az Európai Idő 90. XI. 8. számában. (Vö. Mikó 32-33., 307. old.)

[39] *Csegezy Pál:* A székely közbirtokossági erdők ügykezelése (EL 1909. 754-759. old.) c. írására még visszatérünk a IV. 3. alfejezetben, mert a székely közbirtokosságoknak az 1898. évi XIX. tc. szerinti megszervezésének elodázása, az *arányosítás* hosszadalmas keresztülvitele miatt történt. Minderre azért is rá kell mutatnunk, mert a *Közgazdasági Enciklopédia* Bp. 1929, miközben az 1898. évi XIX. tc. fogyatékosságaira rámutatott (I. k. 255. old.), megfeledkezett az *arányosítás* tárgyalásakor (I. k. 246-256. old.) ennek jogszabályai közül legalább az *alaptörvény*t – az 1871. évi LV. tc.-t – megfelelő módon elítélni.

[40] Hogy mennyire mellőzték és figyelmen kívül hagyják a kutatott területen fellelhető erdészettörténeti forrásokat (pl. a Bedő-féle erdőstatisztika 8 kötetét, a MTörvt-nak az erdészeti jogalkotásra vonatkozó részét, az EL-ok régi évfolyamait stb.) a témánkkal kapcsolatos írásokat megjelentető szerzők, sajnos még a kitűnő *Pál Gábor* írás (*Pál* 1928. 4. sz.) is bizonyítja, mégpedig az alábbi kijelentésével: „[...] *itt* [a Székelyföldön] *úrbéres birtokosságok nem alakultak*", holott csak a *Marosvásárhelyi erdőgondnokság* területén *12 volt úrbéres közbirtokosság*ról van tudomásunk. (*Bedő* 1896. IV. k. I. r. → IV. *J.*)[13]

IV. Községi erdők – közbirtokossági erdők

„1. § Az erdők felosztatnak: [...]
b) *községi erdőkre,* azaz oly erdőkre és faültetvényekre, melyek *városi* és *falusi* községekhez tartoznak;" (EO III, 1857. jún. 24. 630. old.) (→ III. *J.* [22] is)

1. A községi erdők jellegzetességei – Egy felirat 1890-ből

A III. 4. alfejezetben már megemlítettük, hogy a *„közönség"* szó helyett a múlt században a *„község"* szó használatával találkozunk. (Az ÉKsz szerint a *község* címszó második értelmezése: „rég irod. Közösség, nép.") Példaként pedig a *Nyolcvanas erdőtársaság*[1] jegyzőkönyvére hivatkozunk, megemlítve, hogy a közös birtok megalakulásáról *1846*-ban a jegyzőkönyvvezető így számolt be: „[...] általadta valla *Közönségünk* az úgynevezett két Lepataka Közét 80 személynek 300 az az [...]", vásár, melyre így tér vissza a jegyzőkönyv: „*1906* [...] 60. év telt le [...] hogy azon erdőrészt mel felet társaságunk ez idő szerént rendelkezik az őseink *községünk*től megvásárolták [...]"

Az egykori *communitás* vagy *commonitás:* közösség, faluközösség, majd *közönség,* így lett *„község"* – mely „általában meghatározott területen együtt lakó s hasonló érdekek és célok által szorosabb összefüggésben álló polgár-testületnek *helyközössége*" (PNL XI. 1895. old.) –, és segítette elő, hogy minden, amit az egykori faluközösség bírt, automatikusan községi tulajdonná váljék a arányosítást megelőző időszakban? (A Kolozsváron 1845-ben megjelent Latin–magyar törvénykezési műszótárban *communitás:* közönség, község jelentésben szerepel.) Mindezeket figyelembe véve, mennyiben tarthatjuk napjainkban megengedhetőnek *Daniel Gábor*nak, Udvarhelyszék főkirálybírájának bizonytalankodásait: „Az úgynevezett *községi,* de valósággal *közbirtokossági* erdőknek..." (*Daniel* 77.)? Mert végül is azért, hogy 1918-ig a székely közbirtokosságok nem tudtak kellőképpen megszerveződni, az erdészettörténésznek ítélkeznie kell.

A községi vagyon jellegzetességeit az 1871. évi LV. tc. 11. §-a (CJH 1869–1871.) adta meg, mikor is *községi erdőnek tekintette* azt, mely:

– „folytonos gyakorlattal *kizárólag* községi közjövedelmi forrásul használtatott",
– „egyéni ingyenhasználat tárgya nem volt",
– „okiratilag a községi szükségletek fedezésére rendeltetett"

A fenti kritériumoknak a gyakorlatba történő átültetése távolról sem lehetett könnyen végrehajtható. Elsősorban azért, mert a *közerdő* – amennyiben használták – bizonyára úgy volt az „egyéni ingyenhasználat tárgya", hogy ugyanakkor „a községi szükséglet fedezésére is" szolgált. (Vagyis bizonyos erdőket mind a község, mind annak lakója jövedelemforrásnak tekinthetett, ami érdekellentétet jelentett. (→ III. 6. Az újraarányosítás.) (Vö. Backamadarasi összeírás. Műv., 1977. 5. 41. old.)

Az arányosítás végrehajtása során végül is létrejött-e egy kompromisszum a két tábor – a közerdők községi jellegét bizonyítók és az azt tagadók – között? Bizonyára nem, mert

az erdők tulajdonjogi megoszlása – ha megyénként különböző mértékben is –, de állandó változásban volt (**24. táblázat**). Hogy a kutatott terület falvai összlakosságának érdekeit végül is melyik tábor szolgálta inkább? Egy évszázad távlatából vizsgálva a kérdést, ma már tudjuk, hogy ebben a vitában különbséget kell tenni az első világháború előtti és utáni korszak között. Az első időszakban azoknak volt igazuk, akik elfogadták Csikvármegyének *1890. okt. 30-án* felterjesztett ***feliratát,***[2] ***és a közerdők községi jellege mellett érveltek,*** az arányosítás jogosultságát támadták, és kérték: „az erdők és erdei közös legelők ***községi közvagyon természetének elismerését,*** örök feloszthatatlanságának kimondását, az abból folyó jövedelemnek a községi háztartásra való fordítását" (*Endes* 379. old.).[3] (A község érdekeit szolgálta ekkor a felirat szelleme – mert a községi erdők voltak akkor azok a jövedelemforrások, amelyek inkább jelentettek hasznot a falu valamennyi lakosa számára, mint a „hatalmasok" uralmát elviselni kénytelen közbirtokossági forma. (→ A *pukkanóbor* néven szellőztetett dorbézolások a közbirtokossági közös pénzekből. *Endes* 415. old.)

Az impériumváltozás után azonban azzal, hogy a községi erdők gazdasági ereje – a prefektus közvetlen irányításával – a lakosság többségétől idegen célok szolgálatába állt, már a „közbirtokosság szerencsétlen fogalma"[4] volt az, amely a kutatott vidék községe lakosságának érdekeit támogatta és életkörülményein igyekezett segíteni azáltal, hogy törekedett közösségérdekűvé válni. (Vö. *Pál* 1923 és *Pál* 1928.)

2. Közbirtokosságokról különböző forrásból

Ismereteink szerint a *közbirtokos* és a *közbirtokosság* elnevezések latin megfelelőjével – a *compossessor* és a *compossessoratus* szavakkal – először egy *1802*-ben megjelent latin szövegben[5] találkozhattunk. *Endes* helytörténetében a „compossessorok közt való megosztása" szavak 1841-beli megjelenésére figyelhetünk fel (261. old.) Az előző alfejezetben említett, 1845-ben megjelent szótár pedig mind a *compossessor,* mind a *compossessoratus* kifejezés magyar megfelelőjét megadta. A még *Erdőszeti Lapok* címen 1864-ben megjelenő folyóirat (EL) egyik írásának szerzője a *közbirtokosságok*nál észlelt rendezetlen állapotról tájékoztatta olvasóit (188. old.).

A *közbirtokosság* számos meghatározása közül csak az alábbi háromra szorítkozunk: *a.* „Az a *közösség,* amelynek tagjai valamely osztatlan birtokot (rendszerint legelő- és erdőterületet) közösen használnak" (ÉKsz); kiegészítve az alábbival: *b.* „A közbirtok intézménye, birtokjogi szervezete" (uo.). És végül *c.* a *közbirtokosság:* a társas birtoklás egy neme, az erdőközösség legfejlettebb formája volt a vizsgált területen, melynek vagyona fennállásának utolsó évtizedeiben *„a használat és kezelés tekintetében közösségben hagyott magántulajdon"* volt (Székelység, 1938. 95. old.)[6], [7], [8]

Hasonlóképpen szükségesnek találjuk megjegyezni, hogy az alábbi két fogalom: a *„közvagyon"* és a *„közbirtokosság"* szembeállítása már azért sem lehetséges, mert egy síkon nem vethetők össze. A *„közvagyon"* ugyanis nem egyéb, mint „közös vagyon", vagy „tulajdonközösség", tehát birtoklási forma, a „közbirtokosság" pedig egy más típusú vagyonnal rendelkező testület, amely tevékenységét jogi személyként, törvény által szabályozott keretek között fejtette ki. (Ezért a közbirtokosság sokféle definíciója közül a Magyar Értelmező Kéziszótár történelemtudományi meghatározásával indultunk el, mely nem mond ellen *Fodor Pál* véleményének: A *székely közbirtokosság* – több gazdának közösen használt magánvagyona – ellentétben az *úrbéri birtokosságok*kal, sohasem volt

földesúré vagy másé, hanem *ősfoglalás,* amely századokon át – a faluközösség tulajdonaként – szállott apáról fiúra, éppenúgy, mint az egyéni magánbirtok (*Fodor* 1938.). (Vö. *Pál-Antal–Kádár* II.)

A könyv korlátolt terjedelme nem teszi lehetővé *„A közerdők szókincse"* címen a témával kapcsolatos rendkívül gazdag és részben történeti értékű terminológiának az ismertetését. *(Vö. Kádár* 1988.) Ezért csak a fejezet tartalmát kiegészítő táblázatok **(25-28. táblázatok)** magyarázatát szolgáló fogalmak és jelenségek megismertetésére kerül sor.[9] (→ Szefj. 5.1.)

Nemesi közbirtokosság: a társas birtoklásnak az a neme, mely ősidők óta szabad tulajdonú birtokokra és az azokkal kapcsolatos jogokra vonatkozott. A *székely közbirtokosságok* is idetartoztak. Az erdőstatisztika – *Bedő* 1896. IV. k. – a közbirtokossági erdőket, vagyis magukat a közbirtokosságokat két csoportba sorolta: *nemesi és egyéb közbirtokossági erdők,* valamint *volt úrbéres közbirtokossági erdők.* [10] A *székely közbirtokosságoknál* a részesek szabad tulajdonosai voltak az őket megillető aránynak. (*Pál* 1928. 4. sz.). Levéltári adataink (ÁLvt-Mvh 48. alap) többek között az alábbi székely közbirtokosságokról tesznek említést:

– erdőcsinádi székely nemes közbirtokosság,
– kebelei „Szabad székely birtokosok"-ról, melynek összterülete mindössze 0,58 k.hold volt,
– mezőpaniti székely közbirtokosság,
– nyárádköszvényesi székely nemes közbirtokosság. („A jogosultak *neveit* és *arányrészeit* az 1913. évi február hó 15-én megtartott *alakuló gyűlés* állította össze és tüntette ki a *szavazásra jogosultak jegyzékében.*" Idézet a *„Szabályzat"*-ból);
– köszvényes remetei székely nemes közbirtokosság. (Tanulságos idézet a „Mátyus" nevű erdejének általános leírásából: „Ezen erdőbirtok *k.remetei közhelyeknek,* erdők és legelőknek 1886. évben történt *arányosítása* alkalmával *maradt* a k. remetei székely nemes közbirtokosság tulajdonában.")

Volt úrbéres (köz)birtokosság: az úrbéri rendezés alkalmából erdőilletőség fejében a volt úrbéresek tulajdonába átment, közösen kezelt erdőbirtok. (Vö. 1898. évi XIX. tc. 1. §). (Az *úrbéres birtokosság* és a közbirtokosság *magánjogi közösségek,* a község közjogi alakulat volt. Vö. *Pál* 1928. 4. sz.)[11]

Volt kétág katonaság közbirtokosság: „földközösségek a székelyeknél, melyek a közhatárok felosztásakor keletkeztek azokból a közhatárbeli illetményekből, amelyek a lófők és gyalogosok rendjéhez tartozott székelyek ősbelsőségeinek (régi telkek, antiquae) alapul vételével állapítottattak meg ezen belsőségek tulajdonosainak".[12], [13]

Bedő Albert 1896-os erdőstatisztikai munkája szerint ekkor az alábbi 13 háromszékmegyei községben létezett *volt kétág katonaság közbirtokosság:* Aldoboly, Árkos, Bodola, Bölön, Eresztevény, Kálnok, Középajta, Köröspatak, Lisznyó, Málnás, Miklósvár, Nagyborosnyó, Zalán. (Vö. *Bedő* 1896. IV. k. 496-532. old.) (A későbbiek során Bodokon is alakult volt kétág katonaság közbirtokosság.)

Erdőstatisztikai adatokat a *Bedő-féle* monumentális művön kívül természetesen más forrásokból is nyerünk. *Nagy Gyula* monográfiája pl. arra figyelmeztet, hogy 1885-ben Háromszék megyében közbirtokossági erdő nem volt (*Nagy* 482. old.).[14] Csik megyében is 1908-ban **(26. táblázat)** csak 38 közbirtokosság volt.[15] **(28. táblázat.)**

3. Csegezy Pál erdőmérnök két írása 1909-ből az Erdészeti Lapokban[16] – Vádak és tények

Csegezy elégedetlen mindazzal, ami az 1898. évi XIX. tc. életbelépésétől eltelt tíz év alatt a székelyföldi közbirtokossági erdők vagyon- és ügykezelésével kapcsolatosan történt. Talán a hatodik érzéke sugallta: túl lagymatagon folyik az új típusú közbirtokosságok megszervezése, és rohamosan közeledik annak az időszaknak a vége, amelyet a sors a székelység gazdasági megerősödésére szánt. S habár az Erdőtörvény a hatósági teendőkkel a *közigazgatási erdészeti bizottságok*at bízta meg, és ezeknek tagja államerdészeti szolgálatban levő erdőmérnök nem lehetett – elnöke a megye fő- vagy alispánja volt, 1914-ben pl. Háromszék megyében báró Szentkereszthy Béla, Udvarhely megyében pedig Ugron János, mindkettő főispán és földbirtokos –, mégis a kialakult helyzetért az erdésztársadalmat is felelősség terheli.

Panaszait az alábbiakban összegezhetjük: a közbirtokosságoknak az 1898. évi XIX. tc. előírásainak megfelelően összeállított *szabályzat*[17] szerinti szerveződése még nem fejeződött be; ennek következtében számos közbirtokosság még mindig *„költségelőirányzat"* nélkül működik; az eladásra szánt faanyagot nem *nyilvános árverésen értékesítik* – annak betudhatóan, hogy a hatósági ellenőrzés, a vagyonfelügyeleti jog gyakorlása, és ez már az *állami* (járási) *erdőgondokságok* és *erdőhivatalok* teendői is voltak, sem folyik kellő módon stb. A jelzett ún. *közbirtokossági törvény* 11. §-ának d) pontja a fenti állami erdészeti szervek – melyek az *állami kezelés* közegei voltak – teendői közé sorolta a *használatok gyakorlásánál* a törvények és rendeletek megtartásának felügyeletét is. Majd *Csegezy Pál* a sajnálatos esetekre rámutatva, kénytelen kijelenteni: „a népnek nincs érzéke a közvagyon megbecsülésére" (*Csegezy* 402. old.). Amit még szerinte betetőz a „pénzhiány", a „forgótőke"-nélküliség káros hatása is.

Sokat mondóak *Csegezy Pál* alábbi sorai is. Megállapításait sajnos számszerű adatokkal nem támasztotta alá, ezért véljük különösképpen értékesnek a 26. táblázat által nyújtott tájékoztatást: „A *szervezetlen közbirtokosság* erdőgazdasági ügyeit [ő maga] nem tudván kellően rendezni, anyagiakban is jelentékeny kárt szenved; a közterhek viselésére képtelen, adósságokba merül, a tagok bizalmatlansága fokról fokra nő, sőt a birtokossággal szemben alkalmazott törvényes eljárást is zaklatásnak tekintik, s mindezek a körülmények a közös birtokosok jelentékeny részét arra készteti, hogy *jogosultságától meneküljön,* azt [mint magántulajdont eladja] elidegenítse" (*Csegezy* 757. old.). (Vö. *Pál* 1923: A közbirtokosságok nemes hivatása; és *Antal* 1979. 489. old.)[18]

Levéltári adataink tanúsága szerint, az új típusú közbirtokosságok szerveződése Csegezy vészharangot meghúzó írása után is folytatódott. Valamint az is bizonyos, hogy ott, ahol a közösségi szellem felülkerekedett, és az önző vezetők helyett olyan szakemberek kerültek legalább *erdőgazdá*nak,[19] mint *Ambrus András* regényében *(Ambrus)* Fehér Mihály, mindaz, amit *Pál Gábor* annyi lelkesedéssel hirdetett a közbirtokossági rendszer felsőbbrendűségéről, nem volt utópia. Ezért a közbirtokosságok létjogosultságát igazoló tárgyilagos végkövetkeztetésünk lényege: ott, ahol a közbirtokosság jól működött – és ezt azzal is bizonyította, hogy a *háziipar*t támogatta – a falu lakossága az átlagosnál jobb gazdasági helyzetben élt (vö. *Egyed* 59. old.). (Vö. SzK 235-241. old. Háziipar.)

4. Közbirtokosságaink 1918. december 1-je és 1948. április 13-a között

Erdőségek túlhasználata (→ I. *J.* [16])

A korszakra jellemző volt az erdőkitermelésnek az a helytelen és káros rendszere, amelyben a kitermelt faanyag[20] megfelelő pótlásáról nem gondoskodtak – vagyis többet termeltek ki az *élőfakészletből* (→ II. 3. b.), mint amennyi az évi növedék. Ezt a „rendszer"-t (állapotot) nevezzük *rablógazdálkodásnak,* és mert megjelenése *függetlenül a társadalmi-gazdasági alakulattól* (termelési módtól), visszatérő témája rövid áttekintésünknek. Mostani megemlítése pedig nemcsak azért indokolt, mert a kapitalista fakitermelés egyfelől veszélyeztette a vizsgált terület közbirtokossági erdeinek *tartamosságát,* másfelől nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az a *haszon,* amellyel a rablógazdálkodás járt, a *„másé"* volt.

Agrárkisajátítás

A székelykérdések egyike volt, ezért *agrárreform* címen előzetes tájékoztatást már nyújtottunk erről, rendszerint a kisebbségek érdekeit sújtó földbirtokreformról. (→ VI. 12., **27. táblázat.**) Tudjuk, hogy csak Csík megyében több mint 66 ezer k.hold erdő kisajátítására került sor.[21] A még fellelhető iratok a székelyföldi közbirtokosságokat – az agrárreform intézkedéseinek végrehajtása során – jogtalanul ért intézkedésekről tanúskodnak. Pl. a *„Névjegyzék a Zetelaki közbirtokosság tagjainak 1927. évből"* c. kimutatás, melyből kitűnik, hogy az agrárreform által ettől a közösségtől 2000 k.hold erdőt és legelőt sajátítottak ki. (→ V. 3. Csíki Magánjavak)[22] (**27. táblázat.**) Sérelmes volt az *agrárreform végrehajtása* abból a szempontból is, hogy Csikban nem vették figyelembe a törvénynek az ún. *„hét holdas mérték"*-re vonatkozó intézkedéseket, mely szerint ott, ahol a lakosság *házi faipar*ból is él, családfőként 7. k.hold megtartandó volt (*Pál* 1923. 11. old.).

A mértéktelenül elhúzódó *agrárkisajátítás* számunkra sérelmes végrehajtása az egykori romániai magyar sajtónak sokáig mindennapi témája volt.[23] Ezek közül a földreform utáni visszaélések sokszor az ún. *„aviz"*-okkal (engedélyekkel) és a *„kijárók"*-kal kapcsolatos leleplezések során váltak ismeretessé. A minisztérium meghamisított engedélyével ugyanis erdőügynökök sorra járták az agrárkisajátítás alkalmával sérelmet szenvedett létező, sőt nem létező egyházközségeket, és ígéretet tettek, hogy „erdőt szereznek", ha e közösségek már jó előre lemondanak az erdők háromnegyed vagy négyötöd részéről (*Antal* 1980. 151. old.)[24] (Vö. *Mikó* 304. old.)

Hodor Victor közigazgatási vezérfelügyelő javaslatai

Előzetes tájékoztatásként a VI. 12. alfejezetben tárgyaltakhoz, a *közbirtokossági rendszer megszüntetését célzó* 1928-ban „kirobbant" előterjesztésre, és annak végrehajtását hevesen ellenző szellemi csatározásra – melyet elsősorban *dr. Pál Gábor* (*Pál* 1928) és *Kacsó Sándor (Kacsó)* folytattak –, a lényegét a vitának, vagyis a *Hodor* által ajánlott három utat az alábbiakban összegezzük:

– azt az *állami kezelést*, mely eddig a közbirtokossági erdőknek elsősorban a technikai ügykezelésére vonatkozott és lényegében felügyeleti jellegű volt, terjesszék ki a gazdálkodás belső adminisztrációjára és „gazdasági kiaknázására" is;
– a közbirtokosságok vagyonát osszák fel azok tagjai között;
– harmadik változatként pedig Hodor azt javasolta – és ez lett volna a legsérelmesebb –, hogy a közbirtokossági erdőket az állam sajátítsa ki azon községek javára, melyekben az illető birtokosság tagjai illetékességgel bírnak, vagyis az állam nyilvánítsa ezeket az erdőket *községi erdők*nek.

Hodor javaslatára a szellemi választ *Pál Gábor* legjelentősebb erdészettörténeti írásával adta meg (*Pál* 1928), melynek vezérgondolata: ragaszkodni kell a székely közbirtokosságok *önálló rendelkezési jogához,* mert ezek a vagyonközösségek csak ezáltal emelhetik fel – továbbra is, ha szükséges – „a kétségbeesésből" a „szerencsétlen csapásoktól lesújtott családokat", és tehetik azokat *„ragaszkodóvá az ősi földhöz"* (*Pál* 1928. 146. old.)[25]

Presszionált segélyezések[26]

Ezek a sorozatos visszaélések sorába tartoztak. Elsősorban a közigazgatási hatóságok részéről történt e *jogtalan kényszer alkalmazása,* mely nem volt más, mint a magántulajdont képező közbirtokossági vagyon ellen, a tagoktól idegen célokat szolgáló *adományozások láncolata.* (A sajtó 1935. febr. 21-én egy újabb hasonló ügyről tájékoztatta a közvéleményt, beszámolva arról, hogy a gyergyói közbirtokosságokkal a *járási hivatal,* egykor főszolgabírói, még régebben dulói hivatal számára, a „pretor" rendeletére – a megye helyett – építkezéseket végeztetnek.) (KU.)

Járásbíró, „interimar"

Az 1923-tól Erdély területére is érvényes erdőtörvény (codul silvic) (→ I. 6.) – amint már említettük – elrendelte azt is, hogy a közbirtokossági gyűléseken az illetékes *járásbíró* (judecator) elnököljön, és gyakorolja a fegyelmi jogot a közbirtokosság igazgatósága felett, amelynek tagjait elmozdíthatta és újakat – az ún. „interimar"-t nevezhette ki. Határozatai ellen nem volt fellebbezés, sem jogorvoslat, s így a közbirtokosság az országban az az egyetlen intézmény volt, amely „perrendtartási jogorvoslattal nem élhetett, s kénytelen volt a bíró egyetlen jó vagy rossz határozatában megnyugodni" (*Csiby* 27. old.). (A sérelmek sorozatos láncolatát indította el a jogalkotás e tévedése, és éppen ezért vált indokolttá két külön fejezetben is foglalkozni a kérdéssel!)

Nemzeti szövetkezeti törvény

Jelentős esemény volt a közbirtokosságok életében a *szövetkezeti törvény*nek 1929-ben történt életbelépése, mert előírásai rájuk is vonatkoztak. Ez azt jelentette, hogy *állami felügyelet alá került az összes közbirtokossági vagyonkezelés (Csiby* 24. old.). *(Indrumator* 1988.) A törvénynek 1935-ben végbement módosítása körül megindult parlamenti vitában *Abrudbányai Ede* képviselő – miközben számos példával igazolta véleményét: „közbirtokosságunk az imperium átvétele óta igen sokat szenvedtek majd minden hatóság részéről" – javasolta, hogy a *közbirtokosságok felügyelőségei* mellett a közbirtokosságok tagjaiból választott *önkormányzati tanácsadó szerv*et hozzanak létre (KU 1935. III. 7.)[27]

Közbirtokosságok szövetkezetekbe tömörítése

A közbirtokossági erdők faállományának – a szakma szóhasználata szerint – *lábon történő eladása* kevés jövedelmet biztosított, mert a haszon a – rendszerint idegen tőkével gazdálkodó – vállalatoké volt. Ezen a nem kívánatos helyzeten a *szövetkezeti mozgalom* propagálói *fakitermelési szövetkezetek* létesítésével próbáltak segíteni, melyeknek rendeltetése *az erdő házilagos kitermelése* és termékeinek a kapitalista cégek kizárásával történő értékesítése volt.

Megkésve, csak 1933-ban alakult meg az *Első Székely Fakitermelő Szövetkezet* Csíkkarcfalva, Csíkdánfalva, Csíkszenttamás és Csíkjenőfalva közbirtokosságok tagjaiból (*Kacsó* 1974. 369., 370. old.); majd Csíkszeredában 200 taggal a *Székely fa* szövetkezet (*Bözödi* 222. old.), mely 1935-től *„Csík"* fatermelő és általános gazdasági szövetkezet néven eleinte 6, majd 12 községet foglalt magába, amikor már évente 60 ezer m^3 fát is kitermelt (*Antal* 1979. 491. old.).[28] A kutatott területen végül is a legismertebb vegyes ipari szövetkezet az erősen faipari jellegű *csíkszentdomokosi Victoria* általános szövetkezet volt, melynek vezetője – *dr. Kardu Ferenc* – ezt a szervezetet példamutatóvá tette.[29]

A vizsgált közbirtokosságok vissza-visszatérő sérelme volt a mértéktelen adóteher, mely abból is adódott, hogy *adóalapjukat* – az adminisztratív és személyi kiadások levonása nélkül – tévesen állapították meg (KU 1938. szept. 19.). Az államnak ez a közbirtokosságainkat hátrányosan érintő *adópolitikája* azokból az adatokból is kitűnik, melyeket az egykori sajtó (KU 1932. III. 25.) nyilvánosságra hozott, majd napjainkban a helytörténet (*Antal* 1979. 489. old.) immár megörökített.

Adataink tanúsága szerint minden egyes eladott köbméter fa után a kapott összeg 51-52%-át adóba fizették.[30] Hasonlóképpen a közbirtokosságok kiadásait – hátrányos „megkülönböztetés" következtében – növelték a több százezer lejes *bírságok* is, amit a hatóságok különféle címeken róttak ki, elsősorban még azért is, mert a *járatlan vezetőség* (egyszerű kisbirtokosok) „bizonyos törvényes dátumot" elfelejtett, esetleg *hamis adóbevallás* ürügyén. (A *KU* 1931. szept. 21-i száma arról értesítette olvasóit, hogy csupán 1931-ben a Csík megyei közbirtokosságokat hamis adóbevallás címen 25 millió lej *pénzbírság*ra ítélték.)

A jelzett közbirtokosságokra sérelmes *adómegállapítás*t az állam a későbbiek során is alkalmazta. Az 1947. április 13-14 között Csíkszeredában megtartott *erdő- és közbirtokossági kongresszus* egyik követelése is éppen az volt, hogy az *erdőbirtokosság*ok – így is nevezték a tárgyalt közösségeket – is részesüljenek a kistermelők részére biztosított *adókedvezmények*ben.

Közbirtokosságok felosztása

Dr. Pál Gábor érdeme volt az, hogy szükséges és hasznos felvilágosító munkát fejtett ki a közbirtokosságokra vonatkozó vélemények kialakulásakor. Egyik írásában például (KU 1936. XI. 1.) részletesen megmagyarázta, hogy miért jelentene szörnyű veszélyt a „székely közbirtokossági vagyonok felosztása", és miért csak felelőtlen, nemtörődöm elemek izgathatnak a szétosztás érdekében. Ezt ugyanis csak természetben lehet végrehajtani, és csak a bíróság mondhatja ki; engedélyezése és végrehajtása milliós költségeket emésztve fel, általános elszegényedéshez vezetne. Továbbá: a jobb területekért – melyek a valóságban „pántliká"-k, keskeny földsávok lennének – való tülekedés a tagok között rendkívül káros feszültségeket okozna.

Hasonló véleménye volt a jelzett kérdésről *Fodor Pál*nak is, amikor e szavakkal indokolta, hogy miért nem lehet a közbirtokosságokat felosztani: „De aztán képzeljük csak el, hogy mit jelentene a székely kisgazdának, ha kapna a Hargita tetején vagy a Békás patak völgyében 100 négyszögöl erdőt és 50 négyszögöl legelőt, s ezzel szemben ki volna zárva a községhez közelebb eső legelők használati jogából, s a téli tüzelőfáját 30-40 km távolságból kellene haza hordania. *Az ősök annak idején jól tudták, hogy miért nem osztották fel az erdőket és havasi legelőket egymás között, s miért csak a szántóföldeket és kaszálókat" (Fodor* 1938).

Végül *Bolyai Farkas*nak 1820-ban leírt, az *erdők közös kezeléséről* vallott elveit tartjuk szükségesnek e kérdéssel kapcsolatosan feleleveníteni: „Ha külön apróbb részek volnának, azokat egy egésszé kell tenni, azaz mindenik birtokos betéve mintegy társasági kassába a maga részét, azon jogáról, hogy a magáét s maradékáét elpusztíthassa, mondjon le, oly tervvel, mely szerint mind a jelen s mind a jövendő szüksége biztosíttassék s a helyett, hogy a gyümölcsfa [azaz erdei állófa] levágattassék, évről évre termése mind bővebben szedessék" *(Bolyai* 11. old.). (Ennek az elvnek a betartása pedig feltételezi azt, hogy az állam olyan intézkedéseket hoz, amely mind az erdőbirtokos-közösség, mind a résztulajdonosok érdekeit védi.)[31]

Közbirtokossági kongresszusok

Ismereteink szerint (vö. KU 1929. dec. 5.) a Székelyföld közbirtokosságainak kérdéseivel foglalkozó *első kongresszus*t *dr. Pál Gábor* irányítása alatt *Csíkszeredá*ban 1929. december 1-jén tartották, amelyen a csíkieken kívül az udvarhelyi és háromszéki érdekeltek is képviseltették magukat. Beszédében az elnöklő Pál Gábor kifejtette véleményét: „[...] a székely közbirtokossági vagyonok nem vonhatók a Románia több részén meglevő *úrbéres közbirtokosságok,* vagy az agrárkisajátítások rendjén alkotott közbirtokok, közvagyonok fogalma alá.[32] A *székely közbirtokosságok* ugyanis és ezeknek vagyonai *nem holtkéz birtok,*[33] *nem királyi adomány,* hanem *ősfoglalással* szerzett, részarány szerinti adásvétel tárgyát képező, természetben fel nem osztott, el nem különített tulajdona a birtokosoknak. A közös vagyonból származó jutalékrész hozzátartozik a tulajdonos vagyonához annyira, hogy az kizárólagos rendelkezése alatt áll, mint a háza vagy kertje vagy szántóföldje" (KU 1929. dec. 5.).

Ugyancsak ekkor tették szóvá azokat a *sérelmeket* is, melyek az *üzemtervek* elkészítésével járó tetemes és jogtalan kiadásokra, az ezzel kapcsolatos munkálatokat elvégző magánmérnökök visszaéléseire vonatkoztak; valamint *sérelmezték* az *erdősítési biztosíték*ként letétbe helyezett összegeknek – a kaucióknak – az előírt idő után történő visszatartását is stb.

1931. október 18-án tartották meg a *második* közbirtokossági közös értekezletet, amikor is egyhangúan arra a megállapodásra jutottak, hogy a közbirtokosságok szervezeteit át kell alakítani. *Pál Gábor* a vizsgált terület közbirtokosságainak *szövetségbe* tömörülését javasolta azzal, hogy az egységes ügy- és vagyonkezelés irányításának és ellenőrzésének elősegítése mellett, a *birtokosságok autonóm jogköre továbbra is fennmaradj*on.

A *harmadik kongresszus* 1932. február 14-én *dr. Pitner Árpád* irányításával tartották, amikor is megtárgyalták a *közbirtokosságok szindikátusának* létrehozását „olyan formában, hogy az egységes vezetés és az irányítás a szindikátus kezében legyen összpontosítva,

de a *közbirtokosságok autonóm jogköre* sértetlenül fenntartassék" (KU 1932. II. 18.). Hasonlóképpen hangoztatták a kongresszuson a közbirtokossági vagyonok gazdaságosabb hasznosítását, foglalkoztak továbbá egy *központi jogvédő iroda* létrehozásával is, elsősorban az adóügyekkel kapcsolatos kérdések megoldása érdekében.

Az *utolsó* erdő- és közbirtokossági kongresszusra 1947. április 13-14 között, hasonlóképpen Csíkszeredában, került sor. A *Magyar Népi Szövetség* kezdeményezésére, a vármegyeháza nagytermében, több mint 300 erdészeti, gazdasági, közbirtokossági és szövetkezeti szakember jelenlétében megtartott tanácskozáson beszédet mondott *Kurkó Gyárfás* is. Hangoztatta annak szükségességét, hogy a „kiszakított erdőket vissza kell juttatni a közösségeknek"; a közbirtokosságok a falu egész társadalmának – szegénynek, gazdagnak – közös tulajdona, melynek fel kell karolnia az elesetteket.

A kongresszus munkálataiban tevékeny részt vállaltak: *Klőzer Oszkár, Berecz János, Nagy György, Aladics Zoltán* erdőmérnökök, valamint *dr. Karda Ferenc,* a csíkszentdomokosi szövetkezet elnöke. Az ő beszédének alapgondolatai voltak: a *„fekete piac"* megszüntetése, „mely semmiféle közmunkából részét ki nem veszi, a maga hasznára dolgozik és a *szövetkezetek* tekintélyét igyekszik aláásni, melyek pedig az állammal szemben, valamint a kulturális és népi kérdésekben a terhet elvállalták"; a *nyilvános árverezések* rendszerének a felszámolása, vagyis a közbirtokosságok által történő *házilagos fakitermelés* általános bevezetése. „Szakember kell és forgótőke. *A hitel alapja a szövetkezet*", hangoztatta *dr. Karda,* az államosítás előtti időszak kiváló gazdasági vezetője.

A népes tanácskozásnak nagy visszhangja volt. A kolozsvári *Utunk* 1947/10. számában *Székely Dávid Gyula* tájékoztatta az eseményről a folyóirat olvasóit, hangoztatva a közbirtokossági *arányjogok* igazságos elosztásának szükségességét,[34] az erdőkitermelésnek és a faértékesítésnek *szövetkezeti alapok*ra fektetését, hogy ezután a tagság érdekeit *ne csak a fa tőára,* hanem az erdő minden néven nevezendő haszna szolgálja.

Közbirtokosságok reformja, Fodor Pálra emlékezve

Itt összegezzük mindazokat a *haladást* segítő javaslatokat és változtatásokat, amelyek a kutatott terület közbirtokosságainak elsősorban gazdasági bajain akartak könnyíteni, s az 1920-as évek végén és a 30-as évek folyamán hangzottak el, és csak szerény mértékben valósultak meg. Legjelentősebb közülük a már többször tárgyalt *szövetkezetesítés,* melynek lényegét *Antal Imre* így fogalmazta meg: „Egyetlen megoldás mutatkozott: a közbirtokosságok szövetkezetekbe tömörítése [...] ha a közbirtokossági tag a fát maga termelné ki és dolgozná fel szövetkezetekbe tömörülve [...]" (*Antal* 1979. 490. old.). (Utalunk a *cimborasági tulajdon*ban levő vízifűrészekre.) (*Molnár* 315. old.)

A feltett kérdés – hogyan lehet és kell javítani közbirtokosságaink helyzetén – legjobb ismerője *Fodor Pál* volt. Erdészettörténetünk két jelentős írását (*Fodor* 1938, *Fodor* 1939) neki köszönhetjük. Ezekből idézünk:

„[...] saját «házi szükségletre» történjen a kitermelés, [vagyis a bárcát eladni ne lehessen, mert] akkor semmiféle kereskedelmi v. forgalmi adót nem kell fizetni, [ehhez szükséges volt, hogy] a fát magunk kell hogy hozzuk az udvarra s ott kell feldolgoznunk" [...] (*Fodor* 1939. 34. old.). Ugyanebben az írásában *Fodor* figyelmeztette a tagokat arra is, hogy *jóváhagyott üzemterv* szerint gazdálkodjanak, mert akkor a földadónak az állami része a felére száll le.[35]

Hasonlóképpen megszívlelendők voltak azok a tanácsai is, melyeknek elfogadása és követése esetében a *visszaélések* táptalaja mérséklődött volna (vö. *Antal* 1980). Ezek elsősorban a már többször említett *házilagos kitermelés* alkalmazására, a fakereskedőnek az erdőből történő kizárására, a közbirtokossági vezetők megfelelő javadalmazására –, hogy ezáltal ne kényszerüljenek a „mellékesből" hasznot hajtani, s ezáltal visszaéléseket elkövetni – stb. vonatkoztak.

A „reformer" *Fodor Pál* javaslatai közé tartozott annak a *közbirtokossági uniónak*, egy bizonyos hatósági jelleggel felruházott érdekvédelmi szervezetnek a létrehozása is, mely elsősorban az állami hivatalokkal szemben védte volna a székelyföldi közbirtokosságok érdekeit. Ő volt továbbá az a szakember is, aki hangoztatta, hogy a székely közbirtokosságok *székely közös magánbirtokok* és nem közvagyonok, vagyis lényegében közösen használt magánbirtokok. *(Fodor* 1939. 32. old.)

5. Egy további nyűg volt a közbirtokosság?

Emlékeztetünk Csík vármegyének 1890. okt. 30-án kelt *feliratára* – melyet mind *Endes Miklós (Endes),* mind *Vitos Mózes (Vitos)* közölt (→ IV. 1.) –, valamint az egykori csíki alispán véleményére, ki „szerencsétlen ideá"-nak tartotta a közbirtokossági szervezetet.[36] Ezzel mintegy utalunk arra: nemcsak a falu társadalma volt két táborra szakadva – a községi és a közbirtokossági erdők pártjaira –, hanem a megye érdekelt értelmisége is. Továbbá: a közbirtokosságon belül *„az egyenlő részesedési arány"* és *„a felosztási kulcsként a magánbirtokot alapul vevő"* elv igazát hangoztatók elkülönülése szintén valóság volt. (Amint tudjuk, ennek a véleménykülönbségnek eredete abban keresendő, hogy egyesek elfogadták, mások tagadták a tételt: „a [székely] közös birtok [a közerdők és a közlegelők] nem a magánbirtok járandósága, hanem a személy illetéke"). (SzK 1902. 372. old.) (Vö. *Kurkó.*)[37]

Mindezek tudatában ismételjük meg a fejezet elején kifejtett véleményünket: *1918. december 1-je vízválasztó a székely közbirtokosságok megítélésében* is. Vagyis értékelő véleményünk kialakulásában döntő szerepet tulajdonítunk annak, hogy a közbirtokosságok a falu valamennyi lakója érdekében hasznosan tevékenykedtek.. Ezért meggyőződésünk: akármilyen keveset (és későn) is kap vissza a székelység az egykori közbirtokossági, községi, egyházi, iskolai stb. erdeiből, azzal – *hosszú távú érdekeinek figyelembevételével* – csak mint közbirtokossági erdővel gazdálkodhat (*Kádár* 1992).[38]

Jegyzetek

[1] 1846-ban Lemhényben megalakult, a falutól 300 renens forintért, 80 személy által vásárolt „részvényes" erdő, a *„Nyolcvanos erdőtársaság"* (Nyolcvanos et. Lemhény). Itt említjük meg, hogy nemcsak a *közönség* szónak volt egy másik – a község szó értelemben – használt jelentése, hanem a *község* kifejezésnek is. Egy 1571-ben kelt oklevél (SzO III. 340. old.) alábbi idézete ugyanis arról tanúskodik, hogy a „keossegh" szó értelme akkor más volt, és jelentette a székelyeknél a *harmadik rendet* – a gyalogrendet –, *a közszékelységet*: „Mij Wdwarhel Zekij keossegh mijden falwbol az Biro harmad magawal [...] az Warhoz es ezer zeker fath hordwnk [...]" (*J.* „Ez a harom

nem az zekelsségben, tudni illik feo ember Lo few Keosseg [...]" (SzO II, 1569–1971. 283. old.).

[2] A *feliratot* – melyet Csíkszeredában 1890. X. 30-án a megye törvényhatóságának rendes közgyűlésén elfogadtak – a képviselőházhoz és egyes minisztériumokhoz terjesztették fel (*Vitos* 511-520. old., *Endes* 378., 379. old.). Ebben a közerdők községi jellegét bizonyítva, az arányosítás elvét annyiban tartották fenn: „hogy kinek-kinek *birtokarányában* házi szükségéhez és a használat alatti erdők mérvéhez képest a közigazgatási hatóság által jóváhagyott *tőárban* a szükséges famennyiség kiadassék [...]" (*Vitos* 519. old.) (→ IV. 5.)

[3] A felirat szelleme némiképp az 1908. évi VII. tc. miniszteri indoklásában is fellelhető: „A gazdasági helyzet e területen [Szf] alig változott az arányosítási törvény életbeléptetése óta. A műveltség primitív [?], a *tőkeszegénység* változatlan, az *eladósodás* nagyobb, *az ipari hajlam* vagy mezőgazdasági industriára való törekvés alig észlelhető. Semmi sem indokolja, hogy *a közösségek megbontassanak* és helyükbe az egyéni tulajdon lépjen, annál kevésbbé akkor, midőn bőséges tapasztalatok mutatják, hogy az ily közösségek átváltoztatásánál az elmaradt, tudatlan tömeg martaléka lett egy pár élelmesebb községi lakosnak [...]." (CJH 1908. 24.).

[4] Idézet a feliratból (*Endes* 379. old.), melyet az egykori közgyűlés alábbi véleménye is kiegészít: „Hogy a testület [a közbirtokosság] ténykedése a mi költséges perlekedési rendszerünk keretébe mikor s egyáltalában be lesz-e illeszthető, nagy kérdés [?] s hogy a testület ténykedése *közigazgatási felügyelet* és ellenőrködés nélkül sohasem fog beválni, annál kevésbbé megnyugtató lenni, az már ma is bizonyos" (uo.).

[5] Megjegyezzük továbbá azt is, hogy az 1791. évi XXX. tc. (IV. 6.) már használta a *compossessor* (közbirtokos: a közbirtok résztulajdonosa) kifejezést.

[6] *Dr. Pál Gábor* dolgozatában (*Pál* 1928. 6. sz.) nyomatékosan állította: „[...] a közbirtokossági birtokokban való részesedési jogosultság minden idők óta magántulajdon volt."

[7] Vö. Molnár Kálmán Nd. 1978. 35. old.

[8] Egyes szerzők (*Gociman* 1932. 6. old.) véleménye szerint a székelyföldi közbirtokosságok kizárólag az arányosítási törvény (1871. évi LV. tc.) alapján létesültek, amikor *„valamennyi volt községi"* erdő közbirtokossági tulajdonná vált. Ezzel szemben idéznünk kell ennek a törvénynek az 1. §-át, melynek szövegéből kitűnik, hogy 1871 előtt is léteztek közbirtokok: „1. § Az *arányosítás tárgyát* képezik nemcsak a jelenleg *közösen* és *osztatlanul* használt *külső fekvőségek,* hanem azok is, a melyek a *közös birtokból* – a *közbirtokosok* beleegyezése nélkül, s a *községileg kezelt közös birtok*nál az illetékes hatóságok jóváhagyása nélkül ezen törvény életbeléptét közvetlenül megelőző 32 év alatt elfoglaltattak" (CJH 1869–1871. 498. old.). Vagyis a törvény világosan megjelölte, hogy a *közbirtokossági vagyon ismertetőjegye* a *közös és osztatlan használat volt,* mely jellemezte a közerdőt a székelység ősi katonai, társadalmi és gazdasági berendezésének alkalmazása idején is. (Vö. Tagányi 1894: „A mi pedig a *községek vagyonát illeti, nem lehet kétség, hogy eredetét az is a földközösségnek köszönheti*", 213. old.)

Kétségtelen továbbá az is, hogy mind az 1898. évi XIX. tc. előtt létező, mind az ennek alapján alakult *„új típusú"* közbirtokosságok, egy megelőző hosszú folyamat eredmé-

nyeként jöttek létre, és eltérő módon. Ezt igazolja a *Magyar Néprajzi Lexikon közbirtokosság* szócikke, a háromszéki közbirtokosságok 1896-ban közzétett alábbi váltakozó elnevezései stb.

„A *közbirtokosságok* – MNL III. 1980. 319. old. szerint – az egykor fennállott közös birtoklás vagy haszonvételek (→ nemesi közbirtokosság) osztatlan fenntartása következtében,

vagy a jobbágyfelszabadulás után közös tulajdonban hagyott *úrbéri tartozékok* használata miatt,

máshol a korábban megvolt *földközösség maradványaként,*

ismét máshol kisebb-nagyobb érdekeltség által *közös tulajdonként* szerzett birtokok (legelő) által maradtak fent vagy alakultak meg." Kiegészítésként megismételjük *Fodor Pál* sorait: *„Székely közös magánbirtokaink.* Szándékosan írtam ezt a szokatlan címet. Igen, *mert a székely közbirtokosságok nem közvagyonok, hanem közösen használt magánbirtokok*" (*Fodor* 1939). Megtoldva azzal a megjegyzésünkkel, hogy *dr. Endes Miklós* jelentős munkájában (*Endes)* a *közbirtokosságokat* a *31. § Közvagyonok* címen belül tárgyalta.

A jelzett háromszéki *közbirtokossági elnevezések* pedig az alábbiak:

Baróthi *erdőbirtokosság,* Bodosi *közbirtokosság,* Bölöni *volt kétág katonaság,* Al-dobolyi *volt kétág katonaság és szerzeményesek,* Fotosi *kisebb birtokosság,* Fotosi *nagyobb birtokosság,* Málnási *vásáros birtokosság,* Kökösi Molnár József *és társai,* Zaláni *települések,* Al-torjai *székelyek,* Feltorjai *vagyontalanok,* Petőfalva *községbirtoka,* Pávai Marti *család közbirtokossága* stb. (*Bedő* 1896. IV. k. 496-535. old.) (→ III. 2. is; „tízesek")

[9] A 24. és 25. táblázat adatait összehasonlítva a *Fodor Pál* által közölt közbirtokossági adatokkal (35. old.), arra a folyamatra kell figyelmünket összpontosítanunk, mely végül is Udvarhely és Maros-Torda megyékben a közbirtokossági erdők lényeges csökkenését eredményezte.

[10] Az 1898. évi XIX. tc. a nemesi és egyéb közbirtokosságok helyett már csak közbirtokosságok elnevezést használt, a volt úrbéres közbirtokosságok helyett pedig a „volt úrbéresek osztatlan tulajdonában levő, közösen használt erdők" megnevezést. Később azonban a különbség közöttük az elnevezésből is sokszor eltűnt. (Pál Gábor az 1928-ban megjelent tanulmányában *közbirtokosság* és *úrbéres birtokosság* nevekkel találkozunk, továbbá azzal a megjegyzéssel, hogy egymástól a *vagyon eredetére,* a *közösségi jogviszony fejlődésére,* a *részesedési jogosultság alapjára* vonatkozóan eltértek.) (→[32] is)

[11] *Bedő 1896. IV. k. I. r.* szerint a *volt úrbéres közbirtokosságok* száma és területi kiterjedése az alábbi volt:

Csík megye (394-408. old.)	–	–
Maros-Torda megye (412-452. old.)	29	28 068 k.hold
Udvarhely megye (456-486. old.)	14	1 484 k.hold
Háromszék megye (496-534. old.)	24	7 075 k.hold
Összesen:	67	36 627 k.hold

(Itt jegyezzük meg, hogy 1821-ben a székely székekben a jobbágy családok aránya 34,33% volt. Csetri Elek–Imreh István: Erdély változó társadalma 1767–1821. B. 1980. 36. old.)

[12] Szemelvények a székelyek sajátságos jogtörténetéből. Összeállította: Elekes Andor (Ekv Sszgy 115-117. old.).

[13] Nevükkel még az alábbi formában is találkozhatunk: *katona birtokosság* (*Gazda* 1980. 269. old.) Kálnok, *kétág katona közbirtokosság* (*Imreh* I., 1979. 297. old.) Sepsibodok, *(volt) kétág katonaság birtokosság* (Ekv Sszgy 117. old.) stb.

[14] *Nagy Gyula* brassói kir. erdőfelügyelő *Háromszékre* vonatkozóan 1885-ben a tulajdonos jogi minősége szerint az alábbi felosztást közölte:

községi erdőt képez	277 084 k.hold
egyházi testületi erdőt képez	6 489 k.hold
hitbizományi erdőt képez	2 055 k.hold
magánerdőt képez	113 759 k.hold
összesen:	399 387 k.hold

(*Nagy 482. old.) (vö. 19. és 20. táblázat) (vö. J.* IV. [8])

[15] Végül is 1948-ban, megszűnésükkor Csík megyében 51 közbirtokosság volt. (28. táblázat.)

[16] *Csegezy Pál:* Közbirtokossági erdők vagyonkezelése a Székelyföldön. EL 1909. 397-403. old.

Csegezy Pál: A székely közbirtokossági erdők ügykezelése. EL 1909. 754-759. old.

[17] 1913-ban alakult meg a *Nyárádköszvényesi székely nemes közbirtokosság* (ÁLvt-Mvh. 48. alap 1004 sz.). Ez az eset is újabb bizonyíték arra, hogy mennyire elhúzódott a közbirtokosságok megszervezése. A 68 oldalas, 120 §-t tartalmazó *szabályzat,* melynek alapján ekkor kezdetét vette a közbirtokosság működése, *arányrészek* szerinti és *fejenkénti* (személy szerinti) *szavazást* írt elő. Az első esetben az 1-től 1600 négyszögölig terjedő járandósággal bíró közös birtokosok egy szavazattal, az 1600 négyszögöltől 3200-ig bírók 2 szavazattal stb. járultak hozzá a gyűlés határozataihoz. A *fejenkénti szavazásra* pl. akkor került sor, ha az erdő fatermékének eladása nyilvános árverezés mellőzésével történt.

Az *alakuló gyűlés* összesen 436 egyént ismert el az 1 437,26 k.hold erdő és legelő közös tulajdonosának. Az arányrészeket még az *1889-ben végrehajtott arányosítás* elvei alapján újból megállapították, mert akkor csak 371 közös birtokos volt. Az *arányosítás alapja a földadó volt.* A megállapított egyéni járandóságokat még 1895-ben a *telekkönyvben* is feltüntették.

[18] *Pál Gábor* írásában (*Pál* 1923) számos megszívlelendő, székely közbirtokossági megvalósítást sorolt fel, melyek mind csak az *önálló rendelkezési jog*uk révén valósulhattak meg, és *„szerencsétlen csapásoktól lesújtott családokat emeltek fel a kétségbeesésből újra,* és tették ragaszkodóvá az ősi földhöz". A közbirtokosságok jelentőségét Pál Gábor e szép szavai fejezik ki legérthetőbben! (Vö. *Antal* 1976. 489. old.)

[19] „erdőgazda [...] az erdő gazdája ő. Elnökök jöttek-mentek, a gazda pedig maradt" (*Ambrus* 65. old.).

[20] Az I.J. [16]-ban a *túlhasználat* kérdését már érintettük. Kiegészítésként megemlítjük, hogy szakkörökben kialakult általános vélemény volt: a vizsgált területen lévő erdőkben 1940-ben mintegy 30-40 évi *túlhasználat* mutatkozott. 1920-1940 között átlagosan évenként az országban csak 15 ezer hektár területet ültettek be, aminek következtében végül is 1950 végén országosan 940 000 hektár erdőként kezelt terület várt beültetésre (*Ivanescu* 59., 60. old.). A *rablógazdálkodás* következtében Csík megyében pl. egy 1948-as becslés szerint évente 28 millió facsemetét kell elültetni. (Romániai Magyar Szó 1948. febr. 3.)

[21] *Bethlen György* – az Országos Magyar Párt elnöke – írásából (KU 1928. dec. 6.) idézzük az alábbi sorokat: „A kezeimben levő hivatalos adatok szerint 1928. szeptember 1-ig Erdélyben *földkiosztás*ban részesíttetett 227 943 román és 43 727 magyar nemzetiségű igényjogosult. Tehát több mint ötször annyi román jutott földhöz, mint magyar, pedig a lakosság megoszlása számarány szerint egyenlő kiosztás mellett a románok 57%-ban, a magyarok 26%-ban kellett volna, hogy részesedjenek."

[22] Az *agrárreform*mal kapcsolatosan napjainkban *D. Sandru* jelentetett meg egy terjedelmesebb munkát *(D. Sandru)*, anélkül azonban, hogy legalább a megyénként kisajátított területek összegét és a művelési ágak szerinti megoszlást megadta volna. Hasonlóképpen kifogásolnunk kell azt az elfogult tájékoztatást, amelyet a *Csíki Magánjavak* elvételével kapcsolatosan közölt, azt a véleményét, hogy e vagyonközösséggel kapcsolatos népszövetségi tárgyalásokat Románia belügyeibe való beavatkozásnak minősítete stb. (*D. Sandru* 129-131. old.). Közben pedig felrótta az agrártörvény végrehajtóinak azt, hogy a háromszéki r. katolikus és református egyházakkal kapcsolatosan nem a törvény előírásainak megfelelően jártak el, hozzásegítve ezáltal a magyar vallási közösségeket – különösképpen erdők esetében – az előírtnál nagyobb területekhez (127. old.).

[23] A Bratianu kormány 1926-ban közzétett nyilatkozata szerint az *agrárreform* munkálatai akkor már befejeződtek, holott még az 1938–1939-es években is annak felmérési munkálatai folytak (*D. Sandru* 247. old.).

[24] A *kijárók* üzelmei később sem ritkultak. 1935. jún. 9-i számában a *Keleti Újság* azokról a „kitűnő" összeköttetésekkel rendelkező kijárókról tudósított, kik a *Dánfalvi Közbirtokosság* tulajdonát képező olyan erdőkre vetették ki hálójukat, melyeket az agrárhatározatokba utólag csempésztek be.

[25] *Pál Gábor*nak *megismételt* sorai a valóságot híven ábrázolták. Az alábbi 1948. március 1-jén kelt kérés a *Kászonimpéri Közbirtokossághoz* bizonyság erre:

„Kérés. Alul irt alázatal kérem a birtokoság vezetőit és egyben a teljes birtokoságot kérésem meg halgatni sziveskedjen és a menyiben jónak lásák fájdalmaimot segitsenek rajtam. Kérésem volna a birtokosságtol ha szivesek lesznek egy csüre való fát ki utalni mert telyesen tönkre van menve és csak ugy nem birom ki szerezni a nehéz viszonyok miat aszt nem monhasa senki hogy én ki használtam ez ideig az erdőt s azért kérem minden egyes tagját a birtokoságnak legyenek egy kicsit segitségemre mert senkit meg nem sértek kérésemel.

Kelt Impér 1948 Márczius 1 én Remény telyes bizalomal kérésem el fogadásával maradok tiszteletel idős Antal György"

[26] Az „erkölcsileg kényszerített" (ÉKsz) *segélyezés* egyik szokásos esetét a *Hilibi Közbirtokosság* jegyzőkönyvében, annak 47. oldalán, 1936-ban e szavakkal jegyezték be: „Elnök a gyűlés tudomására hozza az ozsdolai csendőr örmester urnak szobeli kérését, melyben egy nehány szekér tűzi fát kér a közbirtokosság erdejéből."

[27] *1935. január 13-i* számában a *Keleti Újság* olvasóit arról tájékoztatta, hogy a *közbirtokossági szövetkezetek bukaresti központja* ismét megtiltotta egy Csík megyei közbirtokosságnak, hogy a község r. katolikus egyházát – szabályszerű határozattal megszavazva – segélyezze. Ez az intézkedés annál is inkább sérelmes volt, mert ezzel egyfelől *„elkobozták" a közbirtokossági jövedelmek szabad használatának jogát;* másfelől könnyen bevett szokássá válhatott: „ha a magyar egyházat támogatják, pazarolnak, ha a gör. keleti egyházat, kötelességet teljesítenek." Ezért *dr. Pál Gábor képviselő* és *dr. Gyárfás Elemér* szenátor beadvánnyal fordultak a közbirtokosságok felett felügyeleti jogot gyakorló *Nemzeti Szövetkezeti Hivatalhoz* az intézkedés ellen.

[28] „A *szövetkezeti gondolat* [egyik] régi harcosa *Sztankó Zoltán* erdőmérnök volt [...]" – írta *Kacsó Sándor* önéletrajzi visszaemlékezésében (*Kacsó* 1974. 369., 370. old.) „A közbirtokosság évi vágásterületeit a [...] tőkések fakitermelő vállalatai vásárolták meg. Ezek nem sajnálták a vesztegetési pénzt a közbirtokossági vezetőségtől, ha a megvásárolt terület felmérésénél a cég javára tévedtek. *Sztankó* mérnök utálta a panamázó közbirtokossági vezetőséget, de bűnösöknek a cégeket tartotta. Ó, hiszen olyan nehéz ellenállni a *csíki nyomorban* a könnyen jött pénznek [...]". (→ IV. 1.) Az író jó szándékú sorainak annál inkább helyet kellett adnunk áttekintésünkben, mert az egykori romániai magyar sajtónak azok a hírlapjai, melyek a *fakitermelő cégek* szolgálatába álltak, mindent elkövettek a közbirtokosságok lejáratásáért, diszkreditálásáért. (Vö. *Antal* 1976, *Antal* 1980.) És *Kacsó Sándor* féltő gondoskodása közbirtokosságainkról sokban hozzásegíthet a kialakult kedvezőtlen „ítélet"-ek megváltoztatásához.

[29] „A sokat emlegetett csíkszentdomokosi *Victoria* általános szövetkezet – amely fa-, malom- és tejiparra, valamint mészégetésre terjesztette ki működését – csak 1935-ben alakult meg. Igaz, hozzá hasonló nem is volt az egész Székelyföldön, ahogyan *Karda Ferenchez hasonló vezető ember* sem termett minden bokorban" – írta visszaemlékezésében *Kozán Imre* (Kozán 81., 87. old.). A szövetkezet nyeresége 1936-ban több mint félmillió lej volt (Bözödi 238. old.).

[30] Hogy mi mindent kellett fizetnie a közbirtokosságoknak, arról *Fodor Pál* 1939-ben az alábbiakban számolt be: „Eladni [lábon fát] azonban, ismételten, csak azt engedjük, amit mi magunk [a közbirtokosságok tagjai] semmiképpen sem tudunk haza hozni. Mert az árából ma már úgysem látunk semmit, *az mind elmegy adóba* [földadó, pótadó, adásvételi illeték stb.], erdőőrzésre, erdőkezelésre, üzemntervre, csemete árába, bírságokra, erdőőr lakbérébe, gazdasági felügyelőség illetményébe, ügyvédi költségekre, sőt nem egyszer községházi vagy iskola építésre is" (Fodor 1939).

[31] E kérdésben idézzük *Antal Imre* sorait is: „Ha felosztották volna [a közbirtokosságokat, ami a nagygazdák óhaja volt], ami egy pár helyen megtörtént, a többségben lévő, kevés arányrésszel rendelkezők nem tudták volna használni birtokukat már csak azért sem, mert ezek az úgynevezett II. határrészben elterülő erdőségek a falutól 25-30 km-re voltak. Olcsó áron eladták volna a fakitermelő cégnek, és így *utolsó mentsváruktól* is megfosztották volna" (*Antal* 1979. 429. old.). (Vö. Egyed 1975. 59. old.)

[32] A kétféle közbirtokosság – székely és úrbéri – *Gazda József* munkájában (*Gazda* 1980) egy *kálnoki adatközlő* visszaemlékezésében ebben a formában vált ismeretessé: „Akkor [első világháború előtt] két *birtokosság** vót. Az egyiket *katona birtokosságnak* hítták, a másikot *úrbéri birtokosságnak*. S kinek melyikbe vót a része, abból kapott fát" (269. old.).

**birtokosság* a közbirtokosság régies, de egész fennállása alatt használatos elnevezése volt. Dánfalva Közbirtokosság jegyzőkönyvében még 1935-ben is ezzel az elnevezéssel találkozhatunk. „A mai naptól kezdve a *birtokosságéra* semmi nemű fáér menni nem szabad." (35. old.)

[33] *holtkéz:* „Olyan jogi személy, aki a birtokában levő ingatlant nem idegenítheti el és nem terhelheti meg; *holtkézre jut valami"* (ÉKsz).

[34] *1936-ban Csíkmadarason* azok a gazdák, akik nem rendelkeztek arányjoggal, pert indítottak a nagyobb arányjogúak ellen, kérve a közbirtokosság által adott fának családok szerinti, az *egyenlő részesedési arány* elve betartásának figyelembe vételével történő elosztását. Az ún. *„egyenlőségi per"* négy évig tartott, és végül a nagyobb arányjogú gazdák javára dőlt el. (*Bíró Donát:* Ahol 32 vízifűrész működött. HK, 1988. 125-127. old.). 1941. július 6-i gyűlésen pedig a *csíkszentmihályi közbirtokossági tagság* a névjegyzék „törvényes alapon" való összeállítása ellen, s az *egyenlő részesedési arány* érvényesítése érdekében olyan kemény magatartást tanúsított, hogy az elnöklő szolgabíró a gyűlést feloszlatta (*Antal* 1979. 429. old.). (Itt jegyezzük meg, hogy 1940–1944 között a kutatott területen a közbirtokosságok működését az 1935. IV. tc. szabályozta, melynek 199. §-a kimondta: „A szavazatokat a *használati illetőségek szerint* kell számítani.")

[35] *Fodor Pál* 1938-ban a Carpatpress 1936. évi 6. sz. alapján, a kutatott terület közbirtokosságaira vonatkozóan az alábbi adatokat közölte (*Fodor* 1938). Ezek szerint *1936-ban*

Maros megyében	47 közbirtokosság	8 725 taggal	13 000 ha
Udvarhely megyében	70 közbirtokosság	5 900 taggal	18 000 ha
Háromszék megyében	96 közbirtokosság	13 400 taggal	33 000 ha
Csík megyében	54 közbirtokosság	32 104 taggal	104 000 ha

területtel létezett, vagyis a kutatott területen *267 közbirtokosság 60 129 taggal, 168 000 hektár területtel* működött. (Vö. 26. táblázat.)

Klőzer Oszkár erdőmérnök az 1947. április 12-én Csíkszeredán megtartott székelyföldi közbirtokossági értekezleten tartott előadásában a vizsgált négy megyére utalva, összesen 234 430 hektár kiterjedésű *közbirtokossági erdő*ről tett említést (*László* 30. old.). (Ugyancsak *Fodor 1938*-ban találkozunk azzal a könnyen megjegyezhető észrevételével: „Csík megyében az egész termőföldnek majdnem fele erdő és ennek majdnem fele ma is közbirtokossági terület.")

[36] Erdély, 1901. 80. old.

[37] „A közösség keretein belül is vándorolt a jog. A szegény embernél gyakran előfordult, hogy nem látta értelmét a papíron levő jognak, pár deci pálinkáért lemondott róla. [...] Így fajult el a *közbirtokosság,* és a tagok mintegy nyolcvan-kilencven százaléka,

akiknek nem volt csak 1-5 joga, arra kényszerült, hogy *a saját tulajdonát lopja.* Ez a lopás azonban törvénybe ütközött s pénz- és börtönbüntetéssel járt" (Kurkó 114., 115. old.). (A *J. Filipovici – C. Lazarescu* kötet az 1925–1936 közötti *erdei kihágások* országos számát 226 000-re becsülte, ami az összes kihágások 40%-át jelentette, 127. old.).

[38] Amikor 1980-ban *Antal Imre* a székely közbirtokosságokról alkotott véleményét e szavakban foglalta össze: „Ebből a két esetből is világosan kitűnik, hogy a közbirtokosságok már *idejét múlta gazdasági szervezési formák*", bizonyára megfeledkezett arról, hogy ezeknek a birtokoknak 1918 utáni *községesítése* esetében az erdőből a székelység még kevesebb hasznot húzott volna – hiszen a vagyon feletti önrendelkezés hiányában –, annak a kevés tiszta jövedelemnek a sorsáról, amit az erdő nyújtott, már a megye határozott volna. A közbirtokossági erdők *felosztása* esetében pedig, az erdők immár nem a *túlhasználat,* hanem már a teljes pusztulás áldozatává váltak volna, mégpedig az állami felügyelet megoldhatatlanságának következtében. (Negyedik megoldás az *erdők államosítása* lenne, mely a kisebbség számára csak akkor elfogadható, ha a hatalom – a többség – az ő fennmaradásának biztosítását minden tőle telhető módon elősegíti.)

V. Közerdők – Ősmarosszék havasgazdasága – Csíki Magánjavak

„[...] s mégis e földön, hol a nemes érctől a márványig, a tiszafától a galagonyáig, jáhortól a nyulakig mindenféle van, mit ez égely megszenved: nagyon szomorú látni mi kevés kényelmet tudnak magoknak szerezni e jó emberek. A hibát, a fenakadás ez okát hol népszabadság van, a *nevelés hiányában* kell keresnünk." (*Kőváry László:* Székelyhonról, 1842. 137. old.)

1. A székely közerdők

A *közerdő* szónak egyik korai írásos előfordulásából az tűnik ki, hogy ezen *szabad használatú erdőt* értettek. (*EO II, 1769:* „[...] a hol *köz* vagyis *szabad* erdők vagynak, [...]" 295. old.)

Más forrás példamondata hasonló jelentésre utal. *SzT III, 1603 k.:* „Tilalmas erdejekre en nem emlekezem ... de az *keóz erdót* éltek azokis" (284. old.) Usz; máskor pedig tilalmas közerdőről tanúskodik a forrás: *SzT III, 1590: „az mellj keóz tilalmas erdeök* vadnak... más nemes vduar haz [...]" (285. old.) Szentdemeter U.

A közerdő kétségtelenül közös erdő volt, függetlenül *szabad* (korlátlan) vagy *tilalmas* használatától.[1] *Aranyosszék szabad erdejének* több évszázados története[2] azonban arra int, hogy még a magától értetődő következtetések esetében is különösképpen körültekintően járjunk el. Gyakran ugyanis a *foglalások* miatt a székely közerdő tulajdonjoga egyben nem jelentette a jogos birtokos számára erdejének használatát is.[3]

A közerdők sajátos helyzetéről sem szabad megfeledkeznünk, hiszen ezek az erdők egy időben az „egyéni ingyenhasználat tárgya"-i lehettek és „a községi szükségletek fedezésére is" szolgálhattak. (Vö. Kós: Backamadarasi összeírás 1791-ből.) Innen aztán az a bizonytalanság, mely uralkodott a szakkörökben is annak elbírálásakor, hogy az egykori „falu erdeje" végül is – a XIX. sz. végén és a XX. sz. elején végbement *erdőarányosítás* során történt birtokmegoszláskor – közbirtokossági vagy községi jellegű volt-e. (Hogy miért térünk ismét vissza a kutatott terület első világháború előtti négy évtizedének történetét beárnyékoló *arányosítás*ra? Mert féktelen költséget, évenként visszatérő kiadást jelentett, mely lelassította az új típusú közbirtokosságok kialakulását, kellő megerősödését, és az *iparosodás* elmaradása mellett egyik fő oka lett annak, hogy végül is a székelységet felkészületlenül érték a nagy világégés utáni idők megpróbáltatásai. És természetesen mert a *közerdők*nek népünk történetében betöltött jelentőségét ez a nagyon is költséges „osztozkodás" méltatlanul leértékelte. Erre – ebben az alfejezetben – az olvasó figyelmét ismét fel kellett hívnunk!)

Végül, emlékeztetve a Szefj. 2. fejezetben a *közhavasok*ról leírtakra, *Vámszer Géza* véleményének közreadásával foyltatjuk a közerdők jelentőségével kapcsolatos gondolatainkat: a *székelység elszegényedésének* egyik oka a közös birtokok (közerdők) fokozatos felosztása volt, amihez hozzájárult az újjászerveződött közbirtokosságoknak az *elvártnál* kevesebb közhasznot eredményező működése is. *(Vámszer* 60. old.)[4]

2. Ősmarosszék havasgazdasága

„Nemcsak a falvaknak, hanem a székeknek is volt közös birtokuk. Ilyen *közös szék birtok* volt a marosszéki *«Székhavas»*, a gyergyói ún. *«Közrez»* stb." *(Szádeczky* 1902. 26. old.)

a) A havasbirtok elnevezései

A kutatott terület e jelentős *közhavas*át – különösképpen fennállásának utolsó évtizedeiben, egy folyamatos átszervezés következtében – több elnevezéssel illették. Közreadásukkal történelmének olyan eseményeire emlékeztetünk, melyek időrendi áttekintésünk célkitűzéseinek megvalósításában segítségünkre vannak. Az olvasó ugyanis ezáltal az egykori *Székhavas*nak a változatos, sok bizonytalankodást eláruló, a kor gazdasági életére jellemző *szervezési formái*ról vesz tudomást, melyek már az állandóan cserélődő elnevezésekben, címekben is jelentkeztek.

Orbán Balázs a közbirtokot *Székhavas* néven ismertette (Orbán IV. 15. old.), mintegy jelezve: e havasok birtokjoga ki volt terjesztve Marosszék összes, azaz 127 falujára.[5] Korábban *Benkő Károly Marosszék nagyobb havasa* elnevezést használta, megemlítve – mint idetartozót – két más havasbirtokot is. (*Benkő* [6], [7].) Erdély nagy történésze, *Jakab Elek* pedig az 1877-ben megjelent jelentős erdészettörténeti írásában (*Jakab* 1877), *Marosszék közhavasai* nevet használta. (Amikor már a székely székek megyékké alakultak át.)[8], [9]

Levéltári adataink 1876-ból *Marosszéki havasok székely birtokossága* – „mint a szövetkezet czége" – címnek használatáról tanúskodnak, mégpedig „A marosszéki havasok kezelése és jövedelmeztetése tárgyában alakult *marosszéki Székely birtokosság szövetkezetének* czég bejegyzési kérelmé"-ben, melyet a törvényszékhez címeztek. (A szövetkezet székhelye „Maros Vásárhely Sz. k. városa" volt.) (ÁLvt Mvh 115.1.)[10]

Az „ős", „ősi" jelző – tehát az *„Ősi Marosszék havasbirtokosság"* elnevezés – 1877-től vált használatossá, majd 1881-től *„Ősi Marosszék nemes székely közbirtokossága"* címmel találkozhatunk. (Vajon a havasbirtok az 1879. évi XXXI. tc. alkalmazásának hatására vált közbirtokossággá?) Ami nem zárta ki azt, hogy egy 1886-ban kelt árverezési feltételekre vonatkozó jegyzőkönyvben a közhavas *„Marosszék nemes székely Havasbirtokosság"* néven szerepeljen. Mindezt a gyakori címcsere tehette szükségessé, hogy maga a fölművelésügyi miniszter is foglalkozzék a birtok nevének jóváhagyásával. Így módosult 1895-ben az „Ősi Marosszék nemes székely közbirtokossága" cím *„Volt Marosszék közönsége"* elnevezéssé, mely az erdők nyilvántartási törzskönyvében Szováta község határában, a *közbirtokossági erdők rovatában* – 13 348,90 k. hold területtel – szerepelt (ÁLvt Mvh. 115.370.)[11]

Később a havasbirtok *Ősmarosszék* (AjMT, 1903. 69. old), az *Ősmarosszék havasa (Barabás,* 1907. 83. old.), *Ősmarosszék havasgazdasága* (EZsn, 1943. II. k. 508. old.) stb. néven működött.

b) Széki, kincstári, megyei, majd állami kezelés

A vizsgált erdőbirtok széki kezeléséről elsősorban *Jakab Elek* írása (*Jakab* 1877) és számos levéltári adat (ÁLvt Mvh 115. alap) tájékoztat. A közvagyon 1873-ban véghez vitt *telekkönyvezése*[9], majd az alábbi idézet a „marosszéki havasok székely nemes birtokosságainak szövetsége *alapszabályai"*-ból – „[...] az alapszabályokban kimondatott ezen *közvagyon örök feloszthatatlansága,* a közjövedelmeknek pedig *közcélokra* való fordítása [...]" (*Jakab* 1877) – és *Dékáni Ernő* havasfelügyelőnek jelentése *„Marosszék havassának"* központi választmányához (kelt Szovátán 1876. június 15-én), mind arra utalnak, hogy *a birtok szakszerű kezelése 1874-ben kezdődött el.* Mégpedig annak köszönhetően, hogy 1873-ban „egy képzett *erdősz* állíttottatott be az erdészeti és technikai ügyek vezetésére, a ki egy szabályszerű [ideiglenes] *üzem-tervet* dolgozván ki, az erdős részek *100 fordára* [vágásfordulóra] osztattak fel és azok rendre vétetnek az erdőszeti szabályok szerint [...], a határjegyek megújítva lettek és *az egész terület térképezve van."*[12] Ez volt a kezdet, de amint látni fogjuk, jelentős jövedelmet a havasgazdaság csak 1905-től kezdve fog nyújtani, ugyanis a *kis-küküllővölgyi vasutat* ebben az évben hosszabbították meg *Sóvárad végállomástól Parajdig,* és váltak gazdaságosan megközelíthetővé a havasbirtok erdői (Mkikj 1905. 79. old.). A vasút közeledése a szovátai havasokhoz már előbb is éreztette hatását. 1900-ban *id. Éltető Albert* szászrégeni földbirtokos és társa Szovátán, a *Szovát-patak* – ez volt egykori neve – mellett egy 3 keretes fűrésztelepet létesített, 120 LE meghajtással, miáltal megújult Szovátán a gyári faipar (*Gociman* 1929.).

Jakab Elek írása részletesen foglalkozik az 1797-ben kiküldött „nyomozó-biztosok" jelentésével. Ezzel kapcsolatosan az alábbiak szerint fejtette ki véleményét: „Két elv van ebben előbocsátva, *egyik* az: hogy azon jog-anomália, mely szerint csak a havas alatti falvak élveznék ezen közbirtokot, végképen megszüntetendő; *mind a 127 falué lévén a birtok,* igazság az, hogy a haszon is mindeniké legyen a jog egyenlőségéből folyó egyenlő mérték szerint; a *másik* az, hogy e birtok határainak megvédése, *szomszédos falvak foglalásai*tól megóvása végett egy [...] havas-felügyelő és 16 havas-őr állítandó fel [...]"

A közbirtok 1853-tól 1861-ig a *gyergyószentmiklósi kincstári erdészeti hivatal* felügyelete alatt volt, majd 1861-től fogva 1868-ig a *„havas-kezelő bizottság"* irányítása alatt működött (*Jakab* 1877). (Az 1861-ben történt visszaadásról a *„Marosszék Választmánya jegyzőkönyve"* az alábbiak szerint tájékoztat: „Olvastatik *havasfelügyelő Bereczki Sándor* atyánkfiának jelentése, melyben a *Szék havasá*ról épületre való és hullott fáknak *hamuzsírfőzés*re mi áron és mi időszakban lehető eladatásuk iránti határozását a bizottmányi gyűlésnek kikéri."[13]

1877 és 1881 között az Havasgazdaság mint *bejegyzett cég* szerepelt.[10] *Alapszabálya*[14] felsorolta azt a 127 községet is, amelyek összesen 154 képviselőt választhattak a közgyűlésre. (Legtöbb, 4-4 képviselőt *Kibéd* és *Makfalva* választhatott.) A közgyűlés 1881 március 25-én utasította az igazgatóságot új alapszabály szerkesztésére, és a cégnek törlésére[15]. Ettől kezdve a birtok *közbirtokosság* címen szerepelt.[11]

A közbirtok működését meghatározó, hatóságilag 1883-ban jóváhagyott – Marosvásárhelyen kiadott – *második alapszabálya*[16] ismételten kimondta „a havas örök időkre" történő *„feloszthatatlanul* leendő" kezelését, a befolyt jövedelemnek „a *birtokosság* közérdekű intézményeinek, intézeteinek, intézkedéseinek, közös érdekeinek" előmozdítására és felvirágoztatására fordítását (2. §). Az alapszabály 25. §-ból pedig kitűnik, hogy a közbirtok tízezer forint *tartaléktőkével* rendelkezett, melyet a marosvásárhelyi Takarékpénztárban helyeztek el.

Amint már említettük, 1895-ben a közbirtok már *Volt Marosszék közönsége* címen szerepelt[11]; 1898-ban Maros-Torda vármegye *közigazgatási erdészeti bizottsága* pedig mint tulajdonost a címben szereplő *közösséget* nevezte meg, és a *megyei kezelés* alatt álló erdőt állami kezelésbe óhajtotta adni (ÁLvt Mvh 48.1049.).

A *„Maros-Torda vármegyének Szováta község határában fekvő erdeinek" állami kezelés*be történő átadása 1900-ban meg is történt. Különösen ennek érdekében létesítették a *szovátai járási erdőgondokság*ot, melynek többek között a havasgazdasággal kapcsolatos feladata volt az eladni kívánt erdőrészek becslési munkáinak elvégzése is. (AjMT 71.)[17], [18]

A század első évtizedének tevékeny közgazdasági írója, *Barabás Endre* (1870–1945) is tájékoztatta olvasóit a havasbirtokról[19], megadva az *„Ősmarosszék havasa"* alábbi, 1904-re vonatkozó területi adatait is:

1 k.hold és	983 négyszögöl	ház és kert,
7 k.hold és	359 négyszögöl	szántó,
2 k.hold és	377 négyszögöl	kaszáló,
1 845 k.hold és	1164 négyszögöl	legelő,
13 604 k.hold és	484 négyszögöl	erdő,
92 k.hold és	663 négyszögöl	patak, út és terméketlen terület.

Összesen: 15 553 k.hold és 830 négyszögöl. (Egy 1884. július 1-jei leltár szerint a birtok területe *15 556 k. hold és 799 négyszögöl* volt, amiből erdő 13 604 kh 787 négyszögöl.)

c) A jövedelmezőség kérdései

Az egykori sajtó tehetetlenséggel vádolva, többször bírálta a tárgyalt széki, majd megyei közhavas intézőit, a birtok nyújtotta jelentéktelen jövedelme miatt. Ezen elmarasztaló írások közül, a *Kolozsvár* napilap 1887. febr. 12-i számában megjelentből vettük az alábbi részletet:

„Befektetéssel a havasi birtok jelenleg megér 350 000 forintot [...] s közel tizenhatezer hold birtok *három évi tiszta jövedelme* 1 292 frt 87 kr. Ennyi jövedelmet Kolozsvárt egy ügyes külvárosi asszony három év alatt fél holdnyi kertjéből káposztából, s egyéb veteményből mindig kiteremt. [...] De hát valóság-e a havas 1 200 frt három évi jövedelme? Nem [...] A pénztári maradvány [...] átfog vitetni [...] Tehát ősi Marosszék havas birtokosságának tiszta jövedelme = 0, s ugyan ennyit áldoz közművelődésre."[20]

Később a havasgazdaságnak voltak jobb évei is. 1891-ik év végén például a pénztármaradék már 1 963, 13 frt volt, az előbbi év 845, 16 frt-os végeredményéhez képest. **(29. táblázat.)** A változó értékű bevételekből azonban még mindig a *„legelők és a*

makkoltatás" jelentette a legtöbbet, a szerény „fejlődés"-t egy olyan korszakhoz hasonlítva, mikor *Jakab Elek* (*Jakab* 1877) dolgozatának tanúsága szerint: „fából semmi bevételt sem mutat a számadás, a fűrész malomból sem, vadászat, halászat, makkoltatás szintén említve sincs", és 1797-ben a közelebb eső 25 marosszéki faluból a legeltetett állatok közül:

„*székelyeké* volt: 6 986 juh, 215 sertés, 695 ökör és ló;
parasztoké: 1 089 juh, 101 sertés, 86 ökör és ló. Az *összes jövedelem* 126 frt 03 kr."

Tény, hogy a feltáratlan, piac nélküli erdők *pénzben kifejezett* „jövedelme" rendkívül alacsony volt. (1865-ben az osztrák birodalom területén fekvő kamarai és koronai erdők tiszta jövedelme kataszteri holdanként átlagosan az erdélyi 631 610 k. hold esetében 3 krajcár, a birodalom 2 645 030 kh egészére 79 kr volt. (EL 1865. 259. old.) Marosszék havasa nem volt tutajozható, amint említettük, 1905-ig a vasút sem közelítette meg. Ekkor azonban már a havasbirtok *megyei kezelésének* betudhatóan mindinkább valósággá vált, hogy a 127 falu „csak" tulajdonosa és nem haszonélvezője is a havasbirtoknak. Mindez természetesen nem azt jelentette, hogy pl. a havasbirtok által segélyezett *„Makfalvi Székely nemzeti iskola"* szellemi támaszt nem jelentett volna valamennyi egykori marosszéki falu számára.

A közbirtok egyedüli jelentős ipari fogyasztója az 1890-ben Szovátán létesített *Egressi Mór*-féle fűrésztelep („gőzfűrészgyár") előtt az 1858-ban létesített *parajdi gyufagyár* volt, mely azonban a kilencvenes években Kolozsvárra költözött.[21] **(30. táblázat)**

Az igazsághoz tartozik továbbá az is, hogy a tárgyalt havasbirtok – mint általában az erdő – sohasem volt egy „haszon nélküli" terület. A tulajdonos falvak ugyanis – amint már említettük – legeltették, és folyt a *makkoltatás*[22] is, továbbá a vadászat, a hamuzsírfőzés, az erdei gyümölcs begyűjtése stb. Vagyis az itteni erdő sem „szégyenében" hajladozott...

„Erdő, mért hajladozol?
Zápor nem ver, szél sehol,
Lombod földig mért hajol?"
(M. Eminescu: Erdő, mért hajladozol? Részlet. 1883. Kiss Jenő fordítása)

(Megjegyezzük még, hogy a cs. kir. pénzügyminisztérium által kiadott 1865. évi előszámvetés alapján: az osztrák birodalom kamarai és koronai erdeinek egy k. holdra eső bevételből átlagosan 4% a mellékhasználatokból és 3% egyebekből folyt be. EL 1865. 259. old.)

Végül arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a birtokot kezelő – hároméves erdőakadémiát végzett – mindenkori *erdőtiszt* sem nézte tétlenül a havas jövedelmezhetőségének lehetőségét, vagyis nem kell restellkednie az utókor előtt, mert tenni akarását, szakértelmét levéltári adataink is bizonyítják. Ilyen felelősségérzettel összeállított terjedelmes *kalkulációt* tartalmaz *Dékáni Ernő* 1879-ben készült, 15 oldalas jelentése is, melyet Szepessy Ferenc kolozsvári vállalkozó *bútorléc gyártására* vonatkozó megkeresésére készített, majd a havasgazdaság igazgatóságához is elküldött. Dékáni és Szepessy levelezéséből és magából a számításokból kiragadott alábbi részletek napjainkban már *technikatörténeti jelentőségűek.* (Hasonlóképpen, mint a *hamuzsír* készítésére, egy *vízi-fűrész* „kölcség vetésé"-re, valamint a „Javaslatok, a székelyföld erdei és havassai mikénti használásáról" címen összefoglalt indítványaira vonatkozó levéltári anyagok.)

„A lécznek vastagsága a kereszt metszet szerint legyen 12 *lineá*tól 20 lineáig. A legszélesebb lehet 19 *zoll* a legnagyobb 14 1/2 *láb* hosszú [...] fizettünk *köbláb*ért a marosvásárhelyi indóháznál és vaggonba szállítottan 32 xt. ó. é. [karjcárt osztrák értékben] tehát jön egy *köbméter*ért 9 f 92 xr vagyis egy *méterölé*rt 4 szer annyi t.i. 39 f 68 xr. [...] egy hold átlag ad 6 drb 15" felüli egészséges szálfát, mely szálból 3 db 2 öl hosszú tőke kitelik [...] 3 drb tőke próbavágást végeztek *Reiter József* [gyufagyárának] fűrészén, és egy tőke adott 7 *köbláb* lécet [...] Egy fogat tehet Marosvásárhelyre hetenként 2 utat [...] egy évben 80 utat biztonságosan elvivén 16 *mázsát* [bécsi mázsát, ami 100 font, azaz 56 kg volt] vagyis 32 *köbláb*ot [...] Össz kiadás egy köblábra számítva: előállítás 7 kr, *fuvar Marosvásárhelyre 20 kr,* egyéb költség 1,7 kr, összesen 28,7 kr. Ajánlott ár 32,0 kr/köbláb, tiszta haszon 3,3 kr/köbláb. Évi tiszta bevétel: 200 000 köbláb/év x 3,3 = 6 600 frt." (A javasolt beruházás: 5 vízifűrésztelep és 20 fogat = 10 000 frt volt.)[23]

d) A havasgazdaság utolsó harminc éve

Az *Ősmarosszék havasbirtok* nemcsak abban különbözött nagyobb társától, a *Csíki Magánjavak*tól, hogy nem volt tutajozható, és elsősorban ennek betudhatóan sokáig kevésbé volt hasznot hajtó, hanem történetük abban is eltért, hogy az Ősmarosszék havasát az *agárreform* alkalmából nem sajátították ki. Habár volt: „hatósági-, vagyis *széki* erdő"[9], „székely birtokosság *szövetkezete*"[10], *közbirtokosság,* mégis *Pál Gábor* – tagadva e közvagyon törvényhatósági jellegét – azt *községi birtok*nak vélte. (*Pál* 1923. 48. old.)[24]

„A vármegyét csak a vagyonkezelési jog illette meg, de jövedelme a telekkönyvben tulajdonosként bejegyzett *127 ősmarosszéki* községé volt".[25] A gyakorlatban azonban a birtok haszonélvezője is a megye volt, ki a mindenkori *prefektus* révén teljhatalmat gyakorolt. Ez a lehetetlen állapot két megmozduláshoz is vezetett. *1922-ben* a községek kérték, hogy a havasbirtok átmehessen a saját kezelésükbe, amit azzal altattak el, hogy ha a kezelést elveszik a vármegyétől, az agrártörvény értelmében a birtokot kisajátítják (SzSz 1946. ápr. 18.). *1924-ben* pedig Maros-Torda megye nagygyűlésén kimondták, hogy a havasgazdaságról fát csak akkor lehet elvinni, ha a társtulajdonos községek faigényeit már kielégítették. Továbbá ekkor azt is elhatározták, hogy a számadások ellenőrzése és felülvizsgálata ezentúl a községeknek jogában álljon (uo.). A *hivatalos lap 1933. május 4-i* számában pedig azt a *kezelési törvény*t tették közzé, amely a havasvagyonra vonatkozott, és a birtokos községeknek az ellenőrzés gyakorlására jogot biztosított. A valóságban azonban a havasgazdaság kezelését továbbra is a mindenkori prefektus irányította és ellenőrizte (uo.).

Összegezve a fentieket: a 127 volt marosszéki község ugyan tulajdonosa maradt továbbra is e közbirtoknak – ezt a telekkönyvi bejegyzés is igazolta –, de *haszonélvezője nem.* Ez az állapot az erdők államosításáig (1948. április 13-ig) nem is változott meg. Ennek betudhatóan történhetett meg az, hogy 1937-ben a megye a birtok egyik legértékesebb erdőrészét, a *Sebes völgyét,* illetőleg annak fatérfogatát, tíz esztendei kitermelésre eladta a *Lomási erdőipari* vállalatnak. A kitermelt faanyag feldolgozására pedig a cég *Szovátán* korszerű fűrészüzemet létesített (SzSz 1946. ápr. 18.).

A zavaros birtokviszonyokra utal a közbirtok történetének utolsó évtizedére vonatkozó azon adat is, mely szerint *Ősmarosszék havasgazdasága* ezen a címen, egy, a nagyközönség tájékoztatását is szolgáló kiadványban (EZsn 1943. II. 508. old.) Maros-Torda vármegye *magánuradalmai* között szerepelt. Majd a sajtó (SzSz) – beszámolva a Szovátán 1946. március 18-án, a 127 érdekelt község közül mintegy 40 kiküldöttnek részvételével megtartott közgyűlésről – a havasgazdaságot *közbirtokosságként* ismertette. A megnyitó beszédében *Török Mihály* plébános hangsúlyozta, hogy a *Magyar Népi Szövetségtől* várják azt a segítséget, melynek révén *Ősmarosszék közbirtokossága önrendelkezési jogát* visszakaphatja.[26] A kezelés jogának a községek lakosainak történő visszaadására vonatkozó határozati javaslatot az intézőbizottság a Marosvásárhelyt megtartott *szövetkezeti kongresszus* elé is terjesztette. *Ősmarosszék* jogos tulajdonosainak az a kezdeményezése, hogy maguk akarják kezelni és használni vagyonukat, azonban továbbra is csak vágy maradt. A Csíkszeredán 1947. április 13-14. között megtartott *közbirtokossági kongresszuson* – egy utolsó próbálkozásként – elhangzott felszólalások, javaslatok is hasonlóképpen eredmény nélkül emlékeztették a közvéleményt a régi sérelemre. Ezzel – reméljük nem végérvényesen – lezárult egy székely havasbirtok több évszázados, a nép számára csak *szerény gazdasági előnyt* nyújtó használatának története. (Vö. Zsigmond József: Ős-Marosszéki Havasok Közbirtokossága. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 1. 37-46. old.)

3. Csíki Magánjavak

„... a kincstár a Székelyföldön 1848. év előtt a székely alaptörvények értelmében földtulajdonos nem lehetett, ... a kincstár nem lehet[ett] tulajdonosa azon birtokállománynak, mely az 1769. évi határjárás során visszacsatoltatott..."
(Pál előt.)

a) Amire választ kell adni

Történeti áttekintésünk többször idézett dolgozatában (*Jakab* 1877) *Jakab Elek* elismerő szavakkal emlékezett meg legnagyobb közerdőnkről, a *Csíki Magánjavak*ról, annak köszönhetően, hogy *jövedelmező volt. „Revendicalt havasok* a neve ezen ezredi birtoknak, de épen csak olyan természetűek, mint Marosszéké", emlékeztetünk nagy történészünk véleményére. (Azzal a meggyőződéssel, hogy a hasonló „természet"-re hivatkozva, ezáltal bizonyára az *ősfoglalás* révén tulajdonba és használatba vett székely közbirtokok sajátos jellegére utalt, vagyis arra: *eredetük nem királyi adomány.*)

Ha az eredet tekintetében a hasonlóság a két közhavas között kézzelfogható, amint már említettük, történetük lényegesen eltért egymástól. Ez abban is megnyilvánult, hogy a csíki vagyonkomplexumot 1923. február 26-án az *agrárkomité* 11. sz. határozatával, minden ellenérték nélkül, állami tulajdonba vette. Ezzel elkezdődött a rövidebb-hosszabb megszakításokkal 1946. szeptember 28-ig folytatott *polémia.* Ekkor a *Groza-kormány* a 765. számú törvényerejű rendeletével Csík megye közönségének visszaadta az akkor közel 30 ezer k. holdat kitevő, még állami tulajdonban levő havasbirtokot.

Dr. Pál Gáborra, dr. Balogh Artúrra [27] emlékezünk, és minden pozitív résztvevőre hálával gondolunk, amikor felelevenítjük a nagy szakértelemmel és kitartással folytatott küzdelem egyes mozzanatait, melyet a törvényellenesen elvett vagyonállomány jogos tulajdonosának – Csík megye közönségének – visszaadása érdekében folytattak. Mindenekelőtt azonban az olvasót akarjuk tájékoztatni mindazon kérdések felől, melyeknek elbírálásakor az állam illetékes szervei és később az üggyel foglalkozó történészek tévesen jártak el (vö. Gociman 1929. 32-33. old.; D. Sandru 128-131. old.), illetve megfeledkeztek:

1. *Moldvai foglalások a XVIII. század első felében.* Az erdőfoglalások különleges eseteinek ismertetésekor (→ III. 5.) említettük, hogy a *Csíki Magánjavak* története visszanyúlik 1725-ig, amikor is Csík-, Gyergyó- és Kászonszék ebben az ügyben a főkormányszékhez fordult (SzO VII. 1725. 318. old.).[28], [29] Mindezekből pedig az tűnik ki, hogy az *1769. augusztus havában*, a magyar koronatartományok és Törökország közt végbement országhatár-rendezés alkalmával visszaszerzett erdők és havasok *csak csíkszéki székely tulajdonosoké lehettek* (KU 1932. IX. 17.). Alaptételünk lényegét a mottóban is összegeztük, igazságát pedig az erőszakos moldvai foglalások előtti tulajdonosok leszármazottainak sikeres birtok-jogigény elismertetései is bizonyították.[30] Végül, magának a *„revendikált"* szónak *visszakövetelt* jelentésére is fel kell hívnunk az olvasó figyelmét.

2. *II. József császár 1783. évi május hó 27-én kelt 3 680. szám alatti elhatározása.* Ezzel elrendelte, hogy a visszacsatolt területek *„egyedül a határőrkatonaság használatára és javára engettessenek át"* (*Pál előt.* 5. old.). A határozat nemcsak a székely határőri katonaságra vonatkozott, hanem például a II. volt naszódi román határőrezred katonáira is. Ez utóbbiak leszármazottainak birtokát azonban 1923-ban nem kobozták el azon a címen, hogy 1783-ban ezeket a területeket a császár csak használatba (haszonélvezetbe) adta, és semmiképpen sem teljes tulajdonba. Ez az *egyenlőtlen elbánás* hathatós érvnek bizonyult a Népszövetség előtt a csíki határőrvagyon elkobzása miatt benyújtott panasz – a csíki székelység számára végül is elfogadhatatlan eredménnyel zárult – elbírálása során.[31]

3. A revendikált havasok *1783 és 1851* közötti története kezdeti szakaszának jelentős eseményei, az egykori székely határszéli tulajdonosoknak volt birtokukhoz való joguk iránti érvényesüléshez kapcsolódnak (*Endes* 237. old.).[32] A jogigények bizonyítását megnehezítette, hogy a revendikált havasokra vonatkozóan *királyi adományozásról szóló okiratok* nem lehettek, mert ilyeneket a király a Székelyföldön nem adhatott. Vö. I. 2. is, mely arról szól, hogy a *közhatár* – a visszacsatolt erdők és havasok is ilyen területek voltak – a helységbeli régi telkek járulékát képezték. Később, az 1809. május 16-án tartott *gyras* (széki köz-) gyűlésen, a szék kérte a szóban forgó birtoknak a régi tulajdonosok részére történő visszaadását (*Endes* 239. old.), mindezzel igazolva azt, amit a tárgyalt kérdéssel kapcsolatosan *alaptétel*nek neveztünk (KU 1932. IX. 17.).

4. *Az 1848/49-es helytállás megtorlása. Orbán Balázs* szavait idézve „a nemzet szent ügye mellett" történt kiállása a székely határőri katonaságnak vagyona – ideértve a *ruházati és lóbeszerzési pénzalapokat* is – elkobzását jelentette. 1851-ben pedig maga I. Ferenc József rendelte el az összes erdélyi és bánáti határőrezredek felosztását. A revendikált birtoknak a későbbiek folyamán végül is *Csíki Magánjavak* néven ismert része ekkor 70 096 k. hold volt, melyből 1 160 k. hold szántó, 5 515 k. hold kaszáló, 11 417 k.

hold legelő és *52 004 k. hold erdő.* (*Pál előt.* 9. old.) (→ Szfj. 2.2.1.) Ennek a vagyonkomplexumnak kincstári tulajdonba történő adásának oka tehát a csíki határőrkatonaságnak egy „lázadás"-ban való részvétele volt.

5. *I. Ferenc József* magyar király *1869. év február 16-án* kelt elhatározása során *visszaadás* és nem adományozás történt (*Pál előt.* C. melléklet, melyben a király *„visz - szaadni rendelem"* szavai döntő jelentőségűek).

b) A vagyonközösség 1869 és 1918 közötti kezeléséről

Amint már említettük, annak köszönhetően, hogy a *Kis-Beszterce Bélbortól tutajozható volt* – ami egyben a keleti piaccal való kapcsolatot is jelentette –, *„a Gyergyai revindikált rész"* (az ingatlanok itt Bélbor, Holló, Tölgyes és Békás községek közvetlen szomszédságában feküdtek, és 1880-ban az adótelekkönyvben 60 351 kh 237 négyszögöl összterülettel szerepeltek, ÁLvt Cs. 78. 51.) *jövedelmező* volt. Ezt bizonyítja *„a számadás 1880. év végével"* című fennmaradt feljegyzés is, mely szerint ekkor a tiszta jövedelem 31 745 forint 94 krajcár volt, *melyből 17 489 forint 97 kr-t irányoztak elő nevelési célokra* (ÁLvt Cs. 78.51.)[33]

Mielőtt azonban arra a kérdésre válaszolnánk, hogy a birtokkomplexum mennyiben felelt meg az *1897. évi alapszabály*ban lefektetett alábbi követelménynek („Csíkmegye területén a földművelés, kézmű, gyáripar, bányászat, kereskedelem és népoktatás ügyének előmozdítása"), ismét meg kell említenünk a Székelyföldet minden szempontból, rendkívüli mértékben igen sokáig sújtó – és még napjainkban sem megoldott – *vasúttalanság* problémájáról[34], a *tutajkereskedésből* származó szerény jövedelem okáról és a *hatalmas erdőeladásokból* befolyt pénzösszeg célszerűtlen felhasználásáról.

A majd mindent megoldó *„vasút"*-ra várva – ami végül is a *Tölgyesi-szoroson* sohasem épült meg – a Javak megyei illetékesei és a *tölgyesi kezelőség* az itt folyó *tutajkereskedelmet* a külföldieknek átengedték, „kik jó előre és jó olcsón vásárolják be a néptől" – a **31. táblázat** egy ilyen „nép"-nek tekintett kisvállalkozó favágatási engedélyét mutatja be – „a fakészletet, s azt elszállítva, a nyereményt zsebre vágják." (*Orbán* II. 131. old.)

A *ns Csíkszék közönsége* erdeiben később – mikor tévesen *„Csíkvármegye Magánjavai"*-nak nevezték, holott köztudott volt, hogy vármegyének „magánjavai" nem lehetett –, az ún. *Székely körvasút* közeledtére[35] *hatalmas erdőeladások*ra került sor, ami végül is ugyancsak jövedelmet jelentett. Volt miből eladni, hiszen *Bedő Albert* adatai szerint (*Bedő* 1896. IV. k. 394., 395., 406-407. old.) az 56 007 k. hold üzemtervezett erdő – 5 üzemosztály Gyergyóban 46 322 kh kiterjedéssel és 3 Alcsíkban 9 685 kh terjedelemben – *évi fahozamát* (növedékét) *86 000 m^3*-re becsülték, ami mintegy *évi félmillió* korona bevételt jelentett. (Az egész erdőgazdaság fakészlete pedig körülbelül 6 millió m^3 volt.) **(32. táblázat, 33. táblázat.)**

Forrásaink (*Endes* 480. old.) szerint „Csík vármegye magánjavai az 1900-tól 1913-ig terjedő 13 év alatt *21,15 millió* koronát vett be erdő-eladásokból". Hatalmas összeg, melynek nyilvánosságra hozatala – a székelykérdéssé dagadt ügy kiteregetése 1938-ban – azt sejteti, hogy a neves szerző is azok pártján állt, akik már 1906-ban így fakadtak ki: „Pénz van [...] bőven és mégis a *kivándorlás* soha ekkora mértéket nem öltött, mint 1904-ben és 1905-ben [...] *az erdő eladásokból származó vagyont ipari vállalatokba kellene fektetni"*. (Mkikj 1906. 17. old.) (→ VI. 11. is)

Stabil ipari vállalkozások létesítésére gondolt Vitos Mózes is, amikor látva azt, hogy a csík megyei *fenyőfűrésztelepek* haszonélvezői – a beruházó tőkésekkel egyetemben – a gombamódra elszaporodó *pénzintézetek* lettek, és nem a közerdők tulajdonosai: a nép, Csík megye közönsége. Kifakadását az általa szerkesztett *Csíkmegyei Füzetek*-ben *(Vitos)* így összegezte: „Ha nem vagyunk képesek jobb jelent teremteni magunknak, nem is vagyunk jobbra méltók."[36], [37]

A jobb jelenre és a boldog jövőre gondolhatott 1901-ben *Krippel Móric,* a gyergyószentmiklósi erdőgondnok, későbbi egyetemi tanár (Szefj. 11; → VI. 10.) is, amikor az előzőleg már ismertetett írásában (Erdély, 1901. 82-83. old.) véleményét a *pénzintézetek* (bankok, takarékpénztárak) kettős káros tevékenységéről – nem ipari beruházásokba fektették az erdőeladásokból származó tőkét, hanem magas kamatra kiadták a „nép"-nek, ki aztán azt felélte – így örökítette meg: „Legközvetlenebb baja a székelységnek nem annyira az olcsó, mint a *könnyű hitel.* Az erősen megszaporodott pénzintézetek könnyen adnak pénzt, *de drágán,* s ha a törlesztés elmarad, nemsokára szól az árverés hangja."

Végül a birtokkomplexum első világháború előtti történetére vonatkozóan – dr. Pál Gábor kéziratban maradt dolgozatára *(Pál előt.)* hivatkozva – meg kell említenünk, hogy létezett egy *első egyenlőtlen bánásmód* is. (A második 1923-ban ment végbe, amikor egyedül csak a Csíki Magánjavak elkobzására került sor.) Az első esetben ugyanis az állam Csíkban megelégedett a csak szerény jövedelmet biztosító „lábon való eladás" feltételeinek biztosításával (előzetes üzemtervezés és fatömegbecslés munkálatainak elvégzésével), de az erdők feltárásával és korszerű fűrésztelepek létesítésével már nem tette lehetővé, hogy a kitermelt fatömeg feldolgozásából és értékesítéséből befolyó már tetemes *ipari és kereskedelmi haszon* is a csíki vagyonközösség jövedelme legyen.

Ezzel szemben az 1890: XIX. tc. a *44 naszódi volt román határőrközség egyesített erdőségeinek üzemi kezelésére* külön e célra egy erdőigazgatóságot létesített, mely egymás után építette meg „a *borgóbesztercei, dombháti, dézsi, Bánffy-telepi, romulii, valea-marei, dornavölgyi* és *kisilvai gőzfűrészeket,* melyeken maga dolgoztatta fel a vágásra került faanyagot. A folyókat tutajozásra, a patakokat faúsztatásra rendeztette be, iparvasutakat építtetett [...] Mindezen célszerű beruházások megtervezésére és megvalósítására a *44 határközség* közös szerve képtelen lett volna. E községek csak az eladásra kerülő fatömeg tőárát kapták volna meg [...]" (*Pál előt.* 60. és 61. old.)[38] (Vö. *Venczel* 1944. 13-19. old.)

Száz év távlatából jogosan kérdezzük: ami *Naszód*nak sikerült, a *Csíki Magánjavak* erdeiben miért nem valósult meg? A válasz keresésében úgy gondoljuk, hogy a *vasúttalanság* és a Kis-Beszterce vidékén a *tutajkereskedelem*nek az átengedése a külföldiek javára csak egy része volt a bajok okának. Az, hogy a *Csíki Magánjavak* csak részben felelhetett meg az 1869. február 16-án megfogalmazott elvárásoknak, annak fő oka a vezetőségének tehetetlenségén kívül az akkori kormányok közömbössége volt az ún. *székelykérdések* iránt. (Az ipar-, kereskedelem- és földművelésügyi miniszterek gyakori cseréje következtében a szé elység súlyos gazdasági helyzetét és annak okait, a szükséges intézkedéseket a kormányok – feltehetően – a követelményeknek megfelelően nem is ismerték.) Mindezekhez pedig – amint már említettük – hozzájárult a székelységnek legnagyobb „rákfené"-je: *mindig is szellemi exportra rendezkedett be,* ami azt is jelentette, hogy hiányzott a vizsgált időszakban a szülőföldhöz hűséges, kellő számú műszaki-közgazdasági felkészültségű értelmiségi réteg. (Vö. Székelyudvarhelyi főreáliskola. III. 8.)

Napjainkban az *újratermelésre képes erdő* – ha a múlt hibáiból okulva a nyersanyagforrásával és a jövedelméből eredő tőkével takarékosan és ésszerűen bánnak –, a romániai magyarság gazdasági versenyképességének támasza lehet. Természetesen ehhez az államnak méltányos, az *esélyegyenlőség*et biztosító *erdőbirtok-politikát* kell folytatnia, elsősorban egy kedvező *birtokviszony* kialakulása érdekében.

c) „Genfben hétízben jártunk el együtt"

Dr. Pál Gábor szavaira emlékezve, az ő és *dr. Balogh Artúr* emlékének adózva zárjuk történeti áttekintésünket.

1929 és 1936 között a Csíki Magánjavak ügyét a *Népszövetség* többször tárgyalta, 1934-ben – a román hivatalos közlöny ez évi 162. számában kihirdetett – törvény is született a *Nemzetek Szövetsége* által hozott gyakorlati megoldás megvalósítására. Ennek végrehajtására azonban nem került sor. Ami természetesen nem azt jelenti, hogy a két politikus sorozatos genfi tárgyalásai feleslegesek lettek volna.[39]

A hétéves szövevényes ügyet ugyanis *legnagyobb közbirtokunk* történetének az az emlékezetes momentuma előzte meg, amikor 1923. december 27-én a képviselőházban a földművelésügyi miniszter – az összes pártok tapsa közepette, válaszolva a Csíki Magánjavak egykori vezetősége által benyújtott memorándumra – „felséges hazafias cselekedetnek" tüntette fel a birtok kártalanítás nélküli elvételét. A *Népszövetség döntése* azonban nem igazolta a kormánynak ezt az elfogult minősítését, és a későbbiekben ez a genfi határozat erkölcsi alapját képezhette az 1946-ban hozott 765. számú törvényerejű rendelet kibocsátásának, a közvagyon részleges visszaadásának. Napjainkban pedig biztatást jelent az egykori székely közbirtokosságok újjászületése érdekében folytatott küzdelemhez. (Vö. *Mikó* 34., 35., 118-121., 304-305., 308. old.)[40]

Jegyzetek

[1] → III. 3., *Páll Albert*nak a *Székely Kongresszus*on elhangzott állítását, ami az egykori székely közerdők szabad használatára vonatkozott.

[2] A széki erdők közül *Aranyosszék szabad erdei*re vonatkozóan viszonylag bőséges történeti anyag áll rendelkezésünkre. (Pl. SzO II. 52. old., melyre *Orbán Balázs* is hivatkozott. *Orbán* V. 122. old.) Legtöbbet azonban *Tagányi*nak köszönhetően tudunk a „szék közös erdei"-ről, és éppen azokról, amelyek Aranyosszékkel kapcsolatosak: *EO I.* 439; 447; 621; 648; 663; 674-696. *EO II.* 412; 812-814. és *EO III.* 443-453. old., amit a *Corpus I*-ben megtalálható Aranyosszéki Constitutio 1728 egészít ki. A székelyföldi erdészettörténet iránt érdeklődő olvasó pedig mindezek összefoglalását *Imreh István* egyes írásaiban találhatja meg (*Imreh* I., 1976., *Imreh I.*, 1979. 19-22., 288-289. old.)

[3] „[...] azonban a polgári hatóság ily őrködését – itt *Orbán Balázs* Aranyosszéknek az irtások betiltására vonatkozó 1729-ben hozott intézkedésére utal – eredménytelenné tette a jogtiprásban mindig örömét lelő *katonai kormányzat*, mert ahogy Aranyosszék havasalji falui, *Bágyon, Hidas, Mohács, Dombró, Csákó* és *Örményes* lakói a határőri székely huszárezredbe 1764-ben bevonattak, hogy az erőszakosan feladott fegyver viseléséhez kedvet adjanak: *1766-ban* Jellachits nevű ezredesük és Majershaim nevű

őrnagyuk engedélyt adott a *szék szabad erdeinek elfoglalása és tetszésük szerinti használatára"* (*Orbán* V. 10. old.).

[4[„Legtöbb helyen 2-3 érdekcsoport felváltva vezeti és kezeli a vagyont [a közbirtokosságokat], az ellenzékben levő csoport pedig csak akadályozni igyekszik, még a *közérdekkel* szemben is, a vezető csoport működését..." (*Vámszer* 1938. 60. old.).

[5] [Marosszék] „Ez erdőségek 24 332 k.hold kiterjedésűek s bár fele részben a szováthai határba osztattak be, ezért azok mégis *Marosszék közös tulajdonát képezik, miért Székhavasának is neveztetnek"* (*Orbán* IV. 15. old.).

[6] Vö. *Imreh I.*, 1983. 149-150. old.

[7] Az 1886. év végéig elkészült és a havasbirtok erdeire vonatkozó *erdőgazdasági üzemterv* négy üzemosztályból állt: *A. Iszujka* üo. (K. Remete, Selye, Szováta és F. Közér között). *B. Bükk* üo. (Szováta vize, Sebesd vize, Sik patak, Ruta patak, Juhod vize völgyében). *C. Fenyő* üo. (a Bükk üo. felett). *D. Véderdő* üo. (Benkő Károly az A. üzemosztályt „második és kisebb Marosszéknek" nevezte.) (ÁLvt Mvh. 115.224.) A csak 1892-ben jóváhagyott rendszeres gazdasági üzemtervet megelőzően, még 1877-ben az „Ős Marosszék Székely birtokossai havasának törzskönyve" a 10 207 k.hold *összes bükk állományt 9 fő osztályra* osztotta: „I. Szovátavize verőfénye 1 879 k.h. II. Szovátavize észka 889 k.h. III. Sebesd verőfénye 823 k.h. IV. Sebesd észka 2 067 k.h. V. Sik patak verőfénye 455 k.h. VI. Sik patak észka 1 070 k.h. VII. Juhod verőfénye 1 711 k.h. VIII. Juhod észka 1 090 k.h. IX. Iszujka 223 k.h. *Összesen:* 10 207 k.h. *Fakészlet:* 472 340 normál öl vagyis 100 ^{c} [*normál öl* = 100 köblábat tartalmazó öl, 100 x 0,316 m^3 = 3,16 m^3. Vö. EZsn 1914. 115. old.], mely tészen 1 464 254 tömör köbmétert." (ÁLvt Mvh 115.27.) A *fenyvesek* 3 391 k.hold kiterjedéssel szerepeltek az említett *törzskönyvben;* évi és k. *holdankénti növedékét* 0,707 normál ölre becsülték; fakészletét pedig 171 166 normál ölben állapították meg (uo.).

[8] *Jakab Elek* munkájából az alábbi idézeteket tartjuk szükségesnek kiemelni, mégpedig az *eredet*re vonatkozóan: „[...] Marosszék nemes székely birtokosainak ezen havashoz való tulajdonjoga a székely-nemzetnek e hazában *székfoglalás*a idejéből származván, azt oklevelileg kimutatni nem lehetett [...]", és ami az önkormányzatra vonatkozó egykori megítélést illeti: „Sokat tett e közvagyon pusztulására az is, hogy a szék hosszasan vonakodott havas-felügyelőinek számadását a kir. főkormányszékhez felküldeni, azt állítva, hogy az *autonomiáját* sérti."

[9] *Marosszék-közhavasa* címen 1873-ban telekkönyvezték a marosszéki „127 község székely nemes birtokossai"-ra a birtokot (*Jakab* 1877).

[10] A „Társas czég-jegyzék. V. kötet" (ÁLvt Mvh) tanúsága szerint 1877. jan. 9-én a birtokot „Ősi Marosszék területén fekvő havasok székely nemes birtokosainak *szövetkezete"* címen, 360. számon jegyezték be.

[11] A Bedő-féle erdőstatisztika szerint Maros-Torda megyében 10 000 k.holdon felüli erdőbirtok 1885-ben 8, 1896-ban pedig 7 volt. (→ 23. táblázatot is.)

[12] 1885-ig, az ideiglenes üzemterv elkészítéséig, ezen erdőkben a gazdálkodás előre megállapított terv nélkül folyt. (ÁLvt-Mvh. 115. 370.)

[13] Egy 1866-ban kelt tudósítás szerint (*Balogh József:* Marosszék havasa. SzL 1866. 30-31., 35-36. old.) 1800-ig Marosszék havasának „külön felvigyázója, ezen czim alatt nem volt". A *„havasinspector"* kötelességeiről pedig ismét *Jakab Elek* dolgo-

zata (*Jakab* 1877) tájékoztat. Az inspektor *9. feladatát* az alábbiak szerint állapították meg [1797 után]: „9/ a havas az egész szék közönségének *allodiális* [majorsági] *helye,* tehát minden székbirtokosnak szabad marhát díjfizetés mellett ott *legeltetni,* de magának *foglalni* abból senkinek semmit nem szabad, ha valaki ilyet kísérel meg, az inspector büntetés végett jelentse az *alkirálybírónak.*"

[14] Ősi Marosszék területén fekvő havasok nemes székely birtokosai szövetkezetének *alapszabályai.* Mvh 1879. (Az alapszabály tíz fejezetből és 35 paragrafusból (§) állt. → [16]

[15] Deák Lajos: Ősi Marosszék havasa. SzEKN 1882. 42. old.

[16] Az ősi marosszéki nemes birtokosság havassának kezelési *alapszabályai.* Mvh 1883.

[17] Egy *alispáni jelentés* 1901-ből a vizsgált erdőbirtok tulajdonosaként ismét „a volt Marosszék közönségé"-t adta meg. (ÁLvt Mvh 48.1075.)

[18] A birtok tulajdonosának megjelölése továbbra is eltérő módon történt. Az *AjMT 1903*-ban pl. a havasgazdaságot tárgyaló *Havasügy* fejezet bevezető mondatának első szavai ezek: „Az *Ősmarosszék* 127 községe egyeteme [...]" [69.].

[19] *Barabás Endre:* Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely törvényhatósági joggal felruházott és szabad királyi város közgazdasági leírása Bp. 1907. Tanulságosak Barabásnak azok az adatai is, melyeket a havasgazdasággal összefüggően közölt: „Az *erdészet*tel kapcsolatban kell megemlékeznünk *Maros-Torda vármegye törvényhatósága által kezelt azon közös erdőről,* melyet közönségesen *Ősmarosszék havasa néven ismernek.* Ez a közös erdő az *1876 előtti Marosszék* 127 községének képezte birtokát, s ma is, bár *az egész megye törvényhatósága kezeli,* mégis a 127 régi marosszéki községnek képezi csak *egyetemleges vagyon*át, melynek jövedelme is csak e 127 község egyetemét, illetve közönségét kizárólag érdeklő közművelődési célokra fordítható a következő aránykulcs szerint: 25% tudományos, 25% iparügyi, 25% közgazdasági és 25% humanisztikus célokra" (83. old.)

[20] 1885-ben Maros-Torda megyében az erdők *kataszteri tiszta jövedelme* holdanként 17 krajcár volt. *Marosvásárhely* sz. kir. város esetében pedig 174 kr (*Bedő* 1885.). Ezzel szemben a vizsgált 13 598 kh közerdő holdankénti kataszteri tiszta jövedelme 1884 és 1886 között évente a 3 kr-t alig érte el. (A kataszteri tiszta jövedelmet a telekkönyvben tüntették ki és a földadó alapjául szolgált. PNL X.1895. 261. old.)

[21] 1891. évre vonatkozó levéltári adataink (ÁLvt Mvh 115.322.) szerint ekkor a havasbirtok építkezéseinek értéke 3 042, az ingóságoké 594,76 frt volt, a leltári szaporodás az utóbbi 8 évben – azaz 1884. július elsejétől 1891. dec. 31-ig – évenként 22,72 frt (1888-ban) és 227,70 frt (1885-ben) között változott. Vagyis az alacsony jövedelem (legalább) kevés beruházást igényelt! Érdemes továbbá arra az adatunkra is felfigyelnünk, hogy miközben a viszonylag sikeres 1891-ben a 15 556 kh és 799 négyszögöl kiterjedésű havas 1 574 frt és 39 kr tiszta jövedelmet eredményezett, az 1892-ben megnyílt *Marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola* költsége az 1895-1904. időszakban évenként átlagosan 47 884 korona, azaz 23 942 forint volt.

[22] A Marosvásárhelyen megjelenő *Marosvidék* 1895. évfolyama 203. oldalán jelent meg *„Marostorda vármegye alispánjától"* – a Volt Marosszék közönsége tulajdonát képező erdők vagyonkezelőjétől – az alábbi, a havasbirtok erdészettörténetére vonatkozó kivételesen értékes hirdetés: *„Makk-eladás. A szovátai határban* fekvő s Ma-

rostorda *vármegye kezelése* alatti *marosszéki havasi birtokunknak* 10 000 hold bükkszáll erdő területén az idei s középen felül álló bükk-makk termést, *3 táblára* felosztva a területet, versenytárgyalás útján a legtöbbet ígérőnek kihasználás végett kiadom. A táblák a következők: *I-ső tábla:* Sik-patak, Nagy Sikbércze, az ezen keresztül vonuló Fenyőkopacz-útja és a parajdi határszél közötti terület. *II-ik tábla: Sebesdpataka* a *vízfogóig,* a Tekenyős mezőn fel a Cserepes-kőig vezető él-út és az I. tábla közötti terület. *III-ik tábla:* a II-ik táblától északra a *kincstári határszélig* terjedő terület és Szakadát mellett Iszujka erdőrész. Egy-egy tábla legkisebb ajánlati összegéül 340 forintot állapítottam meg. Ajánlatok táblaként teendők. Kivevő csak is *a volt Marosszék területén bíró egyének sertéseit makkoltathatja,* s köteles leend minden ily birtokosnak sertését darabonként 40 krajczárnál nem magasabb díjért a kivett területen makkra bocsájtani."

[23] *linea:* vonal, a hüvelyk tizenketted része;
zoll: hüvelyk, *bécsi* hüvelyk = 2,6340 cm (1874. évi VIII. tc.)
láb: 0,31608 m (1874. évi VIII. tc.)

öl	*láb*	*hüvelyk*	*vonal*	*pont*	*méter*
1	6	72	864	10 368	= 1,8965 m
	1	12	144	1 728	= 0,3160 m
		1	12	144	= 0,0263 m
			1	12	= 0,0023 m

köbláb: bécsi köbláb = 0,0316 m^3 (1974. évi VIII. tc.)
köböl: bécsi köböl = 6,8221 m^3; 0,1466 bécsi köböl = 1 m^3 (uo.)
1 bécsi köböl = 216 bécsi köbláb
mázsa: bécsi mázsa = 56,006 kg (uo.); méter mázsa = 100 kg
1 bécsi mázsa = 100 font

[24] „[...] melyre a *nyárádszeredai járásbíróság telekkönyvében* a 127 község nevének bírói ítéletek alapján külön-külön való feltüntetésével van a *közös tulajdonjog* bejegyezve. A községeket egyenként mintegy 123,3 kat. hold *eszmei hányad* illeti meg, mely hányadnak minden község önálló tulajdonosa" (*Pál* 1923. 48. old.)

[25] *Dr. László Dezső:* Az erdőgazdaság problémái, különös tekintettel az erdőkisajátításokra. GSK 1926. 92. old.

[26] „Ezt az *önrendelkezési jog*ot még a század elején egy magyar törvény vette el és utalta át a közbirtokosság ügyeinek intézését végző Maros-Torda megye hatáskörébe" (SzSz 1946. III. 20. old.).

[27] Sajnálatos ténynek kell tekintenünk azt, hogy a Kolozsvárt 85 éves korában elhunyt dr. Balogh Artúr ny. egyetemi tanárnak, a Csiki Magánjavak érdekében folytatott állhatatos és szakavatott tevékenységének megörökítése a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon B. 1981-ben megjelent életrajzából hiányzik. *Dr. Pál Gábor* példamutató életútjának a nagyközönség és az utókor számára történő bemutatásával pedig szülőföldjének értelmisége – egy monográfia megírásával – még mindig adós.

[28] Majd 1728. aug. 30-án tartott gyűléséről adott követi utasításában, a csíkszentmártoni Saj nevű havasnak *elfoglalásáról* tettek panaszt, kiegészítve azzal, hogy a „Bordának is egy részét hasonlóképpen jurisdictiójuk [hatalmuk] alá vették [...]". (SzO VII. 1728. 337. old.) Ugyanscak a *Székely oklevéltár* VII. kötetében olvashatjuk az

1729-ből származó alábbi történeti adatot: „Mind Csíkban, Gyergyóban és Kászonban az moldvai szomszédok havasainkba igen beharapóztak" (342. old.)

[29] *Benkő Károly* Kolozsvárt 1853-ban megjelent csíkszéki monográfiájában (II. k. 161. old.) a *foglalások*kal kapcsolatosan szintén tájékoztatta olvasóit.

[30] 1813. évi október hó 29-én 2825. sz. udvari rendelettel Bereck, Ozsdola, Csomortán, Almás, Lemhény, Nyujtód, Sárfalva és Szászfalu községek birtokosságának és a báró Szentkereszty családnak jogigényét ismerték el, ezzel az 1769. év előtti birtoklás mint tulajdonosi jogcím tényként elfogadást nyert (*Pál előt.* 7., 16. old.)

[31] Az összes volt *18 határőrezred* kötelékébe tartozott határőr-családok közül egyedül a csíkmegyei székely családok veszítették el óriási értékű közös vagyonukat, amint láttuk, teljesen törvénytelen módon. (Háromszéken a visszacsatolt havasokat még 1864-ben régi tulajdonosaiknak legfőbb elhatározással visszaadták – *Pál előt.* 16. old. –. A Háromszék- és Udvarhely megyében volt huszárcsaládokra eső vagyont pedig 1879-ben egymás között felosztották, és az így kapott pénzt felélték. KU 1932. IX. 17.)

Az *agrárkomité határozatának főbb indokait* a román szakirodalom (*Gociman* 1929. 32-33. old.) így összegezte: 1. A határkiigazítás során a kérdéses hegyek (havasok) az osztrák állam (kincstár) tulajdonába kerültek. 2. 1783-ban ezeket a területeket csak használatba (haszonélvezeteb) adták, és semmiképpen sem teljes tulajdonba. 1851 és 1869 között ezt a haszonélvezeti jogot visszavonták, és az állam tulajdonjogának fenntartásával „csak egy császári kegy folyamányaképpen" adták vissz. 3. A román állam mint a magyar állam szuverenitásának jogutódja – a magyar állam utódállama –, a „szukcesszió jogán" a Csíki Magánjavak jogos és egyedüli tulajdonosa. (Még akkor is – kérdezzük a történtek után 69 évvel –, ha ezt a vagyonállományt a magyar állam soha tulajdonának nem tekintette, és mint ilyent az állami ingatlan vagyonokról vezetett törzskönyvben nyilván nem tartották? Azt a birtokot, melyet 1869 és 1923 között a jogosult határőrcsaládok leszármazottai – jóváhagyott alapszabály szerint – autonóm joggal, mint korlátlan tulajdonosok kezelték.)

[32] 1784-ben a *revendikált havasoknak* az első gyalog székely határőrezred által történő birtokbavétele megtörtént. Néhány évvel utána, a katonai ruházat egyformaságának biztosítására megalakult a *Ruházati alap.* A *Lóbeszerzési alap*ot pedig a székely huszárezred az 1804. év körül hozta létre, és kizárólagosan a huszárcsaládok befizetéséből létesült.

[33] A befolyt jövedelem felhasználására vonatkozóan hivatkozhatunk *„A havasi javak Igazgatóságának"* 1899-ben a tölgyesi *„Kezelő Hivatal"*-ához intézett arra az utasítására is, mellyel elrendelte: „a Csíkszeredán felállítandó járványkórház építési költségére a *kezelőség* pénztárába befolyt jövedelemből 4 757 forintot a *megye alispánjának* küldjön be" (ÁLvt Cs. 78.83.).

[34] Az *Erdészeti Lapok* 1874. évi évfolyamában *Cseh Károly* a *keleti vasút* északi vagy marosvásárhelyi ágának, a romániai vasutakhoz csatlakozó vonalát Marosvásárhely–Szászrégen–Borszék–Tölgyes-szoros irányába javasolta, felhíva a közvélemény figyelmét arra, hogy Gyergyótölgyesen „évenként legalább 10 000, részint épületfa, részint pedig deszka *tutaj* megy ki Gyergyóból [...], melynek átlagos árát 120 forintra véve, ez is 1 millió 200 ezer forintra rúg." (Toplicza, Borszék és Tölgyes faipara. EL 1874. 92-93. old.)

[35] 1897-ben Csíkszeredáig, 1905-ben Dédáig, 1907-ben Gyergyószentmiklósig ért el a vasút, míg a Déda-Gyergyószentmiklós közötti szakaszt 1909. november 28-án adták át a forgalomnak (Mkkikj 1909. 86. old.).

[36] A kérészéletű, erdőpusztító, maguk által semmi mást, csak tarra vágott hegyoldalakat hagyó *fenyő fűrésztelepek*ből Csík megyében 1898-ban 7, de 1906-ban már 18 volt. (A Magyar Korona Országainak gyáripara Bp. 1901 és 1911.)

[37] A *csíki pénzintézetek* nyeresége 1911-ben 1,8 millió alaptőke mellett 1,127 millió korona volt, ami 63,7%-os nyereségnek felelt meg (*Endes* 480. old.). Ilyen mértékű kamatozás mellett érthető, hogy a pénz nem a nép ezreinek munkát és életet adó ipari vállalatokba fektették (Mkkikj 1908. 16. old.).

[38] Az 1926-ban létesített *„Regna"* Rt. helyett, miután e vállalat működése következtében több mint 214 millió lej veszteség keletkezett, a minisztertanács javaslata alapján az 1890. évi XIX. tc. rendelkezései szerint történő erdőkezelést állították vissza (*Pál előt.* 61. old.).

Az új *„Regna"* 1935. május hó 4-én alakult meg, és működött 1940-1944. között is. Tiszta jövedelme 1941-ben 435.852,31 pengő volt, amiből többek között a „Tribuna Arealului" című kolozsvári román napilap és a „Saptamana" című besztercei román hetilap támogatására került sor (*Venczel* 1944. 18. old.).

[39] A törvény a hivatalos közlöny 1934. évi 162. számában jelent meg, és 11 629 k.hold (6 704 hektár) értékét vesztett, rontott erdő és legelő visszaadását – más kisebb jelentőségű követelés teljesítésén kívül – rendelte el. (Például az állam magára vállalta a Csíki Magánjavak régi nyugdíjasai jogigényének rendezését.) A kikötött feltételeket – a javak képviselete minden egyéb vagyoni igényről le kellett volna mondjon – a vagyonközösség képviselői nem fogadva el, végül is nem került sor semmilyen megegyezésre. (Amit már elhárítatlan nehézségek is indokoltak.)

[40] A *Csíki Magánjavak* területi adatai az 1946-ban kibocsátott 765. számú törvényerejű rendelet végrehajtásának következtében az alábbiak szerint alakultak (*László,* 67. old.):

	kat. hold	*hektár*
erdő	27 786,32	15 991,02
legelő	2 038,93	1 173,40
szántó, kaszáló	742,15	427,10
terméketlen terület	162,46	93,49
összesen visszakerült:	*30 729,86*	*17 685,01*
Az 1923-ban kisajátított területből 1946-ban sem került vissza a Csíki Magánjavak tulajdonába:	32 368,52	18 628,44
összesen:	*63 098,38*	*36 313,45*

A 30 730 k.holdnyi birtokállomány – nagyrészt erdő – eredményes kezelését az 1947. december 31-i *mérleg* bizonyítja (*László,* 76. old.):

aktív vagyon	*stabilizált lejben*
1. készpénz	282 708
2. részesedések	363
3. folyószámlai adósok	1 489 762
4. blokált letétek	62 410
5. árukészlet	5 138 793
6. berendezés	736 702
7. rakottyási fűrészüzem	1 955 500
8. épületek és telkek	6 601 723
9. erdő és legelők	19 616 760
10. átmenő aktívák	1 287 874
összesen:	37 172 595

passzív vagyon	*stabilizált lejben*
1. tőke	26 768 177
2. bankhitel	4 183 113
3. folyószámla követelések	3 015 275
4. átmenő paszívák	2 888 268
5. tiszta eredmény	317 762
összesen:	37 172 595

(Az aktívákból, illetve az eredményből hiányoznak a *jóvátételi szállítás*ok. Megjegyezzük tovább azt is, hogy az 1947. év folyamán a *Csíki Magánjavak* a *Sovromlemn*nel termelési szerződésbe lépett.)

A vagyonközösség 1948. évi tevékenysége a fentiek többszöröse volt: májusban már *négy erdőkitermelési kirendeltség*gel (Csíkszereda, Gyimesközéplok, Vasláb, Maroshévíz) és *7 fűrészüzem*mel (1 saját és 6 bérelt), összesen 13 keretfűrészgéppel dolgozott. A vagyonkomplexumot az 1948. június 11-én bekövetkezett *államosítás* csak később érintette – jogilag úgy kezelték, mint a naszódi és a karánszebesi volt határőrezredek vagyonát –, *megszűnése* pedig lényegében 1948. október 14-én ment végbe, amikor a Csík megyében is már előzőleg megalakult Állami Fakitermelő és Fafeldolgozó Vállalattal (az IPEIL-lel) összevonták (*László* 79. old.).

VI. A székelykérdés és az erdő

„[...], mint régebben, mikor még ha birtokát elárverezték is, végső menedékül megmaradt a közöshöz való jogosultsága. Ha keresményéből egy pár marhát tudott szerezni, *a közös erdő és legelő használatában újra lábrakapott.*" (*Bartalis Ágost,* 1901. *Endes* 403. old.)

1. Megoldatlan problémák sokasága alkotta a székelykérdést

Amint az az előbbiekből (Szefj. is) kiderült, *székelykérdés*en nem a székelység honfoglalása körülményeinek a tisztázását értjük, hanem azon megoldásra, elintézésre váró dolgok összességét, melyeknek esetenkénti léte vagy hiánya az évszázadok folyamán a székelység jólétének, előmenetelének, fennmaradásának feltételei vagy akadályai voltak. Egyfelől a megoldatlanság, másfelől a kilábalásra utaló jelek jellemezték.

Hogy mikortól beszélhetünk székelykérdésről? A választ az olvasó bizonyára nem egy, elsősorban a kutatott vidék mintegy 50%-át kitevő, erdővel borított területének és az ezzel kapcsolatos emberi tevékenységnek történetét bemutató munkától várja. Ami valószínű azonban: Az erdő a székelység életében c. fejezet (Szefj. 11.) gondolatait mintegy továbbfejlesztve, az olvasó a feltett kérdésre választ a Székelyföld erdészettörténetét megismerve is kap. Mindannyiunk számára egy rendkívül szövevényes tárgykör tanulmányozása válik szükségessé, kezdve magának a kutatott terület *erdőtörténet*ének (Szefj. 1., 2.) a megismerésével; folytatva az erdő–ember kapcsolatban, mindkettejük feladatának, szerepének tisztázásával, hogy végül az *erdőgazdálkodás,* az *erdőbirtok-viszonyok* és az erdészettörténet más fejezetének tanulmányozása révén kialakuljon az a keret, amelyen belül a székelykérdés és az erdő témaköre körülhatárolható.

Mielőtt azonban sorra vennénk erdészettörténetünk azon elemeit, melyek a tárgykörrel kapcsolatosak, a székelykérdés egészére vonatkozó – nagyon is jellemző – *kifakadás*ból idézünk, mely az *Erdély* c. folyóirat 1901. évfolyamának 49. oldalán jelent meg:

> „[...] sem az 1875-ben megalakult és 86-ban [Marosvásárhelyen] *székelyföldi iparmúzeum*ot létesített *Székely Egylet,* sem a nagy szenzációval megindult *EMKE* (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) épen nem feleltek meg a hozzájuk fűzött várakozásoknak. [...] A kereskedelem és ipar fejlesztéséért alakult *marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara*[1] első akciója: egy *székelyföldi vasút* kiépítése, tehát a Székelyföld hozzáférhetőbbé tétele tárgyában, még ma sem valósult meg. A kamara egy másik tevékenysége, a gyakorlati *iparfejlesztés* sem járhatott nagy eredményekkel; az e czélra életre hívott *iparfejlesztő bizottságok* nem emelkedtek helyzetük magaslatára [...]."

Nagyapáink, dédapáink tehetetlenségért kiket okoljunk? Az *Új Magyar Lexikon* (Bp., 1962.) *„Székelyek, siculi"* szócikkének a kiegyezés (1867) utáni időkre vonatkozó ítétele: „[...] súlyos gazdasági helyzetükön a kormányok nem segítettek", mennyiben menti fel a székelységet a magatehetetlenség vádja alól? Az erdőgazdálkodással kapcsolatos feleletek megfogalmazásához könyvünk segítséget igyekszik adni.

2. A „sok" erdő gerjesztette ügyek, ellenszenv az erdővel szemben

Az Erdőtörténet c. fejezetben már megemlítettük, hogy az *erdőpusztítások* következtében már nagyon régen a Székelyföld lakosságának egy része – az 50%-os erdősültség mellett – küzdött a *fahiánnyal.* Erre utalnak többek között azok az egykori *udvarhelyszéki* adatok – ezekre az *irtás szabályozása* kapcsán még egyszer visszatérünk **(14. táblázat)** –, amelyek az erdők egyenlőtlen eloszlására vonatkoznak.

Ez a rendkívül változatos kép 1808-ból maradt ránk (EO III. 7-9. old.), és olyan körülmények között alakult ki más székely székekben is, amikor a rossz közlekedési feltételek miatt sokáig a gazdaságos szállítás hosszabb távolságon csak a *tutajozás* révén volt lehetséges. És mégis, amikor 1800. május 14-én az erdélyi főkormányszék „az *erdők pusztítását meggátló* leghathatósabb módokról" körrendeletben a székely törvényhatóságoktól jelentést kért (EO II. 711. old.), éppen egyedül Csík, Gyergyó- és Kászonszék – ahol a Maroson és a Kis-Besztercén folytatott tutajozás révén haszonnal lehetett nagy tömegben a fát értékesíteni – volt az a törvényhatóság, mely véleményét így fogalmazta meg: „így itten ellenkezőleg még abban kellene módot és útat tanálni, miként az szükség felett való és a gazdaság előmentének akadályára szolgáló erdők pusztíttathatnának" (EO II. 772-773. old.)[2]

Gyergyó *visszatérő ellenszenve* az erdővel szemben – 1784-ben már egyszer kifejtette érvelését az *erdőirtás mellett* (EO II. 511. old.) – így vált *székelykérdéssé*, mert az ellenséges érzést semmi sem indokolta: a juhászatnak Gyergyó hűvös éghajlata nem kedvezett, a szántóföldek elterjedésének pedig határt szabtak azok a helyi viszonyok, melyekről egy 1741-ben kelt követi utasítás számol be.[3], [4] (→ Szefj. 7. és 9.)

3. Az erdő tartalékföld szerepe – A közföldek elősegítették a társadalmi rétegződés elmélyülését

A XIV. század első felében már a *székelység*[5] „körében is felismerhetők a társadalmi rétegeződés jelei"[6]. A XV. században pedig a vagyon differenciálódását elősegítette a *nyílosztásokban*[7] is érvényesített egyenlőtlenség, vagyis a társadalmi rang szerinti *földosztás* – a lovas kétszer annyit kapott, mint a gyalogos –, valamint az *erdőirtások* után művelés alá vett területek hovatartozása és mértéke. (A szolgákkal és lovakkal rendelkező erősebb, gazdagabb több irtásföldhöz jutott, mint a szegény gyalogos székely, ki egymaga irtott.) A hivatalt viselők és a katonai vezetők, a saját költségükön lovascsapatot kiállítók közül kialakult vezető székely főemberek, az ún. *primorok* a közföldekből kihasították a maguk részét, és azt *magántulajdon*ba vették, miáltal gazdasági erejüket a másik két osztály terhére növelték.

Az erdő mint tartalékföld a fentiek értelmében segítette a vagyoni egyenlőtlenségek elmélyülését, egy másik *székelykérdés* kialakulását. Ehhez hozzájárultak a hatalmasok erdőfoglalásaikkal (→ 5. alfejezetet is), majd az *erdőarányosítások*nak (→ 10. alf., valamint III. 6. a) a szegényekre káros módon történt végrehajtása. Hasonlóképpen vagyoni különbségek keletkezéséhez vezettek az olyan eljárások – mint pl. amilyent a XIX. sz. elején Zalánban alkalmaztak – amikor a közös erdőből a nemeseknek 12 szekér

fát, a szabad rendű székelyeknek 6-ot, a jobbágyoknak pedig 3 szekérrel osztottak (*Imreh I.*, 1979. 61. old.)

4. Az ipar és kereskedelem hiányának egyes kezdeti okai

Amint láttuk, a vizsgált kérdéskomplexum története a messzi középkorig nyúlik. A baj, a vissza-visszatérő rossz állapot gyökere, mely kapcsolatos volt az erdőgazdálkodással, a faiparral, és a székelységet súlyosan érintette, megtalálható a hatalomnak abban a többszöri rendelkezésében is, mely például Brassó város panaszára megtiltotta Sepsiszentgyörgy városában a vásár tartását (SzO V. 42. old. Kelt Tatán 1510.).

A székelység közismert mozgékonysága és kereskedelmi tehetsége kedvezőbb feltételek közepette bizonyára lehetővé tehette volna mezővárosainak kifejlődését. Az uralkodók pártfogását azonban *Brassó* élvezte, és nehogy csak a két Jagelló-házbeli uralkodót hibáztassuk Sepsiszentgyörgy elnyomásáért, idézzük a *Székely Oklevéltár* 558. számú okirata elé írt magyarázó sorokat: „Szapolyai János erd. vajda és *székely ispán* megparancsolja Sepsi szék bíráinak, főembereinek és lófejeinek, hogy Brassó sérelmére Sepsi-Szentgyörgyöt várossá tenni s abban vásárt tartani ne merjenek. Kelt Székely-Vásárhelyen [Marosvásárhelyen] 1519. szept. 10-én". (SzO III. 207. old.) (Hasonló – a székelység érdekei ellen hozott – szöveget találunk az 577. és 580. számú oklevelek előtt is, de már II. Lajostól, Budáról, 1525. március 30-i keltezéssel, majd 1528-ból, melyet I. Ferdinánd rendelt el Prágából.)

5. Az erdőfoglalások különleges esetei – magánerdők keletkezése

Az irtott föld nem minden esetben jelentett egyben örökösen szántót, legelőt vagy kaszálót. Az erdőnek a székelyföldi termőhelyi viszonyok közepette ugyanis – bizonyos területeken – jelentős térhódítási képessége volt és van: amint az irtványok rendszeres mezőgazdasági művelése megszűnt, a terület könnyen visszaerdősülhetett. Ez volt a *magánerdők* keletkezésének egyik módja, és a székelyföldi *zavaros erdőbirtok-viszonyok* kialakulásának egyik oka, így a *székelykérdés* egy újabb összetevője is.

A magánerdők létrejöttének további forrása és egyben a vizsgált szövevényes ügyek táptalaja az *erdőfoglalások* voltak. (Amennyiben az elfoglalt erdőt valakinek sikerült 32 esztendőn át zavartalanul bírnia, azt már tőle – amennyiben földtulajdon-joggal rendelkezett – senki sem vehette vissza. Továbbá: ismeretes a *Tripartitum* [→ I. 1.] III. R. 30. c. 7. § által megfogalmazott tétel, mely szerint a jobbágy földjének csak haszonélvezője volt, mert felette e tulajdonjog a földesurat illette. Ez érvényes volt a *székely székek*ben is 1848-ig, amikor a jobbágyságot megszüntették.) És hogy az erdőfoglalók birtokéhsége hová vezetett, felelevenítjük a tatár rabságban levő uzoni Béldi Pál feleségének 1658-ból származó tiltakozását. Az idézett szöveg (SzO VI. 213-214. old.) a „befüggő csere" [beékelődő, benyúló tölgyes] *helyi szakszó* megőrzése révén még inkább maradandó értékű, és bizonyítja a tölgyerdők csíki jelentőségét is: „[...] az Kozmás felé befüggő cserének nimellik részét az kozmási megye [egyházközség] felfogta [tilalmazta] és tiltotta, nimellik részit másoknak adta, az én édes uramnak keserves rabságban létiben, honn nem létiben, mivel az én édes uram is kozmási patronus [kegyúr] [...]" (SzO VI. 213-214. old.).

Erdészettörténetünk egyik sajátos *foglalás*áról – és egyben egyik leghosszabb *erdőper*éről – *Orbán Balázs* számolt be halhatatlan munkája VI. kötetében. Ebből ragadjuk ki azt az epizódot, amikor 1780-ban a főkormányszék *Brassót* a *hétfalusiak erdeinek* mindennemű foglalásától eltiltotta. Mindez azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy 1850-ben a város, az addig a *tízfalusiak*[8] nevén volt és azok által tényleg birtokolt erdőkből 62 787 k. holdat és 600 négyszögölet a maga nevére ne írhasson. (*Orbán* VI. 104-108. old.)

Ugyancsak *Orbán Balázs* tájékoztatta olvasóit *Krizba* erdejének elfoglalásáról is (VI. 419. old.). A *birtokper* közte és Brassó között áthúzódott az 1849. év utáni korszakra, amikor is a gazdag város érdekeinek megfelelően döntöttek. A *parasztok erdőségeinek elvételét* pedig az 1791. évi XXX. tc. tette lehetővé, mely kimondta: „az erdők tulajdonjoga egyedül a földesurat illeti". (→ I. 6.)

Más természetű *foglalások*ról panaszolt Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1728-ban (SzO VII. 337. old.), melyek régebbi keletűek lehettek, mert 1725-ben is e szavakkal tették szóvá: „Ennek előtte is, sok ízekben instáltunk [kértük] az mélts. regium guberniusnak [királyi főkormányszéknek] és mélts. statusoknak [rendeknek] az *moldvaiak által elfoglalt határaink felől,* de még eddig semmi consalatiot [orvoslást] nem obtineálhatánk [nyerheténk]" (SzO VII. 1725. 318. old.). (Ezzel a székely oklevéllel veszi kezdetét az egykori *Csíki Magánjavak* erdőgazdaságának története, melyet könyvünk egy külön alfejezete ismertet. → V. 3.)

6. A Maroson folytatott tutajozás

Kevés jelentősebb és egyben kockázatosabb vállalkozása volt az egykori gyergyói és Felső-Maros menti fakereskedőknek és magának a népnek, mint a marosi tutajozás: évszázadokig tartott, nagy tömegeket mozgatott meg – elsősorban a tavaszi mezőgazdasági munkák idején –; viszonylag kiemelkedő jövedelmet eredményezett, de gyakoriak voltak a balesetek, nagy volt a reumatikus betegek száma, kíméletlenül szedte áldozatát a tüdővész (*Palkó*); sokszor súlyos összecsapások és egyenetlenségek közepette folyt stb. (Mindezekről számottevő irodalom tájékoztatja az olvasót.[9], [10], [11]) A költő pedig – mi mást tehetett volna, látva „a fordulóban úszó hat tutajt" mint – egy szép verssel emlékezett arra a küzdelmes világra, mely velejárója volt a tutajozásnak:

„Kormánylapátról gyöngyező pereg
habloccsanásra. «Meddig, emberek?»
«Zámig.» – A válasz tompa és komor
s mélységes, mint a munka és nyomor."

(Áprily Lajos: Tutajok. Részlet. 1920.)

Küzdelemmel teli, fáradságos élet volt a tutajosoké (→ **27-30. táblázat**). Többen írtak az egykori sajtóban *Víg András kövéről* – a marosi tutajozás természeti veszélyeit jelképező szimbólumról –, ahol a hagyomány szerint az első gyergyói tutajos, „ki tutaját összeróva a Maros hátára tette", merészségéért életével fizetett[12].

Mint már annyiszor, ismét *Orbán Balázs*tól idézhetünk[13], ki mindazokra a *veszélyek*re odafigyelt, melyek megelőzése érdekében sokáig majd' semmi sem történt; megörökítve azokat a tutajos szokásokat, magatartásokat, melyek így együttesen *székelykérdéssé* változtatták át ezt a kereseti forrást:

„A Maroson csak tavasszal hóolvadáskor és néha ősszel lehet szállítani a tutajokat, ekkor a most parton heverő tutajok mind mozgósíttatnak, mindenikre rászáll két izmos székely, hogy azt *Malomfalváig* (hol 4 negyedből [fertály tutajból] egy tutaj köttetik) leúsztassa; de mielőtt elindulnának, imádkoznak s érzékeny búcsút vesznek partonálló családjuktól [...]; ő [a tutajos] óvatosan evez el a *Maros vészes sziklái között,* melyek a víz alatt láthatatlanul elfedve meredeznek fel, néha fennakad egy tutaj, a sebes ártól ragadott többi tutaj arra ráfut, utána a többi, [...] pedig e sziklákat sekély vízálláskor nehány mázsa lőporral mind szét lehetne hányatni, mi által a tutajozás és annyi emberélet lenne biztosítva" (*Orbán* II. 137. old.) (→ II. 1. d. 1877.)

Lombossy[9] véleményét sem hagyhatjuk megemlítetlenül, ugyanis a tavaszi nagy mezőgazdasági munkálatok idején, elhanyagolva a földművelést, sokszor a béres (a tutajos) az italra kért előleget dolgozta le; a bérből pedig az előlegezők a kamatot is kivették. „És még is ezrenként tódulnak a tutajra. Igen mert egy ellene állhatatlan mágnes húzza őket oda, t.i. *pálinka* és korhely élet" (*Lombossy* 3. közl. c. Pénzügyi oldal).

7. Rokonszenv hiánya az ipar iránt

„A [székely] társadalom előítélettel és kicsinylőleg viseltetik a kézművesség iránt [...]" (*László Gyula,* 1890.)

Sokáig sokan és sokféleképpen vitatták: a székelységnek van-e hajlama az ipar iránt. Ismét érdemes elgondolkozni *Becze Antal,* Csík vármegye 1882 és 1906 közötti alispánjának álláspontján, amit ő „igaz szólásnak" nevezett: „[...] Legfelebb az *ipari kiképzést erőszakolták,* mert az *iparkamara* véleménye előbbvaló volt a megyék felterjesztésénél, s midőn ismételt *ipari kísérletek* meghiúsulásai után kényszerűségből rámutattunk, hogy *nem egyez meg a székelység felfogásával, véralkatával,* igaz szólásunkat lenevetéssel jutalmazták [...]". (Erdély 1901. 80. old.).

Mindezt az egykori alispán az Erdélyi Kárpát Egyesület elnökségének egy Kolozsvárra írt levelében vetette papírra, természetesen „hazafias üdvözlettel" zárva sorait. Pedig ha jobban ismerte volna népét, például azt is tudta volna, hogy 1858-ban *Parajdon gyufagyár*at alapítottak, azt később a *Reiter testvérek* átvették, és még a kilencvenes években is itt működtették[14], éspedig *székely munkások*kal (is). 1885-ben Csomafalván megalakult *Ágoston Ágoston* „Első gyergyói fűrésztelep"-e, mely 1910-ig 260 000 m^3 rönköt fűrészelt fel. (*Gociman* 1929). Hasonlóképpen Háromszék megye első fűrésztelepét is egy „helyi" vállalkozó, *János Dávid* létesítette, mégpedig 1887-ben, a Gelencétől 30 km-re fekvő Máthé Pál-hegy közelében. (*Gociman* 1932. 20. old. nyomán).

Hasonlóképpen itt kell szólnunk a *papirosmalmok*ról is. A hagyományok megvoltak: a görgényszentimrei már 1692-ben működött (MGSz VI. 1899. 183-184. old.), a *csíkszentkirályi*ról és a *csíkszentmártoni*ról *Kőváry László* tájékoztat (*Kőváry* 1847. 64. §). Mégis, amikor rátértek a fából történő papirosgyártásra, a kutatott területen *papirosgyár* mindmáig sem létesült.

Napjainkban több tanulmány foglalkozott az egykori székely erdei munkások és utódaik gyors átállásával arra az ipari munkára, melyre egykor alkalmatlannak találták őket.[15], [16] „Szurkászni [gyantát gyűjteni], csemeteültetni nem járnak, mert a túlnyomó részben állami és szövetkezeti alkalmazott felnőttek nem szorulnak rá, de restellnék is"[15], (50. old.) olvashatjuk azt a helyzetképet, ami egyben a kortárs székelység „véralkatára" is fényt derített.

Hogy miként történt a székelységnek az iparűzésre való átállása az államosítás után, választ a kérdésre már csak azért sem adhatunk, mert vizsgálódásunk időbeli határa 1948. Mielőtt azonban az elismerés hangján emlékeznénk meg például az első világháborút megelőző székelyföldi faipari gépsegélyekről és adományokról, a brassói és a marosvásárhelyi faipari szakoktatás megteremtéséről, fel kell hívnunk az olvasó figyelmét az alábbiakra: abban, amit 1907-ben így fogalmaztak meg, hogy „a székely társadalom még ma sem rokonszenvez kellően az iparral" (Mkikj 1907. 14. old.), sok igazság volt – és ezért ez a mentalitás *székelykérdéssé* is vált –; valamint az utóbbi két évtized *megkésett iparosítása* a kutatott területen elsősorban nem a székelység érdekében történt.

8. Egyoldalú szakemberképzés, értelmiségi export

Már *Mikes Kelemen* is 1725. június 11-i keltezésű levelében szóvá tette a szakmai oktatás szükségességét: „Csak a deák nyelvet, és egyebeket nem tanulván [a „collégyiumban a nemes iffiú"], annak házinál hasznát nem sokat vészi, és a gazdaságban olyan tudatlan, mint mások. És a physicából annyit nem tud, mint a molnárja vagy a kovácsa [...]" (62. levél).

Mikes látnoki sorai, melyekkel az *iparfejlesztést* szerette volna szolgálni, 1794-ben nyomtatásban is megjelentek, és feltehetően olyan jószándékú mozgalmak elindítói lehettek, mint a *Dávid Antal Mózes* marosvásárhelyi polgáré, ki 1846-ban 10 000 váltó forintot ajánlott fel egy Székelyudvarhelyen felállítandó „műipar-iskola" alapítására (*Kozma* 366. old.)

Ipariskola helyett végül is 1871-ben *Székelyudvarhelyen* egy *főreáliskola* létesült, melynek népszerűtlenségére jellemző volt, hogy 1871 és 1885 között érettségizett 9 évfolyam végzőseinek összlétszáma csak 67 volt (SzN 1885. 196., 197. és 199. szám.). Hasonlóképpen kevésbé volt látogatott az 1885-ben megnyílt *brassói állami „közép faipariskola"*, hol az 1893/94-es tanévig összesen 27-en végeztek.[17]

Jogásznak tódult az ifjúság – hiszen a pelyhes állú fiatalemberek ott legkönnyebben jutottak a doktori cím birtokába. A két világháború között sem változott ezen a téren a helyzet. Az 1933/34-es tanévben például, az 1 181 összes romániai magyar egyetemi és főiskolai hallgató közül 533 – azaz 45% – joghallgató volt, és csak 30 (azaz 2,5%) látogatta a műegyetem valamelyik karát (AstR 146. old.) Jellemző az is, hogy Romániában a két világháború között csak egy magyar nemzetiségű *erdőmérnök* végzett[18].

Az egyoldalú szakemberképzés – a mérnök- és közgazdászhiány – mellett a székelyföldi magyar értelmiségi export, vagyis a nagyfokú és *állandó szellemi elvándorlás* is jellemző volt, és gerjesztette a *székelykérdés* valamennyi megnyilvánulási formái közül talán a legsúlyosabbat. Ezt utóbbiról *Újfalvi Sándor* Emlékirataiban (Gyalui Farkas

kiadása, Kvár, 1941. 310. old.) így emlékezett meg: „Temérdek a száma a háromszéki tanuló gyermekeknek. Volt idő, midőn egyedül Csernátonból 60 gyermek tanult Enyeden és Udvarhelyt. De a tanulók közül Háromszékre csak azok térnek haza lakás végett, kik ott papok lehetnek. [...] Ebből következik, hogy Háromszéken magasabb míveltégű ember valódi ritkaság, [...] kik a kor igényeit megérteni s felfogni bírnák [...]."

9. A transzverzális vasút megépítésének elmaradása, a három szárnyvonal

„A Székelyföldet elkerülték a nagy kereskedelmi utak." (Székelység, 1944. V.)

Kutatva a *székelykérdés* folyamatos jelenlétének okai után, egyben magyarázatot is keresünk nemzetiségün jólétét, fellendülését elősegítő lehetőségeink elmulasztásáról, természetesen csak akkor, ha az erdészettörténeti téma is.

Gondoljunk például arra a *Széchenyi István* által 1848 januárjában javasolt *Keleti vasút*ra, mely a székelység számára az utóbbi másfél század egyik legnagyobb gazdasági-kulturális eredményekkel kecsegtető lehetősége lehetett volna. Valami olyan erő, ami esetleg magának a *székelykérdés*nek a további megjelenését, létét lehetetlenné tette volna.

Ez a fővonal ugyanis Arad–Gyulafehérvár–Tövis–[Székelyudvarhely]–[Kézdivásárhely]–Ojtozi-szoros–Galaci kikötő között megépülve, Közép-Európa számára először és a *legrövidebb útvonalon* – tehát legolcsóbban – biztosította volna a kijárást a tengerhez. (Tudnunk kell azt is, hogy *Brassó* kivételével a múlt század derekán Erdélynek fejlett *faipar*a nem volt, és a galaci kikötő által a közel-keleti piac elérhető lett volna.) Nem kétséges továbbá az sem, hogy *a vasút vonzotta volna az idegen tőkét,* és az így kialakult iparosítás áldásaiban nagykiterjedésű erdőségeinek köszönhetően elsősorban a Kárpátok ívének délkeleti szögletében, a belső oldalon levő terület lakossága részesült volna. (Az *arányosítás előtt* a faluközösségek valamennyi tagja részesült az erdő nyújtotta gazdasági előnyökben. Vagyis a *Keleti vasút* megépülését követő nagy erdőeladásokból – fakitermelésekből –, e közös haszonból most már az arányosítás igazságtalanságai folytán a közerdőkből kiszorult réteg is, az űzérkedők kizárásával, a *személy illetékeként* részesült volna.)

A Keleti vagy transzverzális vasút – amint tudjuk – sohasem épült meg. Helyette sokáig *három szárnyvonal* létesült. (A székelyudvarhelyi és a berecki még ma is az eredeti formában van.) (→ Szefj. 10.)

A vasút a fejlődés akkori legfőbb mozgatója volt, de nem a „zsákutcát" jelentő *szárnyvonal,* mely nyomán azonnal jelentkezett a külföldi tőke olcsó ipari termékeivel, mellyel szemben a tőkeszegény, elavult munkaeszközökkel rendelkező marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, kézdivásárhelyi stb. székely kisiparos, a háziipar tehetetlenségében alulmaradt, elszegényedett és részben elvándorolt, kivándorolt. (Az 1907-ben alakult marosvásárhelyi *Székely és Réthy bútorgyár* – sokáig a vizsgált terület legjelentősebb késztermékét előállító faipari egysége – is első éveiben főleg bútorkereskedelemmel foglalkozott. Mkikj, 1910. 67. old.)

10. A „hírhedt" székelyföldi erdőarányosítás

„A válaszokból megint csak Vargyas (és annyi más székely község) régi rákfenéje derül ki: *az oktalan és igazságtalan arányosítás.* Ez a szerencsétlen múlt századbeli törvény módot adott a hagyományos *székely közvagyon* megbontására." (*Balogh Edgár:* Szénacsinálás Székelyországban, 1943.)

Negyven évig tartott; az országhatárok átrajzolása – azaz az első világháború – fejezte be. A „hírhedt" jelszó helyett *dr. Pál Gábor* – a székelyföldi birtokviszonyok jó ismerője – az *elvetélt* szóval illette az 1871. évi LV. tc.-t az *arányosítási törvényt.* (*Pál* 1928. 4. sz.) Más szerző *(Sebess Dénes)* véleménye erről a „birtokrendezési eljárásról, amelynek célja a közösségben részes felek és azok illetőségének megállapítása" (RNL XII. 204.), illetve annak alaptörvényéről hasonlóképpen elítélő volt. *Bözödi György* pedig lesújtó véleményét e mondatában fejezte ki legérthetőbben: „A közbirtokok felosztásánál a *részesedés aránykulcsának* megállapítása helytelenül történt és felmérhetetlen veszteséget okozott az alsóbb néprétegnek." (Székelyek. A nép élettörténete, 1943. 85. old.)

Mindez így igaz, de nem tekinthetünk el attól a ténytől sem, hogy az ún. *arányosítási törvény* volt az első – sajnos sikertelen – próbálkozás, amely megkísérelt gátat vetni a közös földek önkényes feldarabolásának.

Pál Gábor a törvény fő hibájának azt tartotta, hogy „lehetetlen birtokviszonyokat hozott létre [...], az erdők havasok címe alatt apró parcellákra osztattak fel a részesek között, mely utóbbiak nagy részben hirtelen le is taroltattak [...]" (→ IV. 2.), *Sebess Dénes*[19] elsősorban az arányosítás alapjának felületes meghatározását tekintette a törvénycikk hiányosságának. Ugyanis a törvény midőn az *arányjogosultság* alapjául – *aránykulcs* gyanánt – az egyesek által bírt *külső és belső birtok terjedelmét* jelölte ki, ezzel a közösben való részesedés jogosultságát szabatosan nem írta körül, különösen meg nem állapítva azt, hogy „mit kell *külső birtoknak* tekinteni és hogy a *belsőség nélkül* külbirtok számításba veendő-e vagy sem" (CJH 1908. 21. old.) A bírói gyakorlat némi ingadozás után a régi belső telkek (antiqua sessiok) birtoklásához kötötte a jogosultságot, holott a *régi belső telkek* meghatározása egyetlenegy törvényünkben sem volt körülírt (uo.). Ebből keletkezett aztán az a *sok és nagy kiadást jelentő „zavar"* [19] (7. old.), melyet *Vámszer Géza* – a neves néprajztudós – már az *elszegényedés* okozójának tekintett (*Vámszer* 1938. 59. old.). Míg *Krippel Móric* gyergyószentmiklósi erdőgondnok 1901-ben magáról az egész folyamatról így nyilatkozott: „Nagy baj az *arányosítás,* ill. a rosszabbik formája [az, hogy] a 100 holdnyi jog összevásárlásból származott nagybirtokok a közösből kiszakíttatssanak: [mert] az már szerintem nem egyeztethető össze a kisbirtokosok védelmének elvével. [...]" (*Krippel* 1901.).

Az *arányosítás jelentőségét* jelzi az a tény is, hogy a *Székely Kongresszus* (SzK) munkálatai során a mintegy 500 felszólaló közül legtöbben, 45-en az arányosítás tárgyalásánál kértek szót. Fontosságát azonban sok más rendkívül káros hatása – például a kivándorlás elősegítése, a rablógazdálkodás folytatása az arányosítás alá tartozó erdőkben

(*Endes* 403. old.) – mellett főleg abban látjuk, hogy elhúzódása következtében az új típusú, az 1898. évi XIX. tc. alapján szervezett *közbirtokosságok* csak nagyon megkésve jöttek létre. Ezért 1918 után, az új államforma megszületésekor a vizsgált terület székely közbirtokosságai csak olyan, a gyermekbetegségeit élő *„használat és kezelés tekintetében közösségben hagyott magántulajdonok"* voltak, melyek a rájuk nehezedő, többirányú nyomásnak már nehezen tudtak ellenállni. Ezért tartjuk szükségesnek a székelyföldi arányosítás folyamatával nemcsak mint *székelykérdés*sel, hanem mint a *birtokviszonyok*at kialakító fontos tényezővel is foglalkozni. (→ III. 6.)

11. Az elszegényedés. Az erdőeladásokból származó pénz helytelen felhasználása, eladósodottság. A Csík megyei pénzintézetek

Az *elszegényedés* okait keresve (Szefj. 11.) is a *székelykérdés* problematikájához közeledünk. A tények egybehordása – legalább azokénak, amelyek hozzáférhetők – elengedhetetlen követelmény. Lássunk néhány eligazító történeti adatot:

1726-ból származik az az oklevél (SzO VII. 327-329. old.), mely „Csík, Gyergyó és Kászonszék elszegényedése okainak előterjesztése a főkormányszékhez" címet viseli. Az egyik ezek közül a *makkoltatás hiánya* volt, amit az előterjesztés az alábbiakban panaszolja el: „[...] makk-termő erdők iránt destituáltatunk [megfosztattunk], marháink, juhaink és sertéseink *Molduvára* általhajtására kételeníttetünk; [...]" (328. old.).

A *szegénység másik oka* pedig *a piac (az ipar) nemléte* volt: „[...] mivel hogy gremiumunkban [testületünkben] levő *Szereda* városát is mind szántó-vető oeconomus gazdák [mezőgazdák] és nem mechanikus vagy kereskedő emberek lakják: innen van, hogy székünkben nincs circulatiója [forgalma] az pénznek, mert az sokadalmak [országos vásárok] idem külső mesteremberek hordják ki székünkből [...]". (328. old.)[20]

Szólnunk kell az *elszegényedés* okait keresve az 1848-as IV. tc. 6. §-áról is, mely szerint a *székely örökség*en lakó jobbágy nem válhatott telke és földje tulajdonosává. Vagyis 1848 júniusa után is – az 1848. évi IV. tc. kihirdetése alapján – a székely örökséges jobbágyok és zsellérek tovább is szolgálattételre voltak kötelezve. Az 1854-es császári nyílt parancs pedig az *önerőből való megváltás* útjára terelte az ügyet.[21]

Az önmegváltás természetszerűleg *elszegényedés*hez vezetett, az esetek többségében kevesebb föld tulajdonba vételét jelentette, mint amennyit 1848 előtt használtak[21] (137. old.). Kezdetét vette ezáltal a székelyparasztság proletarizálódása, annak a társadalmi kategóriának a kialakulása, mely *az erdőben is kereste megélhetését.*

Ha valaki szívén viselte csíki népének sorsát, az *T. Nagy Imre* (1849–1931), a csíkszeredai Mezőgazdasági Felső Népiskola alapítója, az 1891-ben megjelent Csíkvármegye közgazdasági állapotai és a székely kivándorlás c. erdészettörténeti jelentőségű írás szerzője volt. Mottóként idézzük alábbi gondolatát, mert – mint Kővári László, Orbán Balázs és sokan mások – ő is az *iparosodás*ban látta a felemelkedés lehetőségét, és ebben az erdőnek, a faiparnak döntő jelentőséget szánt: „Mi okvetlen földművelők vagyunk s ez okozza nagy részben a mi nyomorúságunkat."

A nép természetesen küzdött a *szegénység* ellen, ha nem is mindig a leghelyesebb módon. T. Nagy is foglalkozott a *háziipar* fejlesztésének gondolatával, de hiú reményeket

nem táplált annak bővítésével, a tömegtermelésre való átállással annak kapcsán, hogy javasolták a termékek központi felvásárlását és ezáltal az időtrabló szekerezés, házalás kiküszöbölését. Mégpedig azért, mert ismerte népét és annak természetét. Véleményét ezzel kapcsolatosan így fogalmazta meg: „Egyelőre végtelen nehezen fog menni [a háziipar bővülése], mert a székely [...] bajosan szánja rá magát állandó egynemű foglalkozásra" (*T. Nagy* 88. old.)[22]

Az elszegényedés egyik további oka az *erdőeladások*ból származó pénz helytelen felhasználása volt, melyre egyébként a *Csíki Magánjavak* rövid történetének bemutatása során (→ V. 3.) már utaltunk. A *„produktív alaptások"* – pl. a késztermékeket előállító faipar – helyett ugyanis a *székelyföldi bankok* (és elsősorban a csíkiek) *a minél nagyobb profit* biztosítása érdekében, nem vállalva az ipari létesítményekkel, a termeléssel járó kockázatot, *kölcsönök* nyújtására rendezkedtek be, *hozzászoktatva a népet a könnyen szerezhető rövid lejáratú hitelekhez,* miáltal „farkast engedtek a házba". A századfordulóig aztán a székelység eladósodása „e vidéki gombamódra növekvő takarékpénztárak és uzsorások" közreműködésével meg is történt[23], miközben az első világháborút megelőző utolsó békeév a *14 csíki takarékpénztár* számára eredményes volt: 2 180 000 korona alaptőke mellett 409 925 korona nyereséget mutattak fel (*Endes* 480. old.) Az 1911. évben a csíki pénzintézetek nyeresége 1 127 728 korona volt, ami 63,7%-os nyereségnek felelt meg. „Szomorú megemlíteni – írta Endes Miklós –, hogy a nagy nyereségből jótékony és kulturális célra az 1911. évben a pénzintézetek mindössze 1 215 koronát fordítottak" (*Endes* 478. old.).

12. Az első világháború utáni harminc év székelykérdései és az erdő

Amint láttuk a *székelyföldi közbirtokosságokról* szóló IV. fejezetben, az 1918–1948 közötti időszakban különösképpen a csíki „birtokosságok" jelentettek kifogyhatatlan témát a sajtó számára.[24] És elsősorban nem a szenzációhajhászás révén – habár a fakitermelő cégek szolgálatába állott újságok egy része mindent elkövetett, hogy az egykori közbirtokosságainkat lejárassa –, hanem kötelességből, hivatástudatból, nyilvánosságra hozva az oly gyakori *sérelmek*et. (Különösképpen a kolozsvári *Keleti Újság* szolgált rá az utókor dicséretére. Például 1932. III. 25-i száma, amikor szóvá tette a székely közbirtokosságok mértéktelen adóztatását.)

Az 1921. június 30-án kihirdetett *földreformtörvény* okozta mély sebek **(27. táblázat)** alig hegedhettek be, és elsősorban a csíki társadalom kezdte elszenvedni a *Csíki Magánjavak* elkobzásával keletkezett sérelmet (→ V. 3.), máris egy újabb, az előbbieknél súlyosabb veszedelem előjelei bontakoztak ki. A vészharangot *Kacsó Sándor* a *Brassói Lapok*ban 1928-ban megjelent riportjával kongatta meg, amiről élete alkonyán így emlékezett meg: „Azt hiszem, semmi túlzás nem volt a riport címében: *Egész Székelyföldön végigvágott a rémület!* Hiszen igaz, sok belső viszánykodásra, erkölcsi eltévelyedésre, visszaélésre szolgáltat alkalmat a *közbirtokossági vagyonkezelés,* de mégiscsak ez az ottani székelyek igazi és úgyszólván egyetlen aratása" (*Kacsó* 104. old.). Mert nem kevesebbről volt szó, *mint a közbirtokossági rendszer megszüntetéséről,* mely azon falvakban, ahol jól működött, az átlagosnál jobb gazdasági helyzetet biztosított a falvak

népének (*Egyed* 59. old.) (→ IV. 4. Hodor Victor közigazgatási vezérfelügyelő javaslatai.)[25]

Mindezekhez közben az erdőt ért valós veszedelem is csatlakozott: Romániában a megművelt területek aránya – 1928-ban az 1922. évhez képest – 20%-kal nőtt, ami *az erdő tartalékföld jellegét* századunk húszas éveiben is igazolta. Majd 1929 és 1933 között a *gazdasági válság* tovább sorvasztotta a magyar kisebbség életerejét. Az 1930. december 29-én megtartott *népszámlálás* pedig elgondolkoztató adatokkal szolgált.[26]

Statisztikai adatok tanúskodnak arról is, hogy akármilyen fáradságos és veszélyes volt a két világháború között – és viszonylag még napjainkban is az – a *faiparban* (akkor ez még többségében fűrészipart jelentett) dolgozni, Erdély magyarsága igyekezett a „fából élni": 68 697 faiparban dolgozó erdélyi személyből 30 597 (44,5%) magyar nemzetiségű volt, holott Erdély egész lakosságának ekkor csak 24,4%-a volt magyar. (A jelzett számban a nagyszámú *erdei idénymunkás* nincs benne. Recensamînt V. CXXIX. old. Továbbá arra is célszerű felfigyelni, hogy a vizsgált négy megye közül – a jelzett időben – a földművelés után, a faiparból Csík és Háromszék megyében éltek legtöbben, míg a másik két megyében textil és manufaktúra iparból, Recensamînt V. XVI. és XVII. old.)

A fenti számszerű adatokat *Tamási Áron*nak a közbirtokossági erdők nyújtotta segítségről alkotott véleménye jól kiegészíti, mely egyben a székelységnek a harmincas évekbeli megélhetési lehetőségéről is hű képet nyújt: „Elmondja [a jó gazda, aki a második réteget képviseli a faluban], *hogy minden likra törvény van most, de legkivált az erdőre, mert abból él most a nép egyedül,* búzát a háznak és törökbúzát, zabot a majorságnak, petróleumot a lámpának és dohányt a pipának csak abból lehet venni, *mert egyéb kereset nincs.*"[27]

Illetve volt: a *háziipar,* a *segédmunka* a fűrésziparban és a *cselédeskedés* a városokban – mely utóbbi egyben a *székelykérdés* egy „fájdalmas" összetevőjét is jelentette. Sajnos azonban a *háziipart* sokan ekkor már kénytelenek voltak felhagyni, mert nem bírták a gyári versenyt, és a szervezetlenségnek betudhatóan a háziiparosnak magának kellett árúját eladnia, viselve a magas szekérbért. Az *erdő* szomszédságának köszönhetően azonban a *specializált falvak* még mindig léteztek.[28]

13. A székely elvándorlás-kivándorlás és az erdő

E szövevényes kérdés bevezetéseként az *erdő otthontartó erejéről* már megemlékeztünk. Kiegészítésképpen most a teljesség kedvéért azt a régi igazságot elevenítjük fel, hogy a megkívánt *kereseti lehetőség*et mindig is meg kellett teremteni. Ez vonatkozott az erdő nyújtotta megélhetési forrásra is. Az alig huszonkétéves *Kővári László* alábbi sorai is erre utaltak: „[Csík] Itt sem egy város, sem egy gyár, sem mesterség, általában a műiparnak egy ága sem gyümölcsöz; s ki tudja mikor vesz fordulatot e lét? *És e nép sorsa így sokáig még sem maradhat"* (Kővári 1842. 164. old.) (Az 1870-es népszámlálás adatai szerint egy négyzetmérföldön Csík széken 1 374 lakos élt, Erdélyben az átlag pedig 2 201 fő volt.) A megoldás pedig ugyancsak *Kővári* szerint: „E tájat maga a természet gyárhelyivé teremté. Az Olt vízzel, *a hegyek fával,* a falvak munkátlan kezekkel [...] Miféle gyár volna célszerűbb, nem határozhatom el. [...] Azonban a *papír-gyár* sem megvetendő, [...]" (uo.). Ami végül is a kutatott területén napjainkig sem valósult meg. (Majd a nem éppen

kíméletes zárszó: „Tanulnák ki mesterségöket, vándorolnának túl a 9 szilvafán, nem szorulnának kapára. S mit látunk itt a címerek [cégtáblák] helyett? Csaknem minden ötödik háznál cégert".) (Uo. 168. old.) Vagyis az ideiglenes *elvándorlás* – a vándorló iparoslegényekre gondolt Kőváry is –, amint a kamara jelentésének szerzője 1913-ban írta: „[...] inkább előnyére, mint hátrányára írandó a székelynek. Nem bír tétlenkedni és vegetálni, tehát nem lusta és nem élhetetlen" (Mkikj, 1912. 21. old.).

Az alábbiakban két olyan írásból idézünk, melyek az *erdő* szerepét hangoztatták a *kivándorlás* csökkentése érdekében: „[...] leggyorsabban és erélyesen odahatva, hogy úgy a *revendicalt havasok* [→ Csíki Magánjavak] mint az egész Székelyföld területén a *legpractikusabb erdőrendszer* nyomban életbeléptessék, s ezeken a közmunkát szegényebb favágók végezzék."[29]

„De nem áll az, hogy a föld nálunk kevés, vagyis, hogy a lakosság túl sűrű, mert ki ezt mondja, az csak a szántóföldet tekinti, holott nemcsak ezt, hanem *ma már értékesebb erdőket is számításba* kell venni. [...] Rövidség okáért egyedül csak a mi [Csík] megyénknél vagy a Székelyföldnél sokkal sűrűbb népességű szomszéd Ausztriára és a németországi erdős tartományokra hivatkozom, melyek egyenesen és egyedül erdőségeiknek és az azokkal kapcsolatos iparágak művelésének köszönhetik jólétüket" (*Vitos,* 600. old.).

A kivándorlás és az erdő kapcsolatának vizsgálatát elsősorban azok a statisztikai adatok teszik lehetővé, melyek az 1899. és az 1913. közötti 15 évre vonatkoznak[30]. **(34. táblázat.)** Hasonlóképpen értékesek a kötet[30] összegező mondatai is, melyek közül minket különösképpen az alábbiak érdekelnek: „A *romániai kivándorlás*nak nagy történeti múltja van. [Már a XVIII. sz. óta írásos bizonyítékok beszélnek róla, [...][31].] Újabb időben az 1886. évben Romániával kezdődő *vámháború* adott a kivándorlási iránynak nagy lökést [...]" (9. old.) A jelzett időszakban – vagyis 1899 és 1913 között – Magyarországból Romániába 101 824 személy vándorolt ki (22. old.). A kivándorlás a természetes szaporodásnak 20%-át Háromszék, Csík és Maros-Torda megyékben nem érte el, *Udvarhely megyében pedig 40-60% között volt, ahol a magas kivándorlás és az alacsony iparosodás* – jelentéktelenebb faipar – között okozati összefüggés fedezhető fel.[30]

A *kivándorlás* különösképpen az első világháború előtt világjelenség volt. (Magyarországról legtöbben 1906 és 1910 között – 685 942-en – vándoroltak ki (RNL XIII. 1915. old.) Oka mindenkor elsősorban a *szegénység* volt, mértékét azonban számos más tényező is befolyásolta. (Amint a **34. táblázat**ból kitűnik, az erdősültségnek – a „sok" vagy „kevés" erdőnek – a kivándorlásra közvetlen hatása nem volt.) Jól érzékelteti a jelenség bonyolultságát az alábbi idézet is, az a kifakadás, mely sok mindenre rávilágít: „[... az erdőeladásokból] pénz van bőven és mégis a kivándorlás [a Szf-ön] soha akkora mértéket nem öltött, mint tavaly és tavalyelőtt [...]" (Mkikj 1906. 17. old.)

Mielőtt zárnánk a témával kapcsolatos mondanivalónkat – és hivatkoznánk az azzal kapcsolatos néhány forrásra – szükségesnek tartjuk megjegyezni: *a kivándorlás* mértéke a kutatott területen a múltban is néha aggasztó méreteket öltött[31]; megakadályozása adminisztratív intézkedésekkel soha sem sikerült[32]; egy nép, egy kisebbség számára tragikus formát akkor ölt, ha egyben azon a területen *likvidálás*át is jelenti, vagyis amikor a természetes szaporulat, a visszavándorlás nem fedezi a kivándorlás okozta veszteséget (vö. *Egyed* 220. old.) Vö. Egyed Ákos: Székely kivándorlás Amerikába a XX. század elején. HK 1982. 37-41. old. és vö. Garda: Az elvándorló népfelesleg c. fejezet.[33]

Jegyzetek

[1] A marosvárárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1890. december 27-én alakult meg. Első elnöke *Tauszik B. Hugó* volt, kit 1913-tól *Bürger Albert* követett. A kamara évi jelentései (Mkikj...) gazdag forrása a *székelykérdés* irodalmának.

[2] Hivatkozunk *Teleki Józsefnek* kéziratban maradt útleírására, melyben a szerző különösképpen kiemelte a *gyergyói tutajozás* jelentőségét (*Teleki*, 38. old.), valamint idézzük *Kőváry* alábbi sorait: „Ezen tutajozás [a Maroson folytatott] megérdemelné a törvényhozás figyelmét, mert ez évenként 1 millió pengőt bizonyosan forgásba hoz a honban [...]" (Kőváry 1847. 261. old.).

[3] „14-to. Ezen *szegény Gyergyó szék sovány, terméketlen és a sok hidegek miatt semminemű gabonájok soha jó nem terem* és mi borral, búzával, gyümölcscsel, szekerességgel soha nem kereskedünk, város nincs közel olyan, a honnan valami hasznot vehetnénk egyébből, *hanem az egy tutalyosságból ami hasznot vehetünk*, az ő felsége adójának és portiojának megfizetésire, sőt magunk táplálására is abból, a mit kapunk, de a kimondhatatlan nagy [tutaj] *vámmal* a méltóságos urak, városok, malmok gátjain épen elnyomorítottak [...] Szárhegyen 1741 febr. 9." (SzO VII. 413-414. old.).

[4] Csík-, Gyergyó- és Kászonszék felfogásukkal a székely székek között egyedül maradtak. Bizonyára hasznos lenne, ha az erdő megóvására vonatkozóan pl. „Bereczk városának" (EO II. 789-790. old.), „a két Oláhfalu tanácsának" (EO II. 858. old.) vélekedéséből idéznénk. Az előbbiek 75%-os erdősültség mellett is a jövőre gondolva szükségesnek látták az erdőt védeni; az utóbbiak pedig az *erdő értékét* bizonyító egyik legszebb megnyilvánulással gazdagították erdészettörténetünket és nyelvünket, bevallva: „az egész országbéli lakosok között ha valakinek, valójában nékünk legszükségesebb [az erdő], *akinek csupán csak fából van minden élő okunk"* (EO II. 858. old.).

[5] 1217 és 1235 között a *székelyek* egy nagy csoportja Biharból a későbbi Udvarhelyre és Marosszékre, illetőleg ezeknek a kirajzása révén Csíkba és Gyergyóba települ (Ferenczi István, Báró Hajnal Erdélyi Figyelő 1990. 7. sz.). 1224-ben *II. Endre* (1205–1235) a betelepülő szászoknak adományozta azt a kiürített területet, ahonnan az orbai, kézdi és sepsi székelyek a XIII. sz. első felében a mai Háromszékre települtek (Török Albert, Székelység 1990/3.). E sorok közepette tartjuk szükségesnek *Szabó Károly* (1824–1890) elévülhetetlen érdemeiről megemlékezni. Kiadta a *Székely Oklevéltár* I. (1872) és II. (1876) kötetét, melyek révén a vizsgált terület erdészettörténete is számos értékes adattal vált gazdagabbá. Hozzájárult a székely székek erdeinek tulajdonjogi helyzete tisztázásához, például az alábbiak közzétételével: „1562 előtt egyetlen egy esetet tudok, hogy a király megkísértette Székelyföldön *jószágot adományozni.* A kézdi székelyek közül való hatalmas Apor fia Sándor hű szolgálataiért fölkérte Róbert Károlytól a Kászon széki Lok nevű *havasi völgyet* [...]." (Szabó Károly: Királyi telepítményesek-é a székelyek? 1884. 31. old.) (Vagyis: a Székelyföldön a birtok – az erdőbirtok – eredete *nem királyi adomány,* hanem *ősfoglalás* jogán alapult.)

[6] A *főember, lovas* és *gyalogkatona* közötti megkülönböztetés még a nemzetségi keretek között kialakult. (Székely felkelés 1595–1596. B. 1979. 19. old.) Miután a székelység

a földművelésre tért át, a *nemzetségi földközösség* helyébe a *falvak szerinti földközösség* lépett.

[7] A közös földbirtokot évenként vagy nagyobb időközben művelés (kitermelés) céljából a falu lakosai között felosztották. A felosztás sorshúzással történt. „Mivel pedig a régi magyar nyelv a sorshúzást «nyílvonás»-nak, «nyíl-vetés»-nek nevezi – bizonyosan azért, mert annál kezdetben a nyílvessző szerepelt – magát a kisorsolt részt is «nyíl»-nak, *az erdőnél* «erdőnyíl»-nak, az osztást «nyilas osztás»-nak hívták; sőt Erdélyben, mikor már a modern erdőrendezésre tértek át, a rendes vágásokra osztást a nyilakra való osztással azonosították" (Tagányi 1896. VI. old.).

[8] A *tízfalusiak*nak (Hétfalu + Krizba, Apáca, Újfalu) 1658-ban elkezdődött és Brassóval folytatott erdőperéről *Nagy Gyula* brassói királyi erdőfelügyelő „A Székely Művelődési és Gazdasági Egylet Marosvásárhelyt 1884. évi szeptember hó 25-én tartott nagygyűlésének *emlékkönyvé"*-ben hasonlóképpen tájékoztatta a közvéleményt: „*Brassó* [...] 160 000 űrköbméter kemény és mintegy 4 000 űrköbméter puha tűzifát használ fel évenként. Ebből [...] 44 000 a *hétfalusi úrbéres erdők*ből való, amelyeknek felosztása a város és az ő volt alattvalói között még mindig nem történt meg" (78. old.).

[9] Kiemelkedően terjedelmes dolgozat jelent meg 1847-ben Pesten a Hetilap hasábjain, *Lombossy* aláírással, *Tutajászat Erdélyben* címmel. A felbecsülhetetlen értékű forrást *Czeglédy János*nak Tutajozás a Maroson a múlt században c. írása követte mind terjedelemben, mind jelentőségében 122 évvel később (Eth 1969/2., 3. és 4. szám.) Közben természetesen az erdészeti szakirodalom is behatóan foglalkozott a vízi szállítás e sajátos módjával (vö. *Szécsi*). Napjainkban *Binder Pál:* Tutajozás a Maroson c. közleménye (Hargita 1973. III. 17., 24. és 31.) számos új adattal gazdagította ismereteinket. (Vö. *Palkó*)

[10] A tutajozás székelyföldi szókincsével az olvasó elsősorban *Orbán Balázs* halhatatlan műve segítségével ismerkedhet meg (*Orbán*). Napjainkban különösképpen *Márton Béla:* A tutajozás szakszókincséből (Studia Universitas Babes-Bolyai. Series Philologia. Fasc. 2. Cluj 1963. 131-133. old.) c. munkája jelent előrehaladást az 1945-ig még folytatott marosi tutajozás magyar terminológiájának begyűjtése terén.

[11] *Kemény János* Víziboszorkány B. I. kiadás 1965. c. regényének tárgya a *marosi tutajozás* fénykora és hanyatlása. Segítségével az olvasó egy „regényes erdészettörténet" sajátos világával ismerkedhet meg.

[12] *Hankó Vilmos:* Székelyföld, 1896. 337. old.

[13] Amit annál is inkább megtehetünk, mert *Kós Károly* jóvoltából *Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója* (Aluta I. 1969. 339-351. old.) munkánkat nagyon megkönnyíti. Mint érdekességet említhetjük meg, hogy *történeti erdőnéprajzunk* e nagy tárházában éppen a *tutajozás* van legjobban képviselve, mégpedig 20 helyen.

[14] Vö. *Téglás Gábor:* A székely sóvidéken. Fővárosi Lapok. 1874. 208. sz.

[15] *Csergő Bálint:* A vörösfenyő Küküllőkeményfalva népi növényismeretében. Nd 1978. 40-45. old.

[16] *Garda Dezső* jelentős tanulmányában *(Garda)* egy külön fejezetet szentelt a *kivándorlás* kérdésének. Az alábbi idézetet innen vettük: „1940-ben újabb kivándorlási

hullám jelentkezett [Gyergyó] Remetén. Ekkor megközelítőleg 200 család hagyta el a községet. Az új otthon a Szatmár megyei Börvely község volt. Az itteni remeteiek 1944-ben a Dunántúlra vándoroltak, és Biatorbágyon telepedtek le."

[17] A brassói állami *közép faipariskola* – majd szakiskola – értesítőiből kitűnik, hogy a tanulók számának növekedése a középiskolának szakiskolává történő átszervezésével is csak valamelyest javult. De akkor is csak igen kis mértékben járult hozzá a Székelyföld faiparának kifejlődéséhez, ugyanis az 1899/1900. és az 1913/1914. évek között, vagyis összesen 15 tanév alatt végzett 208 tanuló közül csak 14-en helyezkedtek el a kutatott területen. Pl. Marosvásárhelyen és Baróton 3-3, Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön 2-2 végzett tanuló.

[18] Jellemzők *ifj. Csiszár Lajos* építőmester Marosvásárhelyen 1913-ban megjelent füzetének sorai: „Még mindig a hosszú bankettek szalmalángja mellett remélünk lelkesen káprázatos víziókat [...]. *Az emberi értelem előrelátása helyett még mindig a gondviseléstől s a véletlentől várunk.* Nagy, hosszú idők telnek el tétlenül [...] Legyen vége a jogásztermelésnek."

[19] Az arányosítás rendkívül összetett kérdéseinek egyik legjobb ismerője *Sebess Dénes* (1869–1963) volt. (Magyar Irodalmi Lexikon, II. Bp. 1969.) Hírnevet olyan Marosvásárhelyt kiadott füzetekkel is szerzett, mint: A székelyföldi tagosítás és arányosítás 1903.

[20] Hogy mivel foglalkozott az a 44 *mezővárosi polgár,* kik után Csíkszereda taksas városnak 1720-ban 656 frt ipar és kereskedelmi jövedelme volt, arról forrásunk nem tájékoztat. (*Szádecky Kardoss Lajos*nak A czéhek történetéről Magyarországon c. 1889-ben közzétett székfoglaló értekezése szerint, a *székely városok céhei* jóval később alakultak ki, mint a szászoké, kiknek 1376-ban Lajos király által szabályozott céheiben már 24 külön mesterséget folytattak. Ezzel szemben *Marosvásárhelyen* az első *önálló* asztaloscéh csak 1753-ban alakult meg. [Vö. *Fodor István:* Krónikás füzetek, 1938. 46. old.].)

[21] *Egyed Ákos:* Falu, város, civilizáció. B. 1981. 127., 129., 130., 133. old.

[22] Az 1902. évi tusnádfürdői *Székely Kongresszuson* a *háziipar* problémájának előadója *László Gyula* volt, kinek előadói beszédéből vettük az alábbi megállapítását: „Ott kezdődik a székelység nyomorúsága, a mikor ezt a háziipart helyenként felhagyták". (SzK 236. old.)

[23] Egy 1905-ből származó statisztikai felmérés szerint az *eladósodottság listavezetője* az erdélyi részeken Csík vármegye volt (*Egyed* 147. old.).

[24] A közbirtokosság egyik régies, de egész fennállása alatt használatos elnevezése a *birtokosság* volt. *Dánfalva közbirtokosság* jegyzőkönyvében, 1935-ben hozott alábbi határozat igazolja megállapításunkat: „A mai naptól kezdve a *birtokosságéra* semi nemű fáér meni nem szabad" (35. old.).

[25] Sajnos az *erdőpanamáknak* sokszor túlzott szellőztetésével – különösképpen a 30-as években, mikor a *közbirtokosságok szövetkezetesítése* kezdetét vette, és ezzel a nagy kapitalista fakitermelő cégek érdekeiket veszélyeztetve látták, az általuk pénzelt sajtó révén – a közbirtokosságok lejáratására került sor. (Vö. *Antal* 1980.) Mindezek ellensúlyozására kiemelkedő újságírói tevékenységet folytatott többek között Kacsó Sándor is, kinek érdeklődése a kutatott terület közbirtokosságainak sokrétű problémái

– az itteni pénzintézetek helytelen és káros, az iparosodást akadályozó politikája – iránt *önéletrajzi visszaemlékezéseiben* is fellelhető *(Kacsó).*

[26] 1930-ban országosan a 7 évesnél idősebb lakosok közül 42% *analfabéta* volt, míg *Udvarhely megyében* a fenti lakosoknak csak 14,9%-a nem tudott írni és olvasni. Tehát a lakosság műveltsége és iparosodása között egyenes kapcsolat nem mindig mutatható ki. (AstR, 1939 és 1940. 92. old.).

[27] *Tamási Áron:* Rendes feltámadás – Válogatott novellák. B. 1968. 200. old.

[28] *Haáz Ferenc* (1913–1944), kinek Kolozsvárt 1943-ben megjelent munkája *(Haáz)* tankönyv mindazok számára, akik érdeklődésükkel a Székelyföld egykori népi faipara felé fordulnak, még az eleven gyakorlatból közölte a *varsági* faedényekről, a *siklódi* és *varsági* szuszékról, a *siklódi* kéregvékáról, a *fenyédi* szánról, a *telekfalvi* favilláról és gereblyéről stb. tapasztaltakat. Vagyis jóformán minden Udvarhely megyei helységnek megvolt ősidők óta a külön házi ipara. (Vö. *Szigethy Gyula Mihály*nak 1829-ben az udvarhelyszéki sokféle mesterségekről írt sorai a *Jakab-Sádeczky:* Udvarhely vármegye története, 1901. 553. oldalon.)

[29] *Veszely Károly:* A baróti plébánia. Brassó, 1868. 187. old.

[30] A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása, 1893–1913. Bp. 1918.

[31] SzO VII-ben, az 1503. számú oklevél címében olvashatjuk: „A főkormányszék rendelete Csíkszékhez, hogy a népnek a *nagy ínség miatt* való *kivándorlás*t, ha lehet szép szerivel, vagy akár katonai erővel is akadályozza meg. Kolozsvárt, 1718. szept. 11." (247. old.)

[32] *Orbán Balázs:* Székely kivándorlás és munkakeresők áramlása. Ellenzék 1881. 232., 233. és 234. szám. A nagy tudós a *székely kivándorlás* megelőzése érdekében többek között a székelyföldi gyárvállalatok részére 20 évi adómentességet, olcsó hitelt; a magyar vámterület felállítását, saját gyártmányaiknak a piac biztosítását stb. javasolta (234. szám).

[33] A kutatott terület lakossága 1881 és 1891 között sokkal gyengébben szaporodott, mint az ország népessége. Míg ugyanis az egész ország lakosainak a száma 10,82%-kal növekedett, a *kamara* területén a népesség átlagos szaporodása 6,25% volt. Figyelembe véve a terület *erdősültségét* is, az alábbi összehasonlítást nyerjük:

	Csík m.	Háromszék m.	Maros-Torda m.	Udvarhely m.
erdősültség, %	44,23	62,40	48,01	40,49
szaporodás 1881 és 1891 között %-ban	2,66	3,58	11,74	4,02

Utószó

Utószó helyett a szerző néhány sorban töprengéseiről ír: sikerült-e hasznos munkát végeznie, vagyis szakmája történetének szülőföldjére eső részét olyan mértékben és módon feltárnia, hogy az olvasó abból esetenként eligazodhat. Például azzal a nézettel kapcsolatosan, mely szerint: a múlt az utódoknak csak gondolatokat ad, és nem recepteket; vagy máskor magáévá tudja-e tenni azt az intelmet kifejező gondolatot, melyet *Marin Dracea* (1885–1958) egyetemi tanár, kiváló román erdőművelő így fogalmazott meg: *„Csak az a nép védi erdejét és földjét, mely közösséget vállal saját jövőjével és élni akar."* Azt az erdőt, melyről *Finta Zoltán* (1896–1947) – Kacsó Sándor munkatársa – *Erdőzsongás* című, 1939-ben írt versében így vallott:

„Néznek a múltba – jövőbe látnak
Ősi szokása ez a fáknak."

Majd költeményét így fejezte be:

„Árnyéka alatt mereng a költő:
– Mik lesztek, vén fák?
...Kereszt? ...Vagy bölcső?"

Rövidítések és a felhasznált irodalom jegyzéke

(A gyakrabban idézett forrásanyag és a helynevek rövidítései)

AC	Approbatae Constitutiones. (→ I. 2.)
Ad	Államvizsgai dolgozat.
AH	Acta Hargitensia. Csíkszerda, 1980.
AjMT	Alispáni jelentés Maros-Torda vármegye 1903-ik évi közállapotáról. Marosvásárhely, 1903.
ÁLvt	Állami Levéltár.
Ambrus	Ambrus András: Gyergyó. Budapest, 1959.
Antal 1976	Antal Imre: Közbirtokossági visszaélések Csík megyében (1934–1940). Korunk 1976, 124–127.
Antal 1979	Antal Imre: Kísérletek a székelyföldi közbirtokosságok megreformálására. Korunk 1979/6, 488-492.
Antal 1980	Antal Imre: Néhány adat a csíkmegyei erdőpanamákról (1921–1944). AH, 141–160.
Apáczai Cs. J.	Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia (1653) Bukarest, 1977.
Árvay	Árvay József: A barcasági Hétfalu helynevei. Kolozsvár, 1943.
AstR	Anuarul statistic al Romaniei... Bucuresti...
Asz	Aranyosszék
B	Bucuresti, Bukarest
Balogh A.	Balogh Arthur: A csíkmegyei Magánjavak. Erdélyi Magyar Évkönyv I. évf. 1930. 223-227.
Balogh E.	Balogh Edgár: Vargyasi változások. Bukarest, 1979.
Barabás	Barabás Endre: Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely közgazdasági leírása. Budapest, 1907.
Bedő 1874	Bedő Albert: A székelyföldi erdők ügyében. Erdészeti Lapok 1874, 345-349.
Bedő 1885 (1896)	Bedő Albert: A Magyar Állam Erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Budapest. I. kiadás 1885. II. kiadás 1896.
Benkő	Benkő Károly: Marosszék ismertetése. Kolozsvár 1868–1869.
Binder	Binder Pál: Tutajozás a Maroson. Hargita, 1973. márc. 17., 24., 31.
Bogáts D. 1929	Bogáts Dénes: Háromszéki helynevek. Ekv Sszgy. 1929, 52-72.
Bolyai	Bolyai Farkas Erdészeti csonka munkája 1820-ból. Jegyzetekkel ellátta és kiadta Kintses József m. kir. erdőtanácsos. Máramarossziget, 1911.

Bözödi	Bözödi György: Székely Bánja. 2. kiadás. Kolozsvár é.n. [1938.]
Bp.	Budapest
CJH	Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. Budapest, 1900.
Comp	Compilatae Constitutiones. (→ I. 2.)
Connert	Connert János: A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig. Kolozsvárt, 1901.
Corpus I	Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Szerk. Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Budapest, 1885.
Cs	Csík,
Csm	Csík megye,
Cssz	Csíkszék,
Csszr	Csíkszereda
Cs. Bogáts	Cs. Bogáts Dénes: Háromszék oklevél-szójegyzék. Kolozsvár, 1943.
Csergő	Csergő Bálint: A vörösfenyő Küküllőkeményfalva népi növényismeretében. Népismereti Dolgozatok 1978. 40-50.
Csiby	Csiby Andor: A székely közbitokossági vagyonok eredete, történelmi és jogi fejlődése [...]. Gheorgheni, 1939.
Csőre	Csőre Pál: A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Budapest, 1980.
Daniel	Daniel Gábor: A székelyföldi erdőkről. Erdészeti Lapok 1875. 72-80.
Dósa	Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I-III. Kolozsvár, 1861.
Egyed	Egyed Ákos: A parasztság Erdélyben a századfordulón. Bukarest, 1975.
EK	Erdészeti Kísérletek.
ÉKsz	Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, 1972.
Ekv Sszgy	Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.
EL.	Erdészeti Lapok
ELex	Erdészeti–Vadászati–Faipari Lexikon. Budapest, 1964.
EM	Erdélyi Múzeum. Új folyam. Kolozsvár, 1930–1947.
Endes	Endes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászonszék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1938.
EO	Magyar Erdészeti Oklevéltár. Szerkesztette és történeti bevezetéssel ellátta Tagányi Károly. I-III. Budapest, 1896.
EOE	Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Budapest, 1875–
Erdély	Honismertető folyóirat. Kolozsvár, 1892–1948.
Eth	Ethnographia. Budapest, 1890-től
Etörv	1540–1948. évi erdélyi törvények. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen.

	Magyarázó jegyzetekkel kíséri dr. Márkus Dezső. Budapest, 1900.
Ev	Erdővidék.
Ezsn	Erdészeti Zsebnaptár ... évre. Budapest.
Fekete–Blattny	Fekete Lajos és Blattny Tibor: Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a magyar állam területén. Budapest, 1913.
Filipovici-Lazarescu	J. Filipovici si C. Lazarescu: Probleme de economie forestiera. Bucuresti, 1956
Fodor 1938	Fodor Pál: A székely közbirtokosságok néhány időszerű kérdése. Hitel. Cluj, 1/1938.
Fodor 1939	Fodor Pál: Székely közös magánbirtokaink. Erdélyi Gazda. Kolozsvár, 1939/1. 32-34.
Garda	Garda Dezső: Gyergyóremetei erdőmunkások tegnap és ma. Változó valóság, Bukarest, 1978. 133-162.
Gazda	Gazda József: Így tudom, így mondom. Bukarest, 1980.
Giurescu	Constantin C. Giurescu: Istoria padurii romanesti din cele mai vechi timpuri pîna astazi. Bucuresti, 1976.
Gliga	ing. C. Gliga: Anuarul absolventilor Grupului Scolar Forestier Gurghiu 1894–1968. Kézirat.
Gociman 1929	Gociman: Industria si comertul lemnului din bazinul Muresului superior. Cluj, 1929.
Gociman 1932	Prof. Dr. Aurel Gociman-Oituz: Industria si comertul lemnului în judetul Trei-Scaune. (Observatorul Social Economic 1931.)
GSK 1926	Gazdasági sérelmeink és kívánságaink. Dicsőszentmárton, 1926. (Az Országos Magyar Párt közgazdasági szakosztályának Gyergyószentmiklóson, 1926. évi október hó 9-én tartott nyilvános üléséből.)
Gy	Gyergyó.
Haáz	Haáz Ferenc: Udvarhelyszéki famesterségek. Kolozsvár, 1942.
Hefty	Hefty Gyula Andor: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. Nyr. 40. 1911.
HK	Hargita Kalendárium. Csíkszereda
Hn	Helynév.
Hsz	Háromszék.
Hszék Ekv	Háromszék vármegye. Emlékkönyv. Szerk. Potsa József. Sepsiszentgyörgy, 1899.
Imreh B.	Imreh Barna: Mezőbánd helynevei. Kolozsvár, 1942.
Imreh I., 1944	Imreh István: A székely közbirtokosságaink kialakulása. Székelység. Székelyudvarhely, 1944. május.
Imreh I., 1973	Imreh István: A rendtartó székely falu. Bukarest, 1973.
Imreh I., 1976	Imreh István: Földközösség Aranyosszéken. Korunk 1976, 120-123.
Imreh I., 1979	Imreh István: Erdélyi hétköznapok. Bukarest, 1979.

Imreh I., 1983 Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest, 1983.

Indrumator 1988 Indrumator în arhivele statului. Judetul Harghita. Indrumatoare arhivistice 23. Bucuresti, 1988.

Ivanescu Dr. D. Ivanescu: Din istoria silviculturii romanesti. Bucuresti, 1972.

J Jegyzet, jegyzetek.

Jakab 1877 Jakab Elek: Marosszék közhavasai történeti és statisztikai ismeretéhez. Marosvidék, 1877. 314-317.; 322-324.; 330-332.

Jakab 1878 Jakab Elek: Az erdélyi törvényhozás és közigazgatás erdőügyi intézkedéseinek rövid története. Erdészeti Lapok, 1878. 670-681.

Jakab-Szádeczky Jakab Elek–Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig. Budapest, 1901.

Jakó Jakó Zsigmond: A magyarpataki és a kalini hamuzsírhuta története. Bukarest, 1956.

Jancsó Jancsó Benedek: Erdély története. Cluj-Kolozsvár, 1931.

Juhász Juhász Lajos: A vasmegyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században. Századok, 1937. 553-575.

k. kötet

Kacsó Kacsó Sándor: Fogy a virág, gyűl az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezés. Bukarest. I. kiadás 1974, II. kiadás 1984.

Kádár 1987 Kádár Zsombor: Erdészettörténet dióhéjban. Tett 1987/1. 31-34.

Kádár 1988 Kádár Zsombor: Erdő és nyelv.. (A Keleti-Kárpátok belső hajlata erdőgazdálkodásának magyar szókincséből. Kézirat.)

Kádár 1990. II. Kádár Zsombor: Mi lesz a havassal? Romániai Magyar Szó, 1990. II. 4.

Kádár 1990. 3. Kádár Zsombor: Az erdő a székelység életében. Székelység, 1990/3. Székelyudvarhely.

Kádár 1990. IX. Kádár Zsombor: Mikor létesítették Komandót? Háromszék, 1990. IX. 1.

Kádár 1990. XI. Kádár Zsombor: Egy ledőlt diófához című óda költője. Háromszék, 1990. nov.

Kádár 1990. XI. Kádár Zsombor: A görgényszentimrei erdészeti oktatás első évtizedei. Népújság, 1990. XI. 9.

Kádár 1992 Kádár Zsombor: Ismét az egykori székely közbirtokosságról. RMSZ, VI. 13-14.

kbjkv közbirtokosság jegyzőkönyve

Kós Dr. Kós Károly: Backamadaras gazdasági élete a XVIII. században. Műv. 1977/5. 41-43.

Kovács – Kovács Ferenc: Erdei famegmunkáló eszközök Gyergyócsomafalván. Erdélyi Múzeum, XXXIX. k. 1934. 137-142.

Kozán	Kozán Imre: Fekete ugar. Bukarest, 1978.
Kozma	Kozma Ferenc: A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota. Budapest, 1879.
Kőváry 1842	Kőváry László: Székelyhonról. Kolozsvár, 1842.
Kőváry 1847	Kőváry László: Erdélyország statisztikája. Kolozsvár, 1847.
Krippel	Krippel Móricz levele az Erdélyi Kárpát Egyesülethez. Erdély 1901. 82-83.
Kriza	Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye. Bukarest, 1975.
KU	Keleti Újság. Cluj-Kolozsvár, 1918–1944.
Kurkó	Kurkó Gyárfás: Nehéz kenyér. B. 1970.
Kvár	Kolozsvár.
Kvh	Kézdivásárhely.
László	László Gábor: Csík vármegye erdőgazdasága és az erdőhasználat szövetkezeti megszervezésének kérdése. Doktori értekezés, 1947-1949. Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. (Arhivele Universitatii Babes-Bolyai)
Lőtsey Spielenberg	Lőtsey Spielenberg László: A nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek, többek által magyar nyelvre fordítva, némelyek pedig eredetileg magyar nyelven. Marosvásárhely, 1837.
Magyar	Magyar Eszter: Az erdészettörténeti kutatás módszertani kérdéseiről. In: OEE Erdészettörténeti Szakosztályának Közleményei. (Budapest, 1975.) 8. old.
Melius	Melius Péter: Herbárium Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bukarest, 1978.
MGSz	Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Budapest. Szerk. Tagányi Károly.
Mikó	Mikó Imre: Huszonkét év – Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig – Bp. 1941.
MJL	Magyar Jogi Lexikon. Szerkesztette Márkus Dezső. Budapest, 1898–1907.
MK	Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle. Lugos, 1922–1942.
Mkikj	A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentései 1891–1913.
Molnár	Molnár Kálmán: Adatok a Hargita népi erdőgazdálkodásához. A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. Csíkszereda, 1974. 307-325.
Msz	Marosszék
MT	Maros-Torda (megye, vármegye)
MeT	Megyei Tükör. Sepsiszentgyörgy, 1968–1989.
MTörvt →	CJH

Műv	Művelődés, Bucuresti, 1957–
Mvh	Marosvásárhely
N	Népújság. Marosvásárhely
Nagy 1884	Nagy Gyula: A Székelyföld közgazdasági szerepéről és hivatásáról hazánkban, különös tekintettel az erdészetre. A Székely Művelődési és Gazdasági Egylet Marosvásárhelytt 1884. évi szeptember hó 25-én tartott nagygyűlésének emlékkönyve. Marosvásárhely, 1884.
Nagy	Nagy Gyula: Háromszékmegye erdészeti viszonyai. Erdészeti Lapok. 1885. 329-352., 481-488.
Nd	Népismereti dolgozatok
Népszámlálás, 1870	A Magyar Korona Országaiban az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei. Pest, 1871.
NyIrK	Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Kolozsvár, 1957–
Nyolcvanos et. Lemhény	Nyolcvan személy által 1846. jan. 8-án Lemhény községben alakított társaság jegyzőkönyve. 1846–1937.
Nyr	Magyar Nyelvőr, Budapest, 1872–
OEE	(Magyar) Országos Erdészeti Egyesület
Orbán I-VI.	Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I-VI. Pest, 1868–1873.
Oroszhegyi	Oroszhegyi Mihály: Az fenyő fanak hasznos voltáról És az Sendely tsinálóknak kellemetes és hasznos munkájokról való Historia. Lőcse, 1655. Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 9. 107-119. Budapest, 1977.
Oroszi	Oroszi Sándor: Emlékezés a székely közösségek erdőire. Kézirat. 1994.
Pál 1923	Pál Gábor dr.: A székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. Magyar Kisebbség, 1923. 4-15., 46-57.
Pál 1928	Pál Gábor dr.: Készülődés a közbirtokosságok és úrbéres birtokosságok reformjára. Magyar Kisebbség, 1928. 4., 5., 6. szám.
Pál-Antal–Kádár:	Pál-Antal Sándor–Kádár Zsombor: Közbirtokosság, birtok vagy közösség? Népújság, 1990. aug. 9. és 10.
Pál előt.	Dr. Pál Gábor előterjesztése a „Csíki Magánjavak" képviseleti szerveinek visszaállítása és a vagyoni viszonyok rendezése tárgyában. Csíkszereda, 1941. évi június hó 10-én.
Palkó	Palkó Attila: Tutajozás a Maroson. Korunk Évkönyv, 1979. 202-212.
Páter	Páter Ernő: A fenyőfatermelés fejlődése Erdélyben. Erdészeti Lapok, 1941. 158-164.
Pausinger	Pausinger József: A görgényi kincstári erdők gazdasági viszonyainak leírása. Erdészeti Lapok, 1885. 753-777., 842-863., 948-957., 1 086-1 120.
PNL	A Pallas Nagy Lexikona Budapest, 1893–1900.

PR	Padurile Romaniei. Studiu monografic. Redactor responsabil C. Chirita. Bucuresti, 1981.
Recensamînt	Recensamîntul general al populatiei Romaniei din 29 dec. 1930. vol. V. Bucuresti
RNL	Révai Nagy Lexikona. Budapest, 1911–1935.
Sabau	Dr. Vasile Sabau: Evolutia economiei forestiere în Romania. Bucuresti, 1946.
Sándor O.	Sándor Imre: A csíkszentmártoni Sándor család levéltára I. 1539–1756. Kolozsvár, 1914.
Sebess	Sebess Dénes: A székelyföldi tagosítás és arányosítás. Képviselőházi beszéd 1903. június 13-án. Maros-Vásárhely, 1903.
Sszgy	Sepsiszentgyörgy
Stinghe-Sburlan 1927	V. N. Stinghe - D. A. Sburlan: Agenda forestiera Bucuresti, 1927.
Stinghe-Sburlan 1941	Prof. V. N. Stinghe – Prof. D. A. Sburlan: Agenda forestiera. Bucuresti, 1941.
Sandru, D.	D. Sandru: Reforma agrara din 1921 în Romania. Bucuresti, 1975.
Sz	szólás
Szádeczky 1902	Szádeczky Lajos: A székelyek történelmi intézményeiről. *SzK.* 24-47.
Szádeczky 1927	Szádeczky Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest, 1927.
Szécsi	Szécsi Zsigmond: Az erdőhasználattan kézikönyve. II. kiadás. Budapest, 1894.
Szefj.	Kádár Zsombor: Székelyföldi erdészet- és faipartörténeti jegyzetek. (Erdészettörténeti Közlemények XI.) Bp. 1993.
SzEKN	Székely-Egyleti Képes Naptár. Budapest.
Szf	Székelyföld.
Sz.gy.	Szerző gyűjtése.
SzK	A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai. Sajtó alá rendezte Buday Barna. Budapest, 1902.
SzL	Székely Néplap. Marosvásárhely, 1868–
SzN	Székely Nemzet. Sepsiszentgyörgy.
SzO	Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu: Székely Oklevéltár. I-VII. Kolozsvár, 1872–1898. VIII. Budapest, 1934.
SzSz	Szabad Szó. Marosvásárhely, 1944–1948.
SzT	Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I-IV. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Bukarest, 1976–1984.
Tagányi 1894	Tagányi Károly: A földközösség története Magyarországon. MGSz I., 1894.
Tagányi 1896	Tagányi Károly történeti bevezetése. Magyar Erdészeti Oklevéltár I. kötet I-XLVII.

Tarisznyás 1974	Tarisznyás Márton: Részletek a gyergyói határhasználat múltjából. Aluta 1974–1975. 307-312.
Tarisznyás 1982	Tarisznyás Márton: Gyergyó történeti néprajza. Bukarest, 1982.
tc.	Törvénycikk.
Teleki	Teleki József gróf: Úti jegyzetek 1799. Közli: Domokos Pál Péter. Kolozsvár, 1937.
T. Nagy	T. Nagy Imre: Csíkvármegye közgazdasági állapota és a székely kivándorlás. Sepsiszentgyörgy, 1891.
Um	Udvarhely megye
Usz	Udvarhelyszék
Vámszer	Vámszer Géza: A székely vagyon- és földközösség. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Tordán 1938. aug. hó 28-30. napján tartott tizenötödik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Szerkesztette Dr. György Lajos főtitkár. Cluj-Kolozsvár, 1939. 55-62.
Venczel 1942	Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. Kolozsvár, 1942.
Venczel 1944	Venczel József: A volt határőrezredek vagyonának sorsa. Kolozsvár, 1944.
Vitos	Vitos Mózes: Csíkmegyei Füzetek (34 füzetben) Csíkszereda, 1894–1900.
Zsigmond	Zsigmond József: Havasolás. Korunk Évkönyv 1979, 213-226. Kolozsvár, 1978.
[szöveg]	szerző megjegyzéseit magában foglaló zárójel
[...]	szerző által kihagyott szövegrészre való utalás
→	lásd még, lásd ott

Helynévmutató

Abod:	→ Székelyabod
Abásfalva, Homoród–:	Abus (Hm)
Ábrahámfalva:	→ Szentábrahám
Ábránfalva:	Obranesti (Hm)
Agyagfalva:	Lutitia (Hm)
Aldoboly:	Dobolii de Jos (Km)
Alfalu:	→ Gyergyófalu
Almás:	→ Homoródalmás
Alsóboldogfalva, Alsóboldogasszonyfalva:	Bodogaia (Hm)
Alsócsernáton:	Cernatul de Jos (Km), ma Felsőcsernátonnal együtt: Cernat (Km)
Alsósófalva:	Ocna de Jos (Hm)
Alsóvolál:	Volal (Km). Egybeolvadt Torjával. (Km)
Altorja:	Turia de Jos (Km), ma Torja: Turia (Km) része.
Alvinc:	Vintu de Jos (Fm)
Andrásfalva:	→ Magyar–
Angyalos:	Anghelus (Km)
Apáca:	Apata (Bm)
Arad:	Arad (Am)
Aranyosmohács:	Mahaceni (Fm)
Aranyospolyán:	Torda keleti széle (Kolozs m.)
Aranyosrákos:	Valenii de Aries (Kolozs m.), ma Várfalva: Moldovenesti (Kolzs m.) része
Árkos:	Arcus (Km)
Atyha:	Atia (Hm)
Árvátfalva, Árvádfalva:	Arvateni (Hm)
Backamadaras:	Pasareni (Mm)
Bágy:	Badeni (Hm)
Bágyon:	Badeni (Kolozs m.)
Bálintfalva, Nyárád–:	Bolintineni (Mm)
Bánkfalva:	→ Csík–
Bardóc:	Bradut (Km)
Barót:	Baraolt (Km)
Bécs:	Viena, Wien
Békás, Gyergyó–:	Bicazul Ardelean (Neamt m.)
Bélbor:	Bilbor (Hm)
Bencéd:	Bentid (Hm)
Bereck:	Bretcu (Km)
Besenyő:	Padureni (Km)

Béta:	Beta (Hm)
Betfalva:	Betesti (Hm)
Betlenfalva, Székelybethlen–:	Beclean (Hm), ma Székelyudvarhely egyik része.
Bibarcfalva:	Biborteni (Km)
Bikafalva:	Taureni (Hm)
Bikfalva:	Bicfalau (Km)
Bodok, Sepsi–:	Bodoc (Km)
Bodola:	Budila (Km)
Bodos:	Bodos (Km)
Bogárfalva:	Bulgáreni (Hm)
Bolya–	Buia (Szeben m.)
Bordos:	Bordosiu (Mm)
Borgóbeszterce:	Bistrita Birgaului (Beszterce-Naszód m.)
Borszék:	Borsec (Hm)
Borzsova:	Bîrzava (Hm)
Botfalu:	Bod (Bm)
Bögöz:	Mugeni (Hm)
Bölön:	Belin (Km)
Bözöd:	Bezid (Mm)
Bözödújfalu:	Bezidu Nou (Mm)
Brassó:	Brasov (Bm)
Budapest:	Budapesta
Bukarest:	Bucuresti
Bulcs:	Bulci (Krassó-Szörény m.)
Csákó:	Cicau (Fm)
Csatószeg:	Cetatuia (Hm)
Csegez:	Pietroasa (Kolozs m.)
Csehétfalva, Csehért–, Csehérd-:	Cehetel (Hm)
Csekefalva:	Cechesti (Hm), ma Szentábrahám községhez tartozik.
Csekefalva:	Ciucani (Hm), ma Csíkszentmárton községhez tartozik.
Cserefalva:	Stejeria (Mm)
Csernáton:	Cernat (Km) → Alsócsernáton
Csiba:	Ciba (Mm), Karácsonyfalvába olvadt be.
Csicsó, Csík–:	Ciceu (Hm)
Csíkbánkfalva:	Bancu (Hm)
Csíkcsicsó:	→ Csicsó
Csíkdánfalva:	Danesti (Hm)
Csíkdelne, Delne:	Delnita (Hm)
Csíkjenőfalva, Jenőfalva:	Ineu (Hm)
Csíkkarrcfalva, Karcfalva:	Cîrta (Hm)
Csíkkozmás, Kozmás:	Cozmeni (Hm)

Csíkmadaras, Madaras:	Madaras (Hm)
Csík Mádéfalva:	→ Mádéfalva
Csíkpálfalva, Pálfalva:	Pauleni (Hm)
Csíkrákos, Rákos:	Racu (Hm)
Csíksomlyó, Somlyó:	Sumuleu (Hm)
Csíkszentdomokos:	Sîndominic (Hm)
Csíkszentgyörgy:	Ciucsîngeorgiu (Hm)
Csíkszentimre:	Sîntimbru (Hm)
Csíkszentkirály:	Sîncraieni (Hm)
Csíkszentlélek:	Leliceni (Hm)
Csíkszentmárton:	Sînmartin (Hm)
Csíkszentmihály:	Mihaileni (Hm)
Csíkszentmiklós:	Nicolesti (Hm)
Csíkszentsimon:	Sînsimion (Hm)
Csíkszenttamás:	Tomesti (Hm)
Csíkszépvíz, Szépvíz:	Frumoasa (Hm)
Csíkszereda:	Miercurea-Ciuc (Hm)
Csíktaploca, Tapolca:	Toplita Ciuc (Hm), ma Csíkszereda része.
Csíktusnád:	→ Tusnád
Csíkzsögöd:	→ Zsögöd
Csobotfalva:	Cioboteni (Hm), ma Csíkszereda része.
Csomortán, Csík–, Csomortány:	Soimeni (Hm)
Csöb:	Cibu (Mm)
Dálya:	→ Székelydálya
Dánfalva:	→ Csíkdánfalva
Décsfalva:	Dejutiu (Hm)
Déda:	Deda (Mm)
Déda-Bisztra:	Bistra Muresului, Deda Bistra (Mm)
Delne:	→ Csíkdelne
Derzs:	→ Székelyderzs
Déva:	Deva (Hunyad m.)
Ditró:	→ Gyergyóditró
Dobó:	→ Székelydobó
Dombró:	Dumbrava (Fm)
Ége:	Ighiu (Hm)
Egerszeg:	Cornatel (Mm), ma Marosszentkirály része.
Énlaka, Enloka:	Inlaceni (Hm)
Erdőcsinád:	Padureni (Mm)
Erdőfüle, Füle:	Filia (Km)
Erdőszentgyörgy:	Sîngeorgiu de Padure (Mm)
Eresztevény:	Eresteghin (Km)
Esztelnek:	Estelnic (Km)

Etéd:	Atid (Hm)
Étfalva:	Etfalau (Km)
Étfalva-Zoltán:	Etfalau-Zoltan
Fancsal:	→ Székelyfancsal
Farcád:	Forteni (Hm)
Farkaslaka:	Lupeni (Hm)
Fejérvár:	→ Gyulafehérvár
Feldoboly:	Dobolii de Sus (Km)
Felsőboldogfalva, Felsőboldogasszonyfalva:	Feliceni (Hm)
Felsőköhér:	Chiheru de Sus (Mm)
Felsősófalva:	Ocna de Sus (Hm)
Felsőtorja, Feltorja:	Turia de Sus (Km), ma Torja: Turia (Km) része.
Felvinc:	Vintu de Sus (Fm), Marosveresmarttal együtt: Unirea (Fm)
Fenyéd:	Bradesti (Hm)
Fiátfalva, Fiád –:	Filias (Hm)
Firtosmartonos, Martonos:	Firtanus (Hm)
Firtosváralja:	Firtusu (Hm)
Fotosmartonos, Fotos:	Fotos (Km)
Füle:	→ Erdőfüle
Gagy:	Goagiu (Hm)
Galac:	Galati (Galati m.)
Galambfalva:	→ Kis–, Nagy–
Gálfalva:	→ Nyárádgálfalva
Galócás:	Galautas (Hm)
Gelence:	Ghelinta (Km)
Genf:	Geneva
Gidófalva:	Ghidfalau (Km)
Gödemesterháza:	Stînceni (Mm)
Görgényszeg:	Herbus (Km)
Görgényszentimre:	Gurghiu (Mm)
Görgényüvegcsűr:	Glajarie (Mm)
Gyepes:	Ghipes (Hm)
Gyergyóalfalu:	Joseni (Hm)
Gyergyócsomafalva:	Ciumani (Hm)
Gyergyóditró, Ditró:	Ditrau (Hm)
Gyergyóholló:	Corbu (Hm)
Gyergyókilyénfalva:	→ Kilyénfalva
Gyergyóremete:	Remetea (Hm)
Gyergyószárhegy:	→ Szárhegy

Gyergyószentmiklós:	Gheorgheni (Hm)
Gyergyótölgyes, Tölgyes:	Tulghes (Hm)
Gyergyóújfalu:	Suseni (Hm)
Gyimes:	Ghimes-felsőlok: Lunca de Sus, -középlok: Lunca de Jos
Gyulafehérvár, Fejérvár:	Alba Iulia (Fm)
Hágotő:	Hagota (Hm)
Harasztkerék:	Roteni (Mm)
Harasztos:	Calarasi (Kolozs m.)
Havad:	Neaua (Mm)
Héjjasfalva:	Vînatori (Mm)
Hermány:	→ Magyar–
Hétfalu:	Sacele (Bm), Sapte sate. Történelmi elnevezése az alábbi hét helységnek: Bácsfalu: Baciu Csernátfalu: Cernatu Hosszúfalu: Satulung Pürkerec: Purcareni Tatrang: Tîrlungeni Türkös: Turches Zajzon: Zizin
Hidas:	Podeni (Kolozs m.)
Hidvég, Olt–:	Haghig (Km)
Hilib:	Hilib (Km)
Hodgya:	Hoghia (Hm)
Holló:	→ Gyergyóholló
Homoródalmás:	Meresti (Hm)
Homoródjánosfalva, Jánosfalva:	Ionesti (Bm)
Homoródkarácsonyfalva:	Craciunel (Hm)
Homoródremete:	Calugareni (Hm)
Homoródszentlászló, Szentlászló:	Vasileni (Hm)
Homoródszentmárton:	Martinis (Hm)
Homoródszentpál, Szent–Pál:	Sînpaul (Hm)
Homoródszentpéter, Szent–Péter:	Petreni (Hm)
Homoródújfalu:	Satu Nou (Hm)
Ikafalva:	Icafalau (Km)
Ilenctalva:	Ilieni (Mm)
Inakfalva, Inok –:	Inoc (Fm)
Jánosfalva:	→ Homoród–
Jásfalva:	Iasu (Hm)
Jedd:	Livezeni (Mm)

Jenőfalva, Csik -:	Ineu (Hm)
Jobbágyfalva:	Valea (Mm)
Jobbágytelke:	Sîmbrias (Mm)
Kadács:	→ Kiskadács, Nagykadács
Kadicsfalva:	Cadiseni (Hm), ma Székelyudvarhely: Odorheiu Secuiesc része.
Kál:	→ Székelykál
Kálnok:	Calnic (Km)
Kanta,	Kantafalva: Canta (Km), ma Kézdivásárhely: Tîrgu Secuiesc része.
Kányád:	Ulies (Hm)
Kápolnásfalu, Kis vagy Kápolnás Oláhfalu:	Capîlnita (Hm)
Káposztásszentmiklós:	Nicolesti (Mm), ma Karácsonyfalva, Karácsonyfalva, Nyárádkarácsonyfalva: Craciunesti része.
Kászonaltiz:	Plaiesii de Jos (Hm)
Kászonfeltiz:	Plaiesii de Sus (Hm)
Kászonimpér:	Imper (Hm)
Kászonjakabfalva:	Iacobeni (Hm)
Kászonújfalu:	Casinul Nou (Hm)
Kecset:	Paltinis (Hm)
Kede:	→ Kiskede, Nagykede
Kelementelke:	Calimanesti (Mm)
Keményfalva:	→ Küküllőkeményfalva
Kénos:	Chinusa (Hm)
Kercsed:	Stejeris (Kolozs m.)
Kerelőszentpál:	Sînpaul (Mm)
Keresztúr, Keresztúr városa:	→ Székelykeresztúr
Keresztúrfalva:	ma Székelykeresztúr része.
Kézdikővár, Peselnek:	Petriceni (Km)
Kézdiszászfalu:	→ Szászfalu
Kézdiszentlélek, Szentlélek:	Sînzieni (Km)
Kézdivásárhely:	Tîrgu Secuiesc (Km)
Kibéd:	Chibed (Mm)
Kilyén:	Chilieni (Km)
Kilyénfalva:	Chileni (Hm)
Kisbacon:	Batanii Mici (Km)
Kisfalud:	Satu Mic (Hm)
Kisgalambfalva:	Porumbenii Mici (Hm)
Kisilva:	Ilva Mica (Beszterce-Naszód m.)
Kiskadács:	Cadaciu Mic (Hm)
Kiskede:	Chedia Mica (Hm)

Kismedesér: Medisoru Mic (Hm)
Kissólymos: Soimosu Mic (Hm)
Kis vagy Kápolnás Oláhfalu: → Kápolnásfalu
Kobátfalva, Kobád–: Cobatesti (Hm)
Kocsárd: → Székelykocsárd
Kolozsvár: Cluj-Napoca (Kolozs m.)
Komandó: Comandau (Km)
Korond: Corund (Hm)
Koronka: Corunca (Mm)
Kovászna: Covasna (Km)
Kökös: Chichis (Km)
Köpec: Capeni (Km)
Kőrispatak: Criseni (Hm)
Köszvényes-Remete, nagyközség volt Maros-Torda vármegyében, ma: → Nyárádköszvényes, Nyárádremete.
Kövend: Plaiesti (Kolozs m.)
Középajta: Aita Medie (Km)
Krizba: Crizbav (Bm)
Küküllőkeményfalva, Keményfalva: Tîrnovita (Hm)
Küsmöd: Cusmed (Hm)

Laposnya: Lapusna (Mm)
Lázárfalva: Lázáresti (Hm)
Lemhény: Lemnia (Km)
Lengyelfalva, Székely–: Polonita (Hm)
Lippa: Lipova (Am)
Lisznyó: Lisnau (Km)
Lókod: Locoden (Hm)
Lőrincfalva: Leordeni (Mm)
Lővéte: Lueta (Hm)
Ludas: → Marosludas
Lukafalva: Gheorghe Doja (Mm)

Madéfalva: Siculeni (Hm)
Magyarandrásfalva, Andrásfalva, Székely-: Andreeni (Hm)
Magyarhermány: Herculian (Km)
Magyarhidegkút, Magyarlápos: Hidegkút: Vidacut (Hm) Lapus (Máramaros m.)
Magyaró: Alunis (Mm)
Magyarós: → Székelymagyarós
Magyarrégen: Reghin Sat (Mm), ma Szászrégen: Reghin része.
Magyarzsákod: Jacodu (Mm)
Makfalva: Ghindari (Mm)

Málnás:	Malnas (Km)
Malomfalva:	Moresti (Mm)
Málomfalva:	→ Nyikómalomfalva
Máréfalva:	Satu Mare (Hm)
Márkosfalva, Kézdi–:	Marcusa (Km)
Maroshévíz, Toplica:	Toplita (Hm)
Marosludas, Ludas:	Ludus (Mm)
Marosörményes, Örményes:	Ormenis (Fm)
Marossárpatak:	Glodeni (Mm)
Marosszentkirály:	Sîncraiu de Mures (Mm)
Marosújvár:	Ocna Mures (Fm)
Marosvásárhely, Székely–:	Tîrgu Mures (Mm)
Marosvécs:	Brîncovenesti (Mm)
Martonos:	→ Firtosmartonos
Mátisfalva:	Matiseni (Hm)
Medesér:	→ Kismedesér, Nagymedesér
Medgyes:	Medias (Szeben m.)
Ménaság, Menaság, Csík-:	Armaseni (Hm)
Mészkő:	Cheia (Kolozs m.)
Mezőbánd:	Band (Mm)
Mezőörményes, Örményes:	Urmenis (Beszterce-Naszód m.)
Mezőpanit:	Panet (Mm)
Miklósfalva:	Nicolesti (Hm)
Miklósvár:	Miclosoara (Km)
Mikóújfalu:	Micfalau (Km)
Mindszent:	Misentea (Hm)
Mohács:	→ Aranyosmohács
Muzsna, Musna:	Mujna (Hm)
Nagyajta:	Aita Mare (Km)
Nagybacon:	Batanii Mari (Km)
Nagyborosnyó:	Borosneu Mare (Km)
Nagyenyed:	Aiud (Fm)
Nagygalambfalva:	Porumbenii Mari (Hm)
Nagykadács:	Cadaciu Mare (Hm)
Nagykede:	Chedia Mare (Hm)
Nagymedesér:	Medisoru Mare (Hm)
Nagysólymos:	Soimosu Mare (Hm)
Nagyszeben:	Sibiu (Szeben m.)
Naszód:	Nasaud (Beszterce-Naszód m.)
Négyfalu (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu):	→ Hétfalu

Nyárádgálfalva, Gálfalva:	Galesti (Mm)
Nyárádköszvényes:	Matrici (Mm)
Nyárádremete:	Eremitu (Mm)
Nyárádselye:	Silea Nirajului (Mm)
Nyárádszentbenedek:	Murgesti (Mm)
Nyárádszereda:	Miercurea Nirajului (Mm)
Nyárádtő:	Ungheni (Mm)
Nyikómalomfalva, Malomfalva:	Morareni (Hm)
Nyujtód:	Lunga (Km)
Ócfalva:	Oteni (Hm)
Ojtoz:	Oituz (Km)
Okland, Homoród –:	Ocland (Hm)
Oláhfalu:	→ Kápolnásfalu, Szentegyházasfalu, Vlahica
Olasztelek:	Talisoara (Km)
Oltszem:	Olteni (Km)
Oroszhegy:	Dealu (Hm)
Ozsdola:	Ojdula (Km)
Örményes:	→ Marosörményes, Mező–
Pálfalva:	→ Székelypálfalva
Palotailva:	Lunca Bradului (Mm)
Papolc:	Papauti (Km)
Parajd:	Praid (Hm)
Patakfalva:	Valeni (Hm)
Páva:	Pava (Km)
Peselnek:	→ Kézdikővár
Pest:	Pesta, ma Budapest része.
Petőfalva:	Peteni (Km)
Radnót:	Iernut (Mm)
Rákos:	→ Aranyos–, Csík–
Ratosnya:	Rastolita (Mm)
Ráva:	Rava (Mm)
Recsenyéd:	Rares (Hm)
Régen:	→ Szászrégen
Remete	→ Gyergyó–, Homoród–, Nyárád–
Remeteszeg:	Remetea (Mm), ma Marosvásárhely része
Romoly:	Romul (Beszterce-Naszód m.)
Rugonfalva:	Ruganesti (Hm)

Salamás:	Sarmas (Hm)
Sámsond, Mező-:	Sincai (Mm)
Sándorfalva:	Alexandrita (Hm)
Sárfalva:	Tinoasa (Km)
Segesvár:	Sighisoara (Mm)
Selmecbánya:	Banská Stiavnica (Szlovákia)
Selye, Sellye:	→ Nyárádselye
Sepsibodok:	→ Bodok
Sepsiszentgyörgy:	Sfîntu Gheorghe (Km)
Siklód:	Siclod (Hm)
Siménfalva, Semény-:	Simonesti (Hm)
Sinfalva:	Cornesti (Kolozs m.)
Soborsin:	Savirsin (Am)
Sófalva:	→ Alsó–, Felső–
Solymos, Solymosvár:	Soimos (Am)
Sólymos:	→ Kis–, Nagy–
Somosd:	Cornesti (Mm)
Sóspatak:	→ Székelysóspatak
Sóvárad:	Sarateni (Mm)
Sükő:	Cireseni (Hm)
Szabéd:	Sabed (Mm)
Szacsva:	Sociova (Km)
Szalárd:	Salard (Mm)
Száldobos:	Doboseni (Km)
Száltelek:	Tiptelnic, Teptelnic (Mm)
Szárazajta:	Aita Seaca (Km)
Szárhegy, Gyergyó-:	Lazarea (Hm)
Szászfalu, Kézdi-:	Sasausi (Km)
Szászrégen:	Reghin (Mm)
Szeben:	→ Nagyszeben
Székelyabod, Abod:	Abud (Mm)
Székelyandrásfalva:	→ Magyar-
Székelydálya, Dálya:	Daia (Hm)
Székelyderzs, Derzs:	Dîrjiu (Hm)
Székelydobó, Dobó:	Dobeni (Hm)
Székelyfancsal, Fancsal:	Fîncel (Hm)
Székelyföldvár:	Razboieni-Cetate (Fm)
Székelykál, Kál:	Caleseni (Mm)
Székelykeresztúr:	Cristuru Secuiesc (Hm)
Székelykocsárd, Kocsárd:	Lunca Muresului (Fm)
Székelymagyarós, Magyarós:	Alunia (Hm)
Székelypálfalva, Pálfalva:	Pauleni (Hm)
Székelysóspatak, Sóspatak:	Sausa (Mm)

Székelyszállás:	Salasuri (Mm)
Székelyszentkirály, Szentkirály:	Sîncrai (Hm)
Székelyszentlélek, Szentlélek:	Bisericani (Hm)
Székelyszentmihály, Szentmihály:	Mihaileni (Hm)
Székelyszentmiklós, Szentmiklós:	Nicoleni (Hm)
Székelyszenttamás, Szenttamás:	Tamasu (Hm)
Székelyudvarhely, Udvarhely:	Odorheiu Secuiesc (Hm)
Székelyvarság, Varság:	Varsag (Hm)
Székelyvásárhely:	→ Marosvásárhely (Mm)
Szentábrahám, Szent-Ábrám:	Avramesti (Hm)
Szentdemeter:	Dumitreni (Mm)
Szentegyházasfalu, Szentegyházas, Vlahica:	Vlahita (Hm)
Szenterzsébet:	Eliseni (Hm)
Szentgerice:	Galateni (Mm)
Szentkatolna:	Catalina (Km)
Szentlászló:	→ Homoród-
Szentlélek:	→ Csík–, Kézdi–, Székely–
Szentmihály:	→ Székely–
Szentmihályfalva, Mihályfalva:	Mihai Viteazu (Kolozs m.), ma Alsószentmihály: Sînmihaiu de Jos, Felsőszentmihály (Mihai Viteazu) része.
Szentmiklós:	→ Székely–
Szentpál:	→ Homoród–
Szentpéter:	→ Homoród–
Szenttamás:	→ Székely–
Szépvíz:	→ Csík–
Szereda:	→ Csík–, Nyárád–
Szolokma:	Solocma (Mm)
Szombatfalva:	Sîmbateni, ma Székelyudvarhely része.
Szováta:	Sovata (Mm)
Taploca, Taplócza:	→ Csíktaploca
Tarcsafalva:	Tarcesti (Hm)
Tekerőpatak:	Valea Strîmba (Hm)
Telekfalva:	Teleac (Hm)
Teremi:	Tirimia (Mm)
Tibód:	Tibod (Hm)
Timafalva (Hm):	ma Székelykeresztúr része.
Tízfalu:	Hétfalu (→) és Krizba (→), Apáca (→) és Újfalu (→)
Toplica:	→ Maroshévíz
Tordátfalva:	Turdeni (Hm)

Torja:	Turia (Km), → Altorja, Felsőtorja, hasonlóképpen Karatna és Volál is egybeolvadtak Torjával.
Tölgyes:	→ Gyergyótölgyes
Tövis:	Teius (Fm)
Tusnád, Csík–:	Tusnad (Hm)
Tusnádfürdő:	Baile Tusnad (Hm)
Udvarhely:	→ Székely–
Ugra, Maros–:	Ogra (Mm)
Újfalu, Barca-:	Satu Nou (Bm) → Tízfalu
Újszékely:	Secuieni (Hm)
Uraj, Uraly, Székelyuraly:	Oroiu (Mm)
Uzdiszentpéter:	Sînpetru de Cîmpie (Kolozs m.)
Úzvölgye:	Valea Uzului (Hm)
Ülke:	Ulcani (Hm)
Vacsári:	Vacaresti (Hm)
Vágás:	Taietura
Várfalva:	Moldovenesti (Kolozs m.)
Vargyas:	Vîrghis (Km)
Vármező:	Cîmpul Cetatii (Mm)
Városfalva, Várasfalva:	Oraceni (Hm)
Varság:	→ Székelyvarság
Vásárhely:	→ Marosvásárhely
Vasláb:	Voslobeni (Hm)
Vécke:	Vetca (Mm)
Verebes:	Vrabia (Hm)
Veresmart, Maros–	ma Felvinc része (Fm)
Vlahica:	→ Szentegyházasfalu
Zabola:	Zabala (Km)
Zágon:	Zagon (Km)
Zalán:	Zalan (Km)
Zám:	Zam (Hunyad m.)
Zetelaka:	Zetea (Hm)
Zoltán:	→ Étfalva-Zoltán
Zsögöd, Csík–:	Jigodin (Hm), ma Csíkszereda része.

Rövidítések

Am –	Arad megye: Judetul Arad
Bm –	Brassó megye: Judetul Brasov
Fm –	Fehér megye: Judetul Alba
Hm –	Hargita megye: Judetul Harghita
Km –	Kovászna megye: Judetul Covasna
Mm –	Maros megye: Judetul Mures
m –	megye

Táblázatok

Numerus et series partium[2]	Civitates Lib. Reg.: vel Montanae[3]	Urbes et Oppida[4]	Pagi et Vici[5]	Praedia[6]	Milliaria Geogr.: Quadrata[7]
LXXVIII. Sedes[8] *Aranyos*					
(aliis Aranyas)					
Aranyos vel					
Arannyas Széke					
Aranyoscher Stuhl[9]		1[11]	21		6.1
1. Processus[10] Superior			11		
2. Processus Inferior		1	10		
LXXIX. Sedes Maros					
(aliis Marus)					
Maros Széke					
Maroscher Stuhl	1[12]	1[13]	126		26.4
1. Proc. Jobbágyfalvensis[14]			16		
2. Proc. Sellyensis[14]		1	15		
3. Proc. Szováthiensis[14]			12		
4. Proc. Abodiensis[14]			18		
5. Proc. Gálfalvensis[15]			16		
6. Proc. Káliensis[15]	1		20		
7. Proc. Mező-Bándiensis[15]			14		
8. Proc. Sámsondiensis[15]			15		
LXXX. Sedes Udvarhely					
Udvarhely Széke					
Udvarhelyer vel					
Odorhelyer Stuhl		2[16]	128		51.0
1. Proc. Bözödiensis[18]			34		
2. Proc. Farczádiensis[18]			31		
3. Proc. Keresztúriensis[19]		1	11		
4. Proc. Bögöziensis[19]			13		
5. Proc. Patakfalviensis[19]		1	10		
6. Proc. Oláhfalviensis[17]			10		
7. Proc. Homoródiensis[19]			10		
8. Proc. Bardócziensis[19]			9		
LXXXI. Sedes Csík					
Csík Széke, Tschiker					
oder Cschiker Stuhl		2[20]	59		84.0
1. Proc. Felső-Csikiensis[21]			24		
2. Proc. Gyergyóiensis[21]		1	10		
3. Proc. Alsó-Csikiensis[22]		1	20		
4. Proc. Kászonyiensis[22]			5		

1. táblázat. *(Címét, folytatását és jegyzeteit ld. a következő oldalon.)*

Numerus et series partium[2]	Civitates Lib. Reg.: vel Montanae[3]	Urbes et Oppida[4]	Pagi et Vici[5]	Praedia[6]	Milliaria Geogr.: Quadrata[7]
LXXXII. Sedes Háromszék vel Trisedes Háromszék Széke Haromszeker Stuhler Drey Stuhl		4[23]	103	2[24]	54.8
1. Proc. Szentlélekiensis[25]			18		6.1
2. Proc. Alsó-Csernátonensis[25]			12		
3. Proc. Zagoniensis[25]			13		
4. Proc. Zabolaiensis[25]			13		
5. Proc. Fekete-Ügyensis[26]			14	1	
6. Proc. Alutensis[26]		1	18	1	
7. Proc. Zalányensis[26]		3	15		

1. táblázat. Terra Siculorum[1]
(Joannes Lipszky: Mappa generalis Regni Hungariae [...] item Principatus Transylvaniae. Pest, 1806.)

Jegyzetek:
[1] Székelyföld. [2] Az összetevő részek száma és megnevezése. [3] Szabad királyi vagy bányavárosok. [4] Városok és mezővárosok. [5] Falvak. [6] Puszták, elpusztult települések. [7] Négyzetmérföld (1 négyzetmérföld = 10 000 katasztrális hold = 57,54 km^2). [8] Szék. [9] Szék. [10] Járás. [11] „Fel Vincz" [12] „Maros-Vásárhely" [13] „Szereda" (Nyárádszereda). [14] Felső kerület. [15] Alsó kerület. [16] „Székely v. Szitás Keresztúr" és „Udvarhely" [17] → 31. táblázat. [18] Felső kerület. [19] Alsó kerület. [20] „Gyergyó Sz. Miklós és Csík Szereda". [21] Felső kerület. [22] Alsó kerület. [23] „Sepsi Sz. György, Illyefalva, Kézdi Vásárhely, Bereczka" [24] „Talpatak, Egerpatak" [25] Felső kerület. [26] Alsó kerület.
Összesen Lipszky János adatai szerint a kutatott területen volt 1 szabad királyi város, 10 mezőváros, 437 falu, 2 elpusztult település, az öt szék együttes területe pedig 223,3 négyzetmérföld volt. Más adataink szerint az 5 székely szék 206,328 négyzetmérföldet foglalt el. (*Kőváry,* 1847.)

A szék neve	A szék összes területe [1]	A szék összes erdőterülete		Erdősültség		Esik egy főre[4]
		Bedő A. szerint[2]	Kozma F. szerint[3]	Bedő A. szerint[2]	Kozma F. szerint[3]	
	❑ mérföld	kataszteri hold		százalék		k. hold
Aranyos	6,08	10 824	10 601	18	17	0,55
Csík	78,08	411 285	406 253	53	52	4,02
Háromszék	51,70	354 377	336 892	68	65	3,22
Maros	24,75	62 827	62 147	25	25	0,68
Udvarhely	45,27	191 536	190 294	42	42	1,95

2. táblázat. Az öt székely szék erdészeti adatai.

Jegyzetek:

[1] 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás. Pest, 1871. [2] *Bedő,* 1874. 345. old. [3] *Kozma,* 140-150. old. [4] *Keleti:* Hazánk és népe c. munkája alapján *Bedő,* 1874., 345. old.

Törvényhatóság		A törvényhatóság területén lévő azon községek száma, amelyek határában					
neve	összes községeinek száma	nincs erdő	van erdő	10 000 k. holdnál több erdő van	5001-10 000 k. holdig terjedő erdő van	1001-5000 k. holdig terjedő erdő van	1-1000 k. holdig terjedő erdő van
Maros-vásárhely sz. kir. v.	1	–	1	–	–	1	–
Csík megye	66	15	51	12	9	21	9
Maros-Torda m.	210	22	188	10	1	23	154
Udvarhely megye	136	–	136	3	7	33	93
Háromszék megye	114	39	75	13	8	30	24
Összesen	527	76	451	38	25	108	280

3. táblázat. Fahiányra vonatkozó adatok. Erdővel rendelkező és erdővel nem rendelkező községek a kutatott területen 1885-ben. (Bedő 1885. I. XX. táblázat.)

A törvényhatóság neve	A törvényhatóság			
	összes föld-területe, k.hold	lélek-száma	összes erdő-területe, k.hold	erdősültség, %
Csík megye	846 751	110 940	402 105	47,49
Háromszék megye	685 204	125 277	422 068	61,60
Maros-Torda megye	721 443	146 116	343 170	47,57
Marosvásárhely sz. kir. város	5 709	12 883	1 403	24,58
Udvarhely megye	510 801	105 520	210 172	41,15

4/a. táblázat. A vizsgált terület erdősültsége 1885-ben.
(Bedő 1885 I., I. táblázat, 77-80. old.)

Megye	Össz-terület, hektár	Összes erdőter., hektár	Erdő-sültség, %	Népesség, fő	Népsűrű-ség, fő/km^2	Esik erdő egy főre, ha
Csík	506 500	218 435	43,12	141 421	28	1,54
Háromszék	388 900	222 684	57,26	145 531	38	1,53
Maros-Torda	420 300	188 121	44,76	245 941	58	0,76
Udvarhely	293 900	97 005	33,00	122 697	42	0,79

4/b. táblázat. A vizsgált terület erdősültsége 1922-ben.
(Stinghe-Sburlan 1927, 297. és 298. old.)

Jegyzet:
Összes erdő hektárban a vizsgált területen 1913-ban: Maros-Torda megye: 194 413,7 ha; Udvarhely megye: 111 874,7 ha; Csík megye: 227 162,6 ha; Háromszék megye: 230 464,0 ha. Összesen: *763 915 ha.* (*Oroszi* 49., 51., 53., 56. old.)

Törvény-hatóság	Az erdő összterülete		Az 1879. évi XXXI. tc. 17. §-a alá			
			tartozó		nem tartozó	
			erdők kiterjedése			
	k.hold	%	k.hold	%	k.hold	%
M.vásárhely	1 338	100	1 304	97,5	34	2,5
Csík	393 892	100	362 323	92,0	31 569	8,0
Maros-Torda	338 723	100	173 236	51,0	165 487	49,0
Udvarhely	198 629	100	140 786	71,0	57 843	29,0
Háromszék	400 768	100	210 313	52,5	190 455	47,5

5. táblázat. Az 1879. évi XXXI. tc. 17. §-a alá tartozó és nem tartozó erdők kiterjedése és %-os eloszlása 1914-ben. (Ezsn. 1914, 320 és 321. old.)

Megye	Azon bejelentett esetek száma, amelyeknél a kiszabott pénzbüntetést behajtották	Erdei kihágásokért befolyt összeg forintban
Csík	4 052	6 657,79
Háromszék	7 213	11 309,01
Maros-Torda	746	3 205,95
Udvarhely	4 748	2 064,83

6. táblázat. Erdei kihágások a kutatott területen 1885 és 1894 között. (Bedő 1896. I., XXX. és XXXI. táblázatok.)

Megye	Azon esetek száma, amelyeknél a kiszabott pénzbüntetést befizették	Erdőrendészeti áthágásokért befolyt összeg forintban (a jelzett 10 év alatt)
Csík	50	2921,60
Háromszék	90	3496,60
Maros-Torda	31	1424,48
Udvarhely	23	1268,80

7. táblázat. Erdőrendészeti áthágások a vizsgált négy megyében 1885 és 1894 között. (Bedő 1896. I., XXX. táblázat.)

Az erdőhivatal		A m. kir. állami erdőhivatalnak alárendelt erdőhatóság
neve	székhelye	
XXII. M. kir. állami erdőhivatal	Maros-vásárhely	1. Régeni alsó m. kir. járási erdőgondnokság Szászrégenben. 2. M. kir. járási erdőgondnokság Marosvásárhelyen. 3. Régeni felső m. kir. járási erdőgondnokság Szászrégenben. 4. Szovátavidéki m. kir. járási erdőgondnokság Nyárádszeredán.
XXIII. M. kir. állami erdőhivatal	Csík-szereda	1. M. kir. járási erdőgondnokság Csíkszentmártonban. 2. Csíkszeredai m. kir. járási erdőgondnokság Csíkszeredán. 3. Csíkszépvizi m. kir. járási erdőgondnokság Csíkszeredán. 4. Gyergyóújfalusi m. kir. j. erdőgond. Gyergyószentmiklóson. 5. Gyergyószentmiklósi m. kir. j. erdőg. Gyergyószentmiklóson. 6. M. kir. járási erdőgondnokság Gyergyótölgyesen.
XXIV. M. kir. állami erdőhivatal	Székely-udvarhely	1. M. kir. járási erdőgondnokság Székelykeresztúron. 2. Korondi m. kir. járási erdőgondnokság Székelyudvarhelyen. 3. M. kir. járási erdőgondnokság Székelyudvarhelyen. 4. M. kir. járási erdőgondnokság Oklándon.
XXV. M. kir. állami erdőhivatal	Sepsi-szentgyörgy	1. M. kir. járási erdőgondnokság Baróton. 2. M. kir. járási erdőgondnokság Bereczken. 3. M. kir. járási erdőgondnokság Kézdivásárhelyen. 4. M. kir. járási erdőgondnokság Kovásznán. 5. M. kir. járási erdőgondnokság Nagyborosnyón. 6. M. kir. járási erdőgondnokság Sepsiszentgyörgyön.

8. táblázat. Az állami erdőkezelés a kutatott területen 1914-ben. (Ezsn 1914., 342-344. old.)

Megye	Erdőigazgatóság (directie silvica)		Erdőgondnokság (ocol silvic)	
	neve	székhelye	neve	székhelye
Csík	XII. Brassó	Csíkszereda	Alfalu Csíkszentmárton Csíkszereda Gyergyószentmiklós	Gyergyószentmiklós Csíkszentmárton Csíkszereda Gyergyószentmiklós
Háromszék	XII. Brassó	Csíkszereda	Barót Bereck Kézdivásárhely Kovászna Nagyborosnyó Sepsiszentgyörgy Zágon	Barót Bereck Kézdivásárhely Kovászna Nagyborosnyó Sepsiszentgyörgy Zágon
Maros	XI. Kolozsvár	Kolozsvár	Herbus Iszticsó Laposnya Marosvásárhely Régen Szováta	Görgényszentimre Görgényszentimre Görgényszentimre Marosvásárhely Régen Szováta
Udvarhely	XII. Brassó	Csíkszereda	Korond Okland Székelykeresztúr Székelyudvarhely	Székelyudvarhely Okland Székelykeresztúr Székelyudvarhely

9. táblázat. Az erdészeti igazgatás területi beosztása a kutatott területen az 1920-as évek derekán. (Stinghe-Sburlan, 1927., 304. old.)

Jegyzet:
1930. évi statisztikai adatok szerint (Anuarul Statistic al Romaniei 1930. 91. Conditiunile forestiere ale Romaniei in 1930) a vizsgált négy megye összes erdőterülete – erdei tisztásokkal – az alábbi volt: Csík: 234 550 ha (42,9%), Maros: 182 810 ha (41,6%), Udvarhely: 108 924 ha (34,4%), Háromszék: 230 909 ha (56,1%). A százalékok az egyes megyék erdősültségét mutatják. Az erdőterületből egy főre jutott: Csík: 1,60 ha, Maros: 0,63 ha, Udvarhely: 0,83 ha, Háromszék: 1,69 ha. Ez utóbbi Erdélyben a legnagyobb volt.

Tutajozás	
– kiinduló állomásai:	Alfalu, Remete, Ditró
– tutajkezelők származási helyei:	Alfalu, Remete, Ditró, Déda, Magyaró, Régen, Malomfalva stb. → tutajos központok is
– tutajkezelők váltási helyei:	Déda, Régen (Szász-, Magyar-), Marosvásárhely, Malomfalva, Marosújvár, Gyulafehérvár, Déva, Lippa
– tutajos központok:	Alfalu, Remete, Toplica, Göde, Palotailva, Ratosnya, Déda, Malomfalva, Kerelőszentpál
– tutajkikötők:	Magyaró, Ugra, Radnót, Ludas, Székelykocsárd, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Déva, Solymos
– tutajkereskedő helyek (fő értékesítési helyek):	Szászrégen, Marosvásárhely, Zám, Lippa, Arad, Szeged
Tutajozás főbb akadályai	
– mederből kiálló sziklák:	„Nagy akadályai a tutajozásnak a Toplicza és Vécs között a mederből itt-ott kiálló sziklák, milyen a Kopiczakő, Kovatkő, Vurs, Szarkakő, Boglyas, Kecskeláb sat." (Kőváry 1847. 72 §.)
– malomgátak:	„22 db Marosújvár és Marosvécs között" (Binder Pál → V. fejezet [33])
– hajómalmok:	„malom- és csapó-gátak", „hajósmalmok" „hajóshidak kötelei" stb. (Lombossy)
– sóhajók, komprévészek:	a vámolásnak zsarolássá való átalakulása

10. táblázat. A Maroson folytatott tutajozás és annak főbb akadályai.

Jegyzet:
A kérdés egyik első ismertetője *Lombossy,* kinek 1847-ben, a Pesten megjelenő *Hetilap* hasábjain napvilágot látott tanulmánya jelentős forrás. A mindvégig megoldásra váró kérdéssel az *Erdészeti Lapok* szakírói is foglalkoztak (1877, 221-231. old.), majd 1902-ben a *Székely Kongresszuson* javasolták „a Maros és Olt folyóknak a tutajozás czéljára való szabályozását" (SzK, 1902. 280. old.). Idézhetjük a *Mkikj 1908.* véleményét is (27. old.): „Sokat károsítják a tutajkereskedőket a marosmenti egyes községek lakóinak garázdálkodása is, kiket korlátozni alig lehet abban, hogy ne lopjanak."

„[...] hozatott fertály [negyedtutaj] a Maroson 1894-ben:
a. Gyergyótól Toplitzáig 8000
b. Toplitzától Maros-Vásárhelyig 12 000
c. Maros-Vásárhelytől M.-Újvárig és innen az országhatárig, Zámig

	május 1-ig		május 1-től oct. végéig	
	darab	érték, forint	darab	érték, forint
ebből:	5 416	324.960	3 770	224.580
hatos	659 =	12%	122 =	3%
hetes	563 =	10%	64 =	2%
nyolczas	1 447 =	27%	450 =	12%
kilenczes	914 =	17%	527 =	14%
tizes	1 757 =	33%	2 011 =	53%
tizenegyes és tizenkettős tutaj	76 =	1%	596 =	16%
összesen	5 416 =	100%	3 770 =	100%

[...]"

11. táblázat. Statisztikai adatok a marosi tutajozásról. (Korunk, 1865. ápr. 12.)

Jegyzet:
Hatos-tizenkettős tutajt különböztet meg az egykori kimutatás aszerint, hogy a tutaj hány darab szálfából volt összeállítva. A hetes kb. 4 m széles volt. (EL. 1887. 586. old.)

„[...] szállíttatott a Maroson [...] Maros-Vásárhelytől M.-Újvárig és innen az ország határáig, Zámig [mint tutajfelteher]" 1864-ben

Tutaj-felteher	Mérték-egység	május 1-jéig			május 1-jétől október végéig		
			érték, forint			érték, forint	
			összes	egység		összes	egység
deszka	db	459 600	114 908	0,250	359 600	89 900	0,230
cölöp	db	10 335	5 167	0,500	8 615	4 308	0,500
karó	db	80 000	10 000	0,125	305 600	38 650	0,126
zsindely	db	1 606 000	6 424	0,004	1 118 000	4 472	0,004
fűrészléc	db	1 260 000	126 000	0,100	600 000	60 000	0,100
sertés	db	2 225	66 750	30,000	1 900	57 000	30,000
borviz. ü.	db	329 400	49 410	0,150	311 900	46 785	0,150
gabona	köböl	78 654	314 616	4,000	125 017	500 086	4,000
borszesz	akó	9 765	31 248	3,200	56 529	180 893	3,200
összesen			724 523			982 094	

12. táblázat. Tutajfelteher. (Korunk, 1865. ápr. 12.) A tutajfelteherként elszállított áru értéke 1864-ben összesen 1 706 917 forint volt.

Tétel	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb
	egységár, forint		összeg, forint	
készpénzfizetés[1]			288,00	360,00
12 véka kétszeres[2]	1,40	1,60	16,80	19,20
48 font[3] szalonna	0,36	0,40	17,28	19,20
48 font túró	0,25	0,31	12,00	14,48
12 véka tengeriliszt[4]	0,95	1,25	11,40	15,00
2 véka paszuly	1,25	2,90	2,50	5,80
48 pint[5] pálinka	0,24	0,30	11,52	14,40
só és vöröshagyma			3,30	3,30
25 fakanál	0,01	0,01 1/2	0,25	0,37
1 háromláb			0,40	0,55
1 rézkatlan			10,00	12,00
2 festett láda, élelmiszereknek	3,00	4,10	6,00	8,20
2 fúró			1,00	1,00
14 db 6 1/2 öles[6] 8 fontnyi kötél	2,40	2,95	33,60	41,30
összesen			414,05	514,80

13. táblázat. Tutajosok táplálkozása: a Szászrégen-Soborsin közötti tutajbér meghatározása az 1871. év előtti utolsó 3 év legkisebb és legnagyobb árainak átlaga szerint egy egész szállítmányra (24 tutajosra, azaz 48 tutajtáblára vagy fertályra), vagyis 12 tutajra vonatkoztatva.
(Divald Adolf: Jelentés Erdély kincstári erdőségeiről, Budán, 1871.)

Jegyzet:
[1] véka = „a köböl egynegyede, 16 kupa" (*Kőváry* 1847., 240. old.); a 16 kupás véka = 22,539 liter. [2] kétszeres: búza és rozs keverékéből őrölt liszt. [3] font = 0,56 kg (bécsi font); 0,5 kg (vámfont). [4] tengeriliszt = kukoricaliszt. [5] pint = 1,4147 liter. [6] öl = 1,89 m (bécsi öl). (A 3., 5., 6. jegyzet az 1874. évi VIII. tc. alapján.)

Udvarhelyszék 128 helységének csoportosítása – egy 1808. február 9-én kelt, a kormányfőszékhez intézett felirat alapján – mely szerint:				
Járás	Helységek száma	1-sö classisba	2-ik classisba	3-ik classisba
		jönnek akik		
		„erdejeknek bizonyos részében irthatnak"	„erdejek vagyon ugyan, de nem irthatnak"	„majd semmi erdejek nincsen"
Homoródi	10	Homoród-Almás, Homoród-Karácsonyfalva, Homoród-Okländ, Homoród-Ujfalu	Dálya, Ége	Szent-Pál, Szent-Péter, Városfalva, Jánosfalva
Oláhfalvi	8	Abásfalva, Gyepes, Remete, Lövéte	Keményfalva, Homoród-Szentmárton	Bágy, Recsenyéd
Patakfalvi	11	Kénos	Udvarhely, Patakfalva	Ábrahámfalva, Sándorfalva, Telekfalva, Miklósfalva, Felső-Boldogasz-szonyfalva, Szent-László, Árpádfalva, Lokod
Bögözi	13	–	Musna, Mátisfalva, Bögöz, Agyagfalva, Décsfalva, Magyarós, Béta, Vágás, Dabófalva, Ders	Óczfalva, Kányás, Jásfalva
Farczádi	18	Zetelaka, Oroszhegy, Szent-Király, Fenyéd, Máréfalva, Küküllő-Kemény-falva	Bethlenfalva, Kadicsfalva, Tibód, Ülke, Fancsal, Szent-Tamás, Lengyelfalva, Hodgya, Farczád, Sükő	Bikafalva, Szombatfalva
Parajdi	14	Alsó-Sófalva, Atyha, Felső-Sófalva, Korond, Pálfalva, Parajd	Benczéd, Bolgárfalva, Kecset, Kisfalud, Malomfalva, Szent-Lélek, Szent-Mihály	–
Etédi	15	Firtos-Váralyja, Siklód, Martonos	Cehédfalva, Etéd, Enloka, Kadács, Kobádfalva, Küsmöd, Medesér, Szlokma, Tordátfalva	Kis-Kede, Nagy-Kede, Tarcsafalva

14. táblázat. *Címét és folytatását ld. a következő oldalon.*

Udvarhelyszék 128 helységének csoportosítása – egy 1808. február 9-én kelt, a kormányfőszékhez intézett felirat alapján – mely szerint:				
Járás	Helységek száma	1-ső classisba jönnek akik „erdejeknek bizonyos részében irthatnak"	2-ik classisba jönnek akik „erdejek vagyon ugyan, de nem irthatnak"	3-ik classisba jönnek akik „majd semmi erdejek nincsen"
Bözödi	18	Bözöd, Bözöd-Ujfalu, Bordos, Csöb, Gagy, Kőrispatak, Kis-Sólymos, M.-Hidegkút, M.-Zsákod, Nagy-Sólymos, Ráva, Szent-Abrám, Véczke, M.-Andrásfalva	–	Csekefalva, Székely-Szállás, Szt.-Erzsébet, Szent-Demeter
Kereszturi	12	–	Fiádfalva, K.-Galambfalva, N.-Galambfalva, Seményfalva	A.-Boldogasszonyfalva, Bethfalva, Kereszturfalva, Rugonfalva, Szent-Miklós, Keresztur városa, Timafalva, Uj-Székely
Fiu-Bardócz szék	9	Bardócz, Kis-Baczon, Nagy-Baczon, Hermány, Füle, Száldobos, Vargyas	Bibarczfalva, Olasztelek	–
Összesen	128	A helységek között az első osztályban 32 hegyaljai, erdőben gazdag falu szerepel. 62 falunak van ugyan erdeje, de nem irthatnak. 34 helység erdőhiánnyal küzd.		

14. táblázat. Adatok az irtás szabályozására. (EO III. 5-9. old.)

Jegyzet:
A helységek az egykori írásmóddal szerepelnek. Azonosításukkor figyelembe vettük az *Orbán* I. 15-17. old. kimutatásban szereplő neveket, valamint *Kozma* 140-150. táblázatának helységneveit és a térképek közül a *Szf* 1941-ben kiadott turistatérképét. *„Bolgárfalva"* (Parajdi járás) helyesen Bogárfalva, *„Szent-Abrám"* (Bözödi járás) helyett a Helynévmutató Szentábrahám román nevét közli. *„Dabófalva"* forrásainkban nem szerepel, de Dobó, Székelydobó igen.

A helység neve (egykori elnevezések)	Összes területe, k.hold	Az erdő kiterjedése, k.hold	Erdősültség, %
Bágyon	7 099	1 125	16
Csákó	1 518	114	8
Csegez	2 606	948	36
Dombró	2 387	176	7
Felvincz mezőváros	4 495	9	–
Földvár Székely	2 181	37	2
Harasztos	4 630	33	1
Hidas	3 841	1 500	39
Inokfalva	992	–	–
Kercsed	3 740	572	15
Kocsárd Székely	4 042	26	1
Kövend	2 310	1 077	46
Mohács	2 972	846	28
Mészkő	2 571	484	19
Örményes	1 444	314	22
Polyán-Aranyos	2 622	14	1
Rákos	2 142	553	26
Sinfalva	2 115	485	23
Szent-Mihályfalva Alsó	2 628	11	–
Szent-Mihályfalva Felső	1 552	20	1
Várfalva	3 245	2 258	69
Veresmart	1 676	–	–
Összesen	63 086	10 601	17

15. táblázat. Az évszázados irtások következménye Aranyosszéken. A székely székek közül az erdősültség itt volt a legkisebb. (Kozma, 140. old. „a régi kataszter alapján".)

A törvényhatóság és a járás neve (egykori írásmód)	Összes erdőterület, k.hold	Tervszerű kezelésre	
		kötelezett	nem kötelezett
		erdők, k.hold	
I. Maros-Vásárhely sz. kir. v.	1 403	1 369 (98%)	34 (2%)
II. Csík megye	402 105	380 201 (95%)	21 904 (5%)
1. Kászon-alcsíki	71 390	70 949	441
2. Felcsíki	123 973	120 307	3 666
3. Gyergyó-tölgyesi	60 458	60 458	–
4. Gyergyói	146 284	128 487	17 797
III. Maros-Torda megye	343 170	250 192 (73%)	92 978 (27%)
1. Felső-marosi	9 800	1 290	8 510
2. Alsó-marosi	10 849	2 102	8 747
3. Régeni-felső	180 581	124 368	56 213
4. Régeni-alsó	98 129	89 424	8 705
5. Nyárád-szeredai	43 405	32 602	10 803
6. Szász-Régen r. t. v.*	406	406	–
IV. Udvarhely megye	210 172	169 254 (80%)	40 918 (20%)
1. Udvarhelyi	97 515	88 151	9 364
2. Homoródi	74 027	65 031	8 996
3. Kereszturi	37 897	15 387	22 510
4. Székely-Udvarhely r. t. v.*	733	685	48
V. Háromszék megye	422 068	308 315 (73%)	113 753 (27%)
1. Sepsi	102 824	61 993	40 831
2. Kézdi	106 741	92 728	14 013
3. Orbai	148 580	95 322	53 258
4. Miklósvári	41 140	36 585	4 555
5. Bereczk r. t. v.* és			
6. Sepsi-Szt-György r. t. v.*	22 783	21 687	1 096

16. táblázat. Tervszerű kezelésre kötelezett erdők 1885-ben. Az 1879. évi XXXI. tv. 17 §-ának alkalmazása a kutatott területen. (Bedő 1885., II. II. rész.)

Jegyzet:
*r. t. v.: rendezett tanácsú város.

A törvényhatóság neve	Erdőbirtokok				
	melyek jóváhagyott *rendszeres* gazdasági üzemtervek szerint kezeltettek		melyek jóváhagyott *ideiglenes* gazdasági tervek szerint kezeltettek		összesen
	száma	ter., k.hold	száma	ter., k.hold	k.hold
Marosvásárhely sz. k. v.	1	1 369,67	–	–	1 369,67
Csík megye	–	–	97	367 068,19	367 068,19
Maros-Torda megye	41	18 560,44	358	150 071,44	168 631,88
Udvarhely megye	3	731,12	265	147 396,40	148 127,52
Háromszék megye	162	46 318,24	186	249 845,82	296 165,06

17. táblázat. Kimutatás azokról az erdőkről, amelyek az 1894. év végén rendszeres vagy ideiglenes gazdasági terv szerint kezeltettek. (Bedő 1895. évi kiadás XXV. táblázata alapján.)

Korosztály	Csík m.	Maros m.	Udvarhely m.	Háromszék m.
évek	hektár			
1-20	71 883	57 292	25 283	41 392
21-40	34 957	27 196	25 166	36 300
41-60	39 382	15 716	18 473	50 312
61-80	30 933	18 498	15 873	26 016
81-100	31 012	29 644	12 787	18 861
101-től	8 917	26 309	3 571	45 363
Összesen	217 084	174 655	101 153	218 245

18. táblázat. A kutatott terület erdeinek korosztálytáblázata 1930-ban. (Anuarul Statistic al Romaniei, 1930. 101. old. Repartitia suprafetei paduroase pe clase de virste in 1930.

Jegyzet:
Összehasonlításképpen közöljük Erdély és Románia erdeinek akkori korosztálytáblázatát, ugyancsak a megadott forrás alapján: →

Korosztály, évek	Erdély, ha	Románia, ha
1-20	933 651	2 085 012
21-40	643 661	1 233 778
41-60	469 750	806 826
61-80	370 854	702 408
81-100	375 416	682 402
101-től	488 975	938 049
Összesen	3 282 307	6 448 475

Törvényhatóság	1885			1896		
	összes erdőterület	törvényhatósági és községi erdő	közbirtokossági erdő	összes erdőterület	törvényhatósági és községi erdő	közbirtokossági erdő
	k.hold és százalék					
Csík	402 105 100%	330 518 82%	33 063 8%	399 665 100%	326 127 82%	35 208 9%
Maros-Torda	343 170 100%	19 406 6%	115 982 34%	341 754 100%	19 305 6%	76 275 22%
Udvarhely	210 172 100%	13 019 6%	149 685 71%	208 461 100%	13 544 7%	145 594 70%
Háromszék	422 068 100%	277 073 66%	22 693 5%	414 968 100%	225 158 54%	55 298 13%
M.vásárhely	1 403 100%	1 351 96%	– –	1 432 100%	1 380 96%	– –

19. táblázat. Erdőbirtok-viszonyok 1885-ben és 1896-ban. (Bedő 1885. II. II. rész, 550-587; 600-607. old. és Bedő 1896 II. I. rész 490-525. és 555. old.)

Jegyzet:

Állami erdő Maros-Torda megyében volt: 75 996 k.hold 1885-ben és 73 565 k.hold 1896-ban, valamint Udvarhely megyében 43 k.hold.

Az *egyházi testületek és személyek erdejéről* az alábbi összeállítás ad tájékoztatást:

Év	Me.	Csík m.	M.-T. m.	Udv. m.	Hsz. m.	Mvh.
1885	k.hold	15 570	12 994	5 929	6 494	18
1896	k.hold	15 374	13 424	6 351	7 524	17

Az 1879. évi XXXI. tc. 17. §-a alá nem tartozó erdők képezték a *magánerdőket.* Ezek kiterjedése az alábbi volt:

Év	Me.	Csík m.	M.-T. m.	Udv. m.	Hsz. m.	Mvh.
1885	k.hold	21 904	92 978	40 918	113 753	34
1896	k.hold	22 954	159 116	42 925	127 001	33

Végül megemlíthetjük, hogy az 1885-ös erdőstatisztika Maros-Torda megye birtokviszonyait tárgyalva említést tett 25 814 k.hold kiterjedésű *részvénytársasági erdőről,* továbbá Háromszékben 2 055 k.hold *hitbizományi erdőről* is.

	Birtokszám	Terület, k.hold	Százalék
Az erdők kiterjedése összesen		421 443	100,0
Az összesből magántulajdont képez		141 234	33,5
Az összesből az 1879. évi XXXI. tc. 17. §-a alá tartozik, s hatósági felügyeletet képez		280 209	66,5
Ez utóbbi üzemterv szerinti kötelezettség alatt álló erdőkből			
összesen	416	280 209	66,5
nemesi és egyéb közbirtokossági erdők	109	151 562	36,0
törvényhatósági és községi erdők	88	109 735	26,0
egyházi testületek erdei	149	8 999	2,2
volt úrbéres közbirtokossági erdők	27	8 873	2,1
iskolai és tanítói erdők	42	995	0,2
hatósági felügyelet alatt álló magánerdők	1	45	–

20. táblázat. Háromszék vármegye erdőbirtok-viszonyai 1899-ben. (Hszék Ekv 202. old.)

Jegyzet:

1913-ban (Mkikj 1913. 56.) Háromszék vármegye területén állami kezelés alatt 75 község határában 635 erdőbirtok állt, 192 744,5 k.hold területtel.

	1903		1913	
	ter., k.hold	százalék	ter., k.hold	százalék
Megye összes erdőterülete	342 159	100,0	337 705	100,0
Az összterületből üzemterv szerinti kötelezettség alatt állott	178 366	52,2	171 546	51,0
– ebből állami erdőtulajdon	72 015	21,1	71 313	21,2
– közbirtokossági erdő	66 804	19,5	66 480	19,7
– törvényhatósági és községi erdő	24 820	7,3	20 368	6,1
– egyházi és egyéb tulajdon	14 658	4,3	13 385	4,0
– részvénytársulati erdő	69			
Magánerdő	163 793	47,8	166 159	49,0

21. táblázat. Maros-Torda megye erdőbirtok-viszonyai 1903-ban és 1913-ban. 1903-as adatok: Alispáni jelentés Maros-Torda vármegye 1903-ik évi közállapotáról, Marosvásárhely 1904. Erdészet 54-64. old. 1913-as adatok: Mkikj 1913. évi közgazdasági viszonyairól, 1914. 53-60. old.

Jegyzet:

Idézünk M. T. vm. közigazgatási erdészeti bizottságának jelentéséből „a vármegye területén fekvő erdőkről s az erdőgazdasági viszonyokról az 1892-ik évet illetőleg" (ÁLvt-Mvh 48. alap. 1035): „Vármegyénkben az erdők az összes terület *48%-át* borítják, 188 község határában *343 170 kat. holdat* foglalván el, 22 község határában pedig nincs erdő..., az erdők 54%-a hatósági felügyelet alá tartozik, 46%-a pedig magánbirtok."

Megye	Erdőterület tisztások nélkül							
	állami tulajdonban		erkölcsi, jogi személyek (pl. közbirtokosságok) tulajdonában		magánszemélyek tulajdonában		összesen	
	ter., ha	%	ter., ha	%	ter., ha	%	ter., ha	%
Csík	4243	2	162876	74	49965	24	217084	100
Maros	26219	15	39876	23	108560	62	174655	100
Udvarhely	88	–	69492	69	31573	31	101153	100
Háromszék	10799	5	108618	50	98828	45	218245	100

22. táblázat. A vizsgált négy megye erdőterülete a tulajdonosok megoszlása szerint 1930-ban. (Anuarul Statistic al Romaniei, 1930. 93. old. Padurile pe categorii de proprietari si judete in 1930.)

Jegyzet:
Összehasonlításul – ugyanezen forrás alapján – közöljük az egész Erdélyre és egész Romániára vonatkozó adatokat is.

	Erdőterület tisztások nélkül							
	állami tulajdonban		erkölcsi, jogi személyek (pl. közbirtokosságok) tulajdonában		magánszemélyek tulajdonában		összesen	
	ter., ha	%	ter., ha	%	ter., ha	%	ter., ha	%
Erdély	658800	20	1501648	44	1121859	36	3282307	100
Románia	1904004	30	1980175	30	2564296	40	6448475	100

További megjegyzés: Csík vármegye statisztikai hivatalának 1947. október 12-i felvétele szerint a megye összterületéből (484 447 ha = 100%) 220 051 ha, azaz 45,6% volt erdő. (*László* 24. old.)

Megye	10 000 k.holdon felüli erdőbirtokok száma		5 000 k.holdon felüli erdőbirtokok száma		1 000 k.holdon felüli erdőbirtokok száma	
	1885	1896	1885	1896	1885	1896
Csík	9	9	9	11	2	39
Maros-Torda és Marosvásárhely	8	7	2	1	2	20
Udvarhely	2	2	7	6	12	23
Háromszék	4	5	18	16	62	48

23. táblázat. 1000 k.holdnál nagyobb erdőbirtokok száma, nagyságuk szerint csoportosítva, 1885-ben és 1896-ban. (Bedő 1885. I. 513-515. old. és Bedő 1896. I. 571-574. old.)

Jegyzet:

A 10 000 k.holdon felüli erdőbirtokosok az alábbiak voltak 1896-ban:

Csík vármegye: „Csík vármegye [Csíki Magánjavak], Gyergyó-Szent-Miklós nagyközség [az 1885-ös kiadásban mezőváros], Gyergyó-Szárhegy község, Gyergyó-Alfalu község, Csík-Szt.-Domokos község, Gyergyó-Ditró község, Szt.-Péteri r. k. egyházmegye, Gyergyó-Ujfalu község, Csík-Madaras község"

Maros-Torda vm.: „Kir. erdőkincstár [görgényi kincstári erdők], Magyarói nemesi közbirtokosság [az 1885-ös kiadásban Magyarói nemes birtokosság], Báró Bánffy Zoltán és Dezső, Báró Kemény Kálmán, Volt Marosszék közönsége [az 1885-ös kiadásban Ősi-Marosszék havasbirtokossága], Szászrégeni tutajozó társulat, Schwarcz Mendel és társai"

Udvarhely vm.. „Zetelaka község, Oroszhegy község"

Háromszék vm.: „Zágon község, Bereczk község [előbb r. t. város], Gelencze község, Zathureczky Gyula, Ozsdola község"

Megye járás / város	Összes erdő, k.hold	Közbirtokossági erdők, k.hold		Megjegyzés
		1885. évi	1896. évi	
		statisztikai adatok függvényében		
A. Csík megye	402 105 (100%)	33 063 (8,2%)	35 208 (8,8%)	
1. Kászon-alcsíki j.	71 390	19 511	19 511	
2. Felcsíki j.	123 973	11 552	11 550	
3. Gyergyótölgyesi j.	60 458	–	–	
4. Gyergyói j.	146 284	2 000	4 147	Szárhegyen alakult közbirt.
B. Maros-Torda m.	343 170 (100%)	115 982 (33,6%)	76 275 (22,2%)	Csökkenés a magánerdők javára
1. Felső-m. j.	9 800	31	32	
2. Alsó-m. j.	10 849	422	421	
3. Régeni-f. j.	180 581	89 532	48 176	Pl. Gödemesterházán
4. Régeni-a. j.	98 129	4 242	5 846	
5. Nyárádsz. j.	43 405	21 755	21 800	
6. Szász-R. r. t. v.	406	–	–	
C. Marosvásárhely sz. kir. v.	1 403	–	–	
D. Udvarhely m.	210 172 (100%)	149 685 (71,5%)	145 594 (69,1%)	
1. Udvarhelyi j.	97 515	81 948	83 060	
2. Homoródi j.	74 027	61 298	55 621	Pl. Zsombor k. esetében a községi, Vargyason a magánerdő növekedett
3. Keresztúri j.	37 897	6 439	6 913	
4. Sz.udvarhely r.t.v.	733	–	–	
E. Háromszék m.	422 068 (100%)	22 963 (5,4%)	55 298 (13,2%)	Községi erdők alakultak át közbirtokossági erdőkké
1. Sepsi j.	102 824	5 745	20 267	
2. Kézdi j.	106 741	8 155	18 385	
3. Orbai j.	148 580	4 268	4 174	
4. Miklósvári j.	41 140	4 525	12 472	pl. Bölön esetében
5. Bereck r.t.v.	18 416	–	–	
6. Sepsisztgy. r.t.v.	4 367	–	–	
Kutatott terület	1 378 918 (100%)	321 693 (23,3%)	312 375 (22,7%)	

24. táblázat. A közbirtokossági erdők területi változásai 1885 és 1896 között. (Bedő 1885. II. II. rész 550-587., 600-607. old. és Bedő 1896. II. I. rész 490-525. és 555. old.)

	Törvényhatóságok					
	M.vásárhely sz. kir. v.	Csík m.	Háromszék m.	Maros-Torda m.	Udvarhely m.	Összesen
	kataszteri hold / százalék					
tv.hatósági és községi erdők	1 380 96,6	328 077 82,3	250 515 59,4	19 331 5,7	13 631 6,5%	612 934 44,5
közbirtokossági erdő	–	33 061 8,3	41 367 5,8	76 299 22,4	146 231 70,0	296 958 21,6
a tv.hatóság erdőterülete	1 432[1] 100,0	399 468 100,0	421 443 100,0	341 687 100,0	209 311 100,0	1 373 341 100,0
Jegyzet: az összterületből üzemterv szerinti köt. alatt nem állt	34 2,4	22 955 5,8	120 480 28,5	159 123 46,7	42 799 20,5	345 391 25,1

25. táblázat. Törvényhatósági, községi és közbirtokossági erdők 1893-ban. (Mkikj 1893. 38.)

Jegyzet:
[1] Ebből 18 k.hold egyházi erdő volt.

a – A közbirtokosságok száma		
Csík megye	38	
Háromszék megye	39	
Maros-Torda megye	40	
Udvarhely megye	24	
Összesen	141	
b – A községek hány százalékában van közbirtokossági vagyon?		
Csík megye	63,3%	
Háromszék megye	38,2%	
Maros-Torda megye	19,6%	
Udvarhely megye	17,8%	
Jegyzet: Erdély	44,0%	
c – Közbirtokosságok átlagos vagyona és jövedelme, korona[1]		
Csík megye	1 248 994	7 781
Háromszék megye	73 227	208
Maros-Torda megye	63 287	226
Udvarhely megye	193 999	853
Jegyzet: Erdély	86 353	470
d – Közbirtokossági vagyon értéke az összes községi vagyon százalékában		
Csík megye	527,0%	
Háromszék megye	37,4%	
Maros-Torda megye	65,1%	
Udvarhely megye	120,7%	
Jegyzet: Erdély	53,6%	
e – Egy főre eső közbirtokossági vagyon koronában		
Csík megye	401,0	
Háromszék megye	23,0	
Maros-Torda megye	14,8	
Udvarhely megye	42,3	
Jegyzet: Erdély	40,6	

26. táblázat. A vizsgált terület közbirtokosságai 1908-ban.
(Magyar Statisztikai Közlemények 1908. évben, 39. kötet, Bp. 1913. 157-160. old.)

[1] „A mennyire az ingatag becslési adatok nyomán el lehet indulni, Csík vármegye, a melynek 38 közbirtokossága átlag 1 248 994 korona vagyonnal bír, a legvagyonosabbak..." (160. old.)

Jegyzet:
A közbirtokossági erdők kiterjedése 1913-ban a kutatott területen hektárban: Maros-Torda megye 87 489,5; Udvarhely megye 63 623,8; Csík megye 87 489,5; Háromszék megye 51 495,0. Összesen: 290 097,8 ha. (*Oroszi* 50., 51., 53., 57. old.)

	Összes terület	Kisajátított terület	
	kataszteri holdban		az összes ter. %-ában
Csík	844 803	120 035	14,2
Háromszék	585 984	109 504	18,7
Maros-Torda	828 252	148 644	17,9
Udvarhely	459 383	13 915	3,0
Erdélyi átlag			16,3

a – A kisajátított területek az egyes vármegyék összes területéhez képest

	Összes kisajátított terület	melyből erdő	
	k.hold	k.hold	százalék
Csík	120 034,8	58 905,7	49,1
Háromszék	109 504,4	51 762,2	47,2
Maros-Torda	148 643,5	62 934,0	42,3
Udvarhely	13 915,5	8 821,8	63,4
Erdélyi átlag			39,0

b – Erdők kisajátítása

Csík	67 036,8	Csík	10 103,2
Háromszék	40 392,2	Háromszék	23 563,8
Maros-Torda	1 204,7	Maros-Torda	2 294,0
Udvarhely	6 556,6	Udvarhely	155,7

c – Kisajátított közbirtokossági birtokok, k. hold

d – Kisajátított községi birtokok, k.hold

	Összes kiosztott terület	melyből politikai községek[1] részesedése	
	k.hold	k.hold	százalék
Csík	120 034,8	75 049,7	62,5
Háromszék	109 504,4	78 183,9	71,4
Maros-Torda	148 643,5	104 674,2	70,4
Udvarhely	13 915,5	8 645,7	62,1

e – A földreform alapján kiosztott földbirtok.
[1] politikai község, azaz államigazgatási értelemben vett község

27. táblázat. Az 1921. évi földreform adatai. (Venczel 1942.)

Folyószám	A közbirtokosság neve	A közbirtokosság						
		Épületeinek száma	Szántóföld	Havasi legelők, kaszálók	Gyümölcsös, kertek	Erdők	Egyéb	Összesen
		területének kiterjedése hektárban						
1	Gyergyóújfalu	2	–	648,00	–	1 751,00	15,00	2 414,00
2	Gyergyócsomafalva	1	–	351,69	–	3 305,11	–	3 656,80
3	Gyergyóalfalu	–	–	403,43	–	7 510,27	822,96	8 736,66
4	Gyergyószárhegy	4	–	627,09	–	2 976,50	0,12	3 603,71
5	Tekerőpatak	–	–	781,00	–	2 411,00	–	3 192,00
6	Gyergyóditró	3	–	1 351,28	0,07	3 650,96	0,50	5 002,81
7	Gyergyószentmiklós	1	–	924,00	–	6 781,00	498,00	8 203,00
8	Kilyénfalva	1	–	1 533,00	–	802,94	–	2 335,94
9	Csíkszenttamás	3	1,45	747,09	–	1 972,90	123,18	2 844,62
10	Jenőfalva	3	–	1 197,46	–	2 003,93	282,13	3 483,52
11	Csíkdánfalva	3	31,24	1 167,32	–	3 694,88	58,00	4 951,44
12	Csíkmadaras	–	–	1 280,17	–	2 857,00	42,07	4 179,24
13	Csíkkarcfalva	5	–	979,48	–	1 472,12	9,97	2 461,57
14	Csíktaploca	1	–	827,00	–	–	–	827,00
15	Csicsó	4	–	1 056,61	–	2 513,21	0,29	3 570,11
16	Madéfalva	3	2,31	797,13	–	1 517,02	3,63	2 320,09
17	Rákos	3	–	102,12	0,10	1 233,86	–	1 336,08
18	Vacsárcsi	–	–	196,49	–	260,40	–	456,89
19	Göröcsfalva	3	–	155,90	–	189,00	2,00	346,90
20	Csíksomlyó	–	–	291,99	–	1 212,14	–	1 504,13
21	Csobotfalva	–	–	129,48	–	753,43	–	882,91
22	Csomortán	1	–	385,00	–	1 062,00	13,00	1 460,00
23	Csíkszentlélek	–	0,06	224,00	–	558,00	–	782,06
24	Mindszent	–	–	587,23	–	1 119,56	–	1 706,79
25	Csíkszentdomokos	7	13,60	3 637,58	1,72	3 717,03	1,01	7 371,00
26	Csíkszt.király	–	3,35	671,82	–	1 628,78	21,46	2 325,41
27	Csíkszentimre	–	–	703,84	–	1 835,85	–	2 539,69
28	Csíkszt.márton	4	3,45	282,08	1,85	1 991,75	0,45	2 279,58

28. táblázat. *Folytatása a következő oldalon.*

Folyószám	A közbirtokosság neve	A közbirtokosság						
		Épületeinek száma	Szántóföld	Havasi legelők, kaszálók	Gyümölcsös, kertek	Erdők	Egyéb	Összesen
		területének kiterjedése hektárban						
29	Csekefalva	4	2,92	418,30	–	5 032,63	20,87	5 474,72
30	Csíkbánkfalva	2	1,26	601,48	–	2 843,52	11,88	3 458,14
31	Csíkszentgyörgy	6	0,56	330,00	–	3 313,00	0,14	3 643,70
32	Menaság	–	–	313,68	–	799,62	–	1 113,30
33	Lázárfalva	2	–	117,88	–	706,12	–	824,00
34	Tusnád	3	–	183,30	–	2 302,43	0,07	2 485,80
35	Verebes	–	–	81,84	–	321,68	5,69	409,21
36	Kászonújfalu	1	–	826,65	–	732,84	–	1 559,49
37	Kászonaltíz	1	–	315,79	–	2 143,18	142,82	2 601,79
38	Kászonfeltíz	–	–	999,64	–	1 473,28	80,57	2 553,49
39	Csíkkozmás	–	–	181,44	–	926,79	2,30	1 110,53
40	Csíkszt.simon	2	3,00	330,00	1,00	1 087,00	–	1 421,00
41	Kászonimpér	1	–	56,40	–	1 834,12	–	1 890,52
42	Kászonjakabfalva	–	–	258,98	–	1 286,24	36,68	1 581,90
43	Csatószeg	–	0,14	172,69	–	558,23	0,28	731,34
44	Csíkpálfalva	3	–	529,64	–	1 392,00	12,40	1 934,07
45	Delne	–	–	361,31	–	1 233,53	2,54	1 597,38
46	Borzsova	2	–	617,57	–	1 100,24	0,19	1 718,00
47	Csíkszépvíz	–	2,87	342,30	–	3 117,00	327,35	3 789,52
48	Csíkszentmihály	–	–	863,25	–	1 726,50	149,36	2 739,11
49	Csíkszentmiklós	–	1,15	1 178,56	–	1 301,21	210,41	2 691,33
50	Csíkzsögöd	2	–	198,80	–	469,61	0,36	668,77
51	Csíkszereda	3	–	251,49	–	806,89	0,28	1 058,66

28. táblázat. Csík megye közbirtokosságainak vagyoni helyzete 1948-ban. (Indrumator 1988. 86-87. old.)

Jegyzet:

Az Mkikj 1914. 58. old. szerint 1913. végén Csík megyében „a végleg szervezkedett közbirtokosságok száma 44 volt." Fodor Pál pedig a Carpatpress 1936/6. számára hivatkozva *(Fodor 1938)* a Hitel 1/1938. számában megjelent írásában 54-et említ.

Egy 1947. július 28-i számbavételre hivatkozva László Gábor 59 Csík megyei közbirtokosságról tett említést. Taglétszámuk 34 731 volt. (*László* 94. old.)

Bevétel				Kiadás			
Sor-szám	Czím -szám	Czím	Összeg frt. kr.	Sor-szám	Czím-szám	Czím	Összeg frt. kr.
1.	–	Pénztár maradék 1889. évről	1 102,15	1.	I.	Bükk erdő-üzlet	100,00
2.	I.	Bükk erdő-üzlet	611,54	2.	II.	Fenyő erdő-üzlet	908,50
3.	II.	Fenyő erdő-üzlet	322,47	3.	V	Fűrész-üzlet	639,73
4.	III.	Legelők és makkoltatás	1 641,95	4.	VI.	Községi pótadó	30,00
5.	IV	Haszon-bérletek és hátralékok	277,07	5.	VII.	Fizetések	2 471,76
6.	V	Fűrész-üzlet	789,58	6.	VIII.	Állami adó	316,82
7.	XIV	Zsindely-üzlet	986,88	7.	IX.	Építkezések	92,81
8.	XV.	Rend-kívüliek	985,98	8.	X.	Csemetekert költségei	6,80
Összesen			6 727,62	9.	XII.	Út- és hídjavítások	6,40
				10.	XIII.	Irodai átalány	40,00
				11.	XIV.	Zsindely-üzlet	442,69
				12.	XV.	Rend-kívüliek	826,95
				Összesen			5 882,46
Pénztár maradék 1890. év végén							845,16
Szováta, 1891 Január 15.				Csanádi Attila közb. erdőtiszt			

29. táblázat. Kimutatás az Ősi Marosszék havasbirtokosságának 1890. évi pénztári forgalmáról. (ÁLvt. Mvh. 115.316.)

„I. Fekvőségek	
1. Szántó	2 hold 169 négyszögöl
2. Kert	524 négyszögöl
3. Rét	42 hold 849 négyszögöl
4. Legelő	1 814 hold 725 négyszögöl
5. Erdő	13 604 hold 787 négyszögöl
Terméketlen	92 hold 945 négyszögöl
Összesen 15 556 hold 799 négyszögöl, melynek kataszteri tiszta jövedelme 1 574 frt. 39 kr., összes értéke 40 100,00 frt.	
II. Építkezések értéke	3 402,00 frt.
III. Ingóságok értéke	594,76 frt.
IV Leltári szaporodás	
1884. július 1-jétől december 31-ig	120,97 frt.
1885-ben	227,70 frt.
1886-ban	81,60 frt.
1887-ben	29,83 frt.
1888-ban	22,72 frt.
1889-ben	133,64 frt.
1890-ben	93,33 frt.
1891-ben	73,19 frt.
Szováta, 1892. Január 16.	Csanádi Attila kb. főerdész"

30. táblázat. „Kimutatás az Ősi Marosszék nemes székely közbirtokosság havassának ingó és ingatlan vagyonáról 1891. évre". (ÁLvt. Mvh. 115.316.

„A" minta | „ns. Csíkszék havassai kezelő hivatalától

Favágatási engedély

alább írtnak ns. Csíkszék közönsége erdeiben
az alább meg nevezett famennyiség megvághatására

Az engedély folyószáma	A vevő neve és lakása	Erdőterület	A fának neme	összes darabszám	átmérete szerinti darabszám	átmérője, hüv.	hossza, láb	köbtartalma, köbláb	ára 1 köbláb-nak, kr.	Pénzösszeg o. é. frt.	kr.
Sz. 17 1871	Muzsdei Gergely Holló	Volyaszaka	fenyőtőke	200	1	11	14	9,20	2	–	18,4
					3	12	14	33,0	2	–	66,0
					7	13	14	90,3	2	1	80,6
Összesen					195	–	–	3036,3	2	60	72,6

60 frt. 73 kr. fa árt mai napon a havas javak kezelő hivatala pénztárába befizettem
Gy Tölgyes 1872 június 10-én
Muzsdei Gergely
általam Csiki K. gazdatiszt

hogy a famennyiség kiszolgáltatott bizonyítja
Tölgyes 1872 Martius 30-án
(erdősz megerősítő aláírása)"

31. táblázat. Favágatási engedély mintája.

Év	Eladott faanyag	M^3-enkénti elért átlag tőár, forint	Összes pénzbevétel
1889	77 799,20	0,89	69 707,96
1890	78 065,25	0,90	69 886,22
1891	65 536,63	0,98	64 253,97
1892	89 997,94	0,94	85 311,34
1893	68 176,19	0,95	65 255,22
1894	81 474,17	1,24	101 766,77

32. táblázat. Kimutatás a Csíki Magánjavak („Csíkvármegye") gyergyói erdőségeiből 1889–1894 között „pénzért értékesített" faanyagokról (fűrésztőke, épületi és tutajfa). (Vitos, 589-590. old.)

Jegyzet:
A közölt adatokat *Imre Dénes* vezető erdőtiszt tette közzé a *Csíkmegyei Füzetek*ben, miközben a folyóiratban *Csíkmegye erdőségeiről* címen részletes tájékoztatást adott a gyergyói erdőségekre vonatkozóan (581-597. old.).

Év	Eladott famennyiség Becsült haszon fatömeg, m^3	Az eladásnál elért ár, korona[1]	M^3-enkénti elért átlag tőár, korona
1900	95 150	210 185	2,2
1901	175 873	320 557	1,8
1902	279 995	480 417	1,7
1903	185 152	405 043	2,2
1904	327 176	993 038	3,0
1905	802 992	4 335 991	5,7
1906	1 201 328	5 589 953	4,7
1907	199 497	1 215 715	6,1
1908	107 323	576 751	5,4
1909	79 552[2]	393 951	5,0
1910	173 721	1 247 296	7,2
1911	1 179 148	5 833 719	4,9
Össz.	4 806 907	21 602 616	4,5

33. táblázat. Kimutatás a Csík megyei állami erdőkezelés alatt álló erdőbirtokok 1900–1911 között foganatosított erdőeladásainak eredményeiről. (Mkikj 1909. 32. és 1911. 35.)

[1] 1900 január 1-jétől a forint helyett a korona lett Magyarország pénzegysége.
[2] 1909-ben a két legnagyobb vevő és kitermelő a Neuberger Testvérek, Budapest és a Wender Dávid, Csíkszereda cég volt. Az első 50 135 m^3 lábon álló fát vásárolt 5,02 korona/m^3 egységáron, míg az utóbbi 23 500 m^3-t 4,75 K/m^3-es áron. (Mkikj 1909. 32.)

Törvény-hatóság	Erdő-sültség[1], %	Az erdők kataszteri tiszta jövedelme[2], korona	Népsűrűség 1 km^2-re 1910-ben	Kivándorlók száma 1899-1913 összesen / megye lakossága[3]	Kivándorlási többlet 1899-1913[4]
Beszterce-Naszód	45	20	29,5	8 463 127 843	7 102
Brassó	42	45	67,8	9 178 101 190	7 068
Csík	47	7	28,8	2 988 145 720	2 818
Háromszék	61	19	38,1	4 738 148 080	4 082
Maros-Torda	47	17	46,6	3 550 194 072	2 942
Udvarhely	41	17	42,3	9 753 124 173	7 783

34. táblázat. Kivándorlás 1899–1913 között. (A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása, 1899–1913, Bp. 1918.)

[1] 1896-ban.
[2] 1896-ban.
[3] 1910-ben.
[4] kivándorlók – visszavándorlók

Jegyzet:
V. ö. Egyed Ákos: Székely kivándorlás Amerikába a XX. század elején. HK 1892. 37-41. old.)

Tartalom

Előszó 1

Jegyzetek 4

I. A törvényhozás és az igazgatás erdőügyi intézkedéseinek rövid története 6

1. Werbőczi Hármaskönyve (Tripartituma) 6

2. Az „Approbatas Constitutiones" és a „Compilatae Constitutiones" (AC) (Comp) 6

3. Székely falutörvények 7

4. Helyhatósági jogszabályok 7

5. Általános és széki erdőrendtartások, városi erdőfelügyelői utasítás 9

6. Erdőtörvények 10

7. Adatok az erdőőrzésre és erdészeti igazgatásra vonatkozóan 11

Jegyzetek 15

II. Az erdőgazdálkodás története 19

1. Az erdőhasználat 19

a. Fogalommeghatározások. Tagányi figyelmeztetése 19

b. A székely népi erdőhasználat legrégebbi forrásáról 19

c. Orbán Balázshoz fordulva 20

d. Adatok a tutajozás történetéhez 21

e. Amire az erdőnevek és a fahasználattal kapcsolatos szóanyag utalnak 24

f. Hányféle „fészit" használt a székely? 24

g. Az erdőnéprajz nyújtotta segítség 25

2. Az erdőművelés és az erdővédelem 27

a. „Erdőnek, ítéletileg kiadandónak fája azt illeti, ki azt nevelte" (Corpus I. 81.) 27

b. Erdőművelési ismeretek Apáczai Csere János és Baróti Szabó Dávid írásaiban – Fűzfatelepítés 28

c. Tallózás kopárfásítási adatainkban 29

d. Egy útmenti fásításról 30

e. Az erdő megóvása a károsításoktól 30

f. Az irtásról és annak további szabályozásáról 31

g. Újabb feladatok az erdővédelemben 32

3. Az erdőrendezés 33
a. A rendszeres erdőhasználat kezdetei,
annak műszaki és gazdasági feltételei 33
b. Az erdőgazdasági üzemtervekről és néhány alapfogalomról 34
Jegyzetek 37

III. Birtokviszonyok 43
1. A mottó magyarázatra szorul 43
2. Földközösség, faluközösség. Tízesek 43
3. A személyi jog átszáll a birtokra 44
4. A székely falu erdeje 45
5. Magánosok erdeje 46
6. Az arányosítás története dióhéjban 48
7. Válasz a feltett kérdésre: kié volt az erdő? 53
Jegyzetek 54

IV. Községi erdők – közbirtokossági erdők 58
1. A községi erdők jellegzetességei – Egy felirat 1890-ből 58
2. Közbirtokosságokról különböző forrásból 59
3. Csegezy Pál erdőmérnök két írása 1909-ből
az Erdészeti Lapokban – Vádak és tények 61
4. Közbirtokosságaink 1918. december 1-je és 1948. április 13-a között 62
5. Egy további nyűg volt a közbirtokosság? 67
Jegyzetek 67

V. Közerdők – Ősmarosszék havasgazdasága – Csíki Magánjavak 75
1. A székely közerdők 75
2. Ősmarosszék havasgazdasága 76
3. Csíki Magánjavak 81
Jegyzetek 85

VI. A székelykérdés és az erdő 92
1. Megoldatlan problémák sokasága alkotta a székelykérdést 92
2. A „sok" erdő gerjesztette ügyek, ellenszenv az erdővel szemben 93
3. Az erdő tartalékföld szerepe – A közföldek elősegítették
a társadalmi rétegeződés elmélyülését 93
4. Az ipar és kereskedelem hiányának egyes kezdeti okai 94

5. Az erdőfoglalások különleges esetei – Magánerdők keletkezése 94
6. A Maroson folytatott tutajozás 95
7. Rokonszenv hiánya az ipar iránt 96
8. Egyoldalú szakemberképzés, értelmiségi export 97
9. A transzverzális vasút megépítésének elmaradása, a három szárnyvonal 98
10. A „hírhedt" székelyföldi erdőarányosítás 99
11. Az elszegényedés. Az erdőeladásokból származó pénz helytelen felhasználása. A csíkmegyei pénzintézetek 100
12. Az első világháború utáni harminc év székelykérdései és az erdő 101
13. A székely elvándorlás-kivándorlás és az erdő 102
Jegyzetek 104

Utószó **108**

Rövidítések jegyzéke **109**

Helynévmutató **117**

Táblázatok **131**

Nyomdai munkák: Diós Nyomda, Budapest

Kádár Zsombor (Barót, 1923. júl. 31.) – erdészeti szak- és szótáríró. Középiskoláit Segesvárt a román nyelvű líceumban kezdte és a Kolozsvári Piarista Gimnáziumban végezte (1942). Erdőmérnöki oklevelét a soproni Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen szerezte (1947). Szaktanár, majd 1955 óta Marosvásárhelyen tervezőmérnök, illetve állami munkavédelmi felügyelő.

Első könyvét 1954-ben a Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó adta ki Bukarestben. Tevékeny részt vállalt a romániai magyar erdészeti és munkavédelmi irodalom megteremtésében. Tanulmányai elsősorban az erdészeti szállítás köréből a Revista Padurilor hasábjain és az Institutul Documentare Tehnica különkiadványaiban jelentek meg. A 60-as években számos erdészeti, faipari és munkavédelmi népszerűsítő cikkét közölte a marosvásárhelyi Vörös Zászló. Megszervezte és irányította a kétkötetes *Erdészeti zsebkönyv* (1958, 1959) összeállítását és kiadását, melynek hét fejezetét maga írta. A *Dictionar forestier poliglot* munkatársa (1965). Székelyföldi erdészet- és faipartörténeti kutatásokkal foglalkozik.

Munkái: *Erdőbecslés* (1954); *Erdőművelés* (Jaszenovics Lászlóval, 1955); *Erdővédelem* (1956); *Erdei és mezei utak* (1961); *Munkavédelem* (Deák Istvánnal, 1972); *Román-magyar erdészeti és faipari szótár* (1973); *Ergonómiai ismeretek* (Deák Istvánnal, 1976); *Magyar-román erdészeti, vadászati és faipari szótár* (1979).

A szerzőről megjelent fontosabb írások: Kálmán László: *Hasznos erdészeti szakkönyv.* Korunk 1959/3. – Bartha János: *K. Zs.: Román-magyar erdészeti és faipari szótár.* Művelődés 1975/1.; uő. *Faipari dolgozók, vadászok szótára.* Új Élet 1979/15. – Szőcs István: *Munkatudomány.* Előre 1976. márc. 17. – Barbu Vasile: *Ember, gép, munkahely.* A Hét 1976/35. – Zsigmond József: *Műszaki könyvújdonságok.* Munkásélet 1979. okt. 12.; uő. *Erdészeti szakkönyv több funkcióval.* A Hét 1979/45.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II. G–Ke (Bukarest, 1991.)